
UDK 929Štrekelj K.

Darko Dolinar

Inštitut za slovensko literaturo in literarne vede ZRC SAZU

LITERARNI ZGODOVINAR KAREL ŠTREKELJ

Štrekelj, klasik slovenskega narodopisja in eden vidnejših jezikoslovcev, je zaslužen tudi za slovensko literarno zgodovino. Njegovo glavno delo na tem področju je kurz predavanj na graški univerzi v letih 1899–1901, ki pa je ostal v rokopisu in zašel v pozabo. Članek komentira okoliščine nastanka in opisuje vsebino kurza, nato podrobno analizira Štrekljevo določitev predmetnega področja literarne zgodovine in izbor metod. Na tej podlagi označuje njegov pristop, za katerega je značilen objektivni historizem, in ga postavlja na ustrezno mesto v razvojni črti stroke.

Ključne besede: Karel Štrekelj (1859–1912), slovenska literarna zgodovina, slavistika, filologija

Karel Štrekelj, a classic of Slovene ethnography and one of the more prominent philologists, also contributed to Slovene literary history. His main contributions to this discipline are lectures for the course he gave at the University of Graz in 1899–1901, which were never published and fell into oblivion. This article comments on the circumstances that accompanied the compilation of the course, describes its content, and provides a detailed analysis of Štrekelj's definition of literary history as a discipline and his selection of methodology. Based on this, it characterizes Štrekelj's approach, which is marked by objective historicism, and determines its place on the timeline of the discipline's development.

Key words: Karel Štrekelj (1859–1912), Slovene literary history, Slavic studies, philology

Karel Štrekelj je danes znan predvsem kot narodopisec in jezikoslovec, dosti manj kot literarni zgodovinar. Toda če poleg njegovih objavljenih del upoštevamo še neobjavljena, se podoba znatno spremeni. To velja zlasti za njegov najobširnejši in najpomembnejši literarnozgodovinski prispevek. Štrekelj je namreč v letih 1899–1901 na univerzi v Gradcu predaval o zgodovini slovenskega slovstva, kar je bil sploh prvi celotni kurz o tem predmetu, in sicer v slovenščini. V letih 1904–1905 ga je delno ponovil, a ga ni dokončal. Niti pozneje ga ni več utegnil pripraviti za objavo, tako da je rokopis obležal v njegovi zapuščini na graški univerzi. Njegov naslednik Rajko Nahtigal je bil usmerjen v občo slovansko filologijo, njegove učence je bolj pritegovalo slovensko narodopisje. Tudi pozneje so se za ta Štrekljeva predavanja zanimali le redki poznavalci, ki so jih cenili kot dotlej najboljšo slovensko literarnozgodovinsko sintezo. Trajno zanimanje za Štreklja pa je ohranila slovenska etnologija, ki je vide-la v njem enega svojih utemeljiteljev. Ob stoletnici izida prvega snopiča *Slovenskih narodnih pesmi* (1995) in Štrekljeve smrti (2012) sta mu bili posvečeni dve odmevni večdisciplinarni posvetovanji. Dolgoletni interes za celotno Štrekljevo znanstveno delo, tudi literarnozgodovinsko, je izpričala zlasti etnologinja Monika Kropelj, ki mu je posvetila nekaj tehtnih objav.

Sam sem pred časom analiziral teoretični uvod v Štrekljev kurz (Dolinar 1997) in ugotovil, da je to še nepoznani, zgodnji, toda dotlej najobširnejši in najboljši slovenski prikaz evropskega literarnozgodovinskega pozitivističnega historizma. Kot pravo presenečenje pa se mi je pokazalo, da to ni Štrekljevo samostojno delo, temveč dobesedni prevod iz samo leto dni starejše *Istorije ruskoj literaturi*, ki jo je napisal znameniti literarni zgodovinar Aleksander N. Pypin.

Pozitivna ocena o pomenu Štrekljevega prispevka k teoretični in metodološki utemeljitvi literarne vede na Slovenskem se s to ugotovitvijo nekoliko spremeni, vendar ne preide v svoje nasprotje. O tem priča že drugi del Štrekljevega uvoda, pregled virov za slovensko literarno zgodovino v obliki anotirane bibliografije, ki prehaja v širše povzetke in kritične ocene pomembnejših spisov. Začenja se z Valvasorjem, zatem po kronološkem zaporedju navaja skoraj vsa slovenska, nekaj pomembnejših nemških, hrvaških oz. srbskih del ter posamezna češka in ruska dela. Kolikor bolj se bliža drugi polovici 19. stoletja, toliko popolnejši je njegov izbor. Upošteva marsikaj, kar se danes zdi odvečen balast; vprašanje je le, kako porazdeli svojo pozornost. S tem in kritičnimi opombami izpričuje samostojen odnos do virov in strokovne literature. Bibliografski uvod se zaključí z naštevanjem življenjepisnih in problemskih člankov v periodiki ter s pozivom k zbiranju avtorskih korespondenc.¹

Predavanja z naslovom *Zgodovina slovenskega slovstva* v štirih semestrskih tečajih segajo od začetkov do sodobnosti. To je prvi zapis s sledovi poznejše redakcije, torej po obsegu in kakovosti precej neizenačen. Časovno zaporedje obravnave poteka skladno s periodizacijsko shemo, ki pa ni dosledno izpeljana. Prvi tečaj obsega dve poglavji, označeni kot »početki slovenskega slovstva« in »protestantovska doba« s podpoglavjem »protireformacija«. Tudi naslednji tečaj je dvodelen. Prvo poglavje ni naslovljeno z nobenim periodizacijskim terminom, iz teksta pa je razvidno, da zanj še najbolj velja oznaka »katoliška doba«. Drugo je z naslovom označeno kot »doba osvetna ali predromantična (1765–1830)«. ² Tudi v tretjem, vsebinsko enotnem tečaju bi smeli pričakovati uvodno oznako dobe, vendar srečamo termine »romantičen«, »romantika« oz. »romantizem« šele na sredini med orisom Prešernovega življenja in karakteristiko njegovega opusa, občasno pa se pojavljajo še proti koncu poglavja pri avtorjih graškega kroga. Povod za drugačno umestitev periodizacijske oznake je v tem, da sta konec drugega in začetek tretjega tečaja vsebinsko povezana: drugi se konča s črkarsko pravdo in z ekskurzom o Metelkovem poznejšem delovanju, tretji se začne s Čopom po črkarski pravdi in nadaljuje s *Kranjsko čbelico*. Očitno je imel Štrekelj težave z mejo med razsvetljenstvom in romantiko in je o romantiki izrecno spregovoril edinole pri Prešernu, medtem ko se je opredeljevanju dobe pri njegovih vrstnikih in pri splošni karakteristiki slovstva rajši izognil. Tudi pri četrtem tečaju je izbral sestavljen opis »doba izza ilirizma, doba Novic in prebuje l. 1848, doba Slovenskega Glasnika in Stritarjevega Zvona«. Za »realizem« v vlogi časovno opredeljenega periodizacijskega termina je bilo v

¹ Rokopis bibliografskega dela uvoda izpričuje, da ga je Štrekelj po prvem zapisu še bistveno predeleval in dopolnjeval.

² »Osvetna« – prosvetljena, razsvetljenska; »predromantična« – to je očitno prva ali ena izmed prvih poznanih rab te besede, vendar ima tukaj drugačen pomen kot poznejši termin, ki je vsebinsko različen od razsvetljenstva.

slovenski literarni zgodovini še prezgodaj, dasiravno sta kritika in publicistika že živahno razpravljali o njem. Pač pa se v Štrekljevi obravnavi Prešerna pojavlja »realizem« kot ahistorična, tipološka oznaka, ki opisuje kompleksen odnos pesnika in njegove poezije do stvarnosti.

»Početki slovenskega slovstva« so časovno zamejeni s pokristjanjevanjem in koncem srednjega veka. Protestantska doba se začne z nastopom reformacije, zajema tudi protireformacijo in se konča s tridesetletno vojno. Katoliška doba sega od tridesetletne vojne do druge polovice 18. stoletja. Najbolj natančno je opredeljena prosvetljena doba z mejnima letnicama 1765 in 1830. Oris dobe, v katero sodi romantika, nima v naslovu časovnih določil, vendar nam prejšnji in poznejši podatki nedvoumno povedo, da se začne okrog leta 1830 in konča med letoma 1843 in 1848. Razpon med zadnjima letnicama hkrati označuje začetek nove dobe, ki sega do sodobnosti.

V tak časovni obseg bi na prvi pogled sodilo vse slovstvo od začetkov do danes. Toda iz predkrščanske dobe so ostali kvečjemu posamični religiozni in folklorni drobci, ki so v poznejši krščanski preobleki komaj prepoznavni. Slovenska slovstvena zgodovina se torej dejansko začne s pokristjanjevanjem, ker je to prvo obdobje z ohranjenim pisnim gradivom. Tukaj so deležni največ pozornosti cirilmetodovska misija in Brižinski spomeniki. Poznejši srednjeveški teksti in odlomki pa so le vrsta osamljenih, naključnih zapisov, zanimivih kvečjemu z jezikoslovnega ali s kulturno-zgodovinskega vidika, toda brez prave slovstvene veljave.

Sklenjena pisna in tiskana tradicija se začenja s protestantizmom. Po kratkem obče zgodovinskem uvodu je na vrsti natančen bibibliografski pregled, urejen po kronološkem zaporedju piscev. Na prvem mestu po obsegu in pomenu je Trubar, nato Krelj, Jurišič, Bohorič, Dalmatin. Sledijo manj pomembni pridigarji in prevajalci, od Tulščaka do Felicijana Trubarja, pa tuji avtorji, ki so imeli malo ali nič povezav s slovensko protestantsko cerkvijo, kot sta Megiser in Hutter. Posebej so obdelani kajkavski protestantski pisci. Prikaz protestantizma se konča z oznako njegovega slovstvenega in kulturnozgodovinskega pomena. Kot sklep protestantske dobe je v posebnem podglavju obdelana protireformacija z osrednjo osebnostjo, škofom Hrenom. Ker se ta doba pri Štreklju zaključuje s tridesetletno vojno, so nekatera besedila, ki jih drugi zgodovinarji uvrščajo v poznejšo, katoliško dobo (zlasti meditativna proza Adama Skalarja), tukaj obravnavana še v okviru protireformacije.

Med protireformacijo in ponovnim razmahom katoliškega slovstva je v slovenskem območju minilo približno pol stoletja, ne da bi izšlo kako tiskano delo. To vrzel izrabi Štrekelj tako, da predstavi kajkavsko slovstvo v 17. stoletju, ki si je po zatrtju protestantizma opomoglo hitreje kot osrednjeslovensko, in pri tem upošteva tudi latinske spise kajkavskih piscev. Nato nadaljuje s Schönlebnom, Kastelcem in Valvasorjem. Razpravlja o začetkih slovenske dramatike, obenem pove nekaj besed o latinski šolski, nemški in italijanski dramatiki na naših tleh; obširno predstavi škofjeloški pasijon, nakar še Drabosnjakove bukovniške igre.³ Sledijo Academia operosorum, pridigarji Svetokriški, Hipolit, Rogerij, Basar, skupina piscev sredi 18. stoletja s Steržinarjem in Paglovcem, anonimne praznoverske knjige in polihistor

³ Andrej Šuster Drabosnjak (1768–1825) seveda ne sodi v katoliško, temveč v naslednjo, razsvetljensko dobo; to je eden redkih primerov, kjer daje Štrekelj pri razporejanju snovi prednost zvrstni sorodnosti pred kronološkim zaporedjem.

Popovič. Poglavlje se zaključi z odlomkoma o kajkavcih in ogrskih (tj. prekmurskih in porabskih) Slovencih v 18. stoletju.

Po kratkem splošnem uvodu v prosvetljeno dobo sledi podroben opis dejavnosti Marka Pohlina, *Pisanic* in Pohlinskih nasprotnikov. Nato pridejo na vrsto Kumerdej in Japelj, prizadevanja za vzpostavitev šolstva, obnovljena Academia operosorum, delo za nov svetopisemski prevod. Osrednje postave te dobe so Linhart, Zois, Vodnik, Ravnikar in Kopitar. Za njimi sta opisana Primic in ustanovitev stolice za slovenščino v Gradcu. Veliko pozornosti so deležni Metelko in Danjko in njuna prizadevanja za reformo črkopisa. To poglavje zaključuje do podrobnosti osvetljena črkarska pravda, sklepni ekskurz pa spremlja Metelka še čez meje obravnavane dobe do smrti.

Tretji tečaj se na začetku ukvarja s Čopom (razen njegove že opisane vloge pri črkarski pravdi) in s sodelavci *Kranjske čbelice*. V navezavi nanje je prikazan Urban Jarnik s pesniškimi, filološkimi in zgodovinskimi deli. Osrednja osebnost tega poglavja je Prešeren. Podrobnemu opisu njegovega življenja sledi karakteristika opusa. V njegovem pesniškem značaju prevladujejo tri glavne ideje: ljubezen, domoljubje ter razmerje med idealom in resničnostjo. Ob vprašanju oblike Štrekelj docela prevzema pesnikovo razdelitev *Poeziji*. Pri obravnavi posameznih pesmi se marsikje zadovolji z enostavno prozno obnovo. Za genetično razlago se potruži tam, kjer ima na voljo primerno sodobno snov, kot npr. v satiričnih pesmih in epigramih, ali folklorne in zgodovinske vire, kot npr. Valvasorja pri *Povodnem možu* in pri uvodu v *Krst pri Savici*. Ob soočanju Prešernovih in Petrarcovih sonetov pa se povzpne celo do primerjalne analize. Obravnava Prešerna se zaključi s posmrtnimi izdajami, prevodi in sprejemom v javnosti; vse to je vodilo k njegovi postopni kanonizaciji, pri kateri je bila odločilna Stritarjeva spremna beseda k izdaji *Poeziji*. Prikaz te dobe dopolnjujeta Slomškovo vsestransko delovanje in pa literarno gibanje v Gradcu z Miklošičem in Vrazom ter prvim poskusom ilirizma pri Slovencih.

Četrti tečaj se začne z ugotovitvijo, da so leta 1848 nastopili Slovenci kot »prebujen narod«. Do tega mejnika so prišli z dokaj neugodnih izhodišč. V socialnem ustroju so bili prikrajšani, ker je bilo plemstvo in meščanstvo tujerodno ali potujče-no, kmečko prebivalstvo pa se je le postopoma otresalo fevdalne podrejenosti. Dodatni razlog za slabo stanje naroda je bila pokrajinska razcepljenost. Duhovščina je večinoma izvirala iz kmečkega stanu, a samo njen del je gojil domači jezik v cerkvi. V šoli je imela slovenščina zanemarljivo vlogo, večinoma kot priprava za čimprejšnji vstop v nemščino. Ker je bilo šolstvo nerazvito, splošna izobrazba ni uspevala. Literatura je bila podvržena strogi cenzuri. V gledališču je bila slovenščina prepovedana. Nekateri prerodno usmerjeni izobraženci so se zatekali k ilirski orientaciji, ki pa pod političnimi pritiski ni zdržala dolgo časa. Več uspeha so imela prizadevanja za ustanovitev slovenskega časnika. Po nekaj spodletelih poskusih so 1843 izšle *Kmetijske in rokodelske novice*. S tem se je začelo večletno prehodno obdobje, ki je doseglo vrh leta 1848. Toda če Štrekelj dokaj natančno opisuje splošne razmere, ki so pripeljale do marčne revolucije, pa samega političnega in družbenega prevratnega dogajanja ne prikaže neposredno in v celoti, temveč ga motri iz omejenega zornega kota *Novic* in Bleiweisove udeležbe v njem. Za tem uvodnim delom sledijo individualne biografije. Prvi je na vrsti Bleiweis, za njim Koseski, manj pomembni noviški pesniki, Valja-

vec, Janežič, Levstik, Erjavec, vajeveci, Jenko, Mencinger, Jurčič, Celestin, Stritar in Gregorčič.

Ohranjeni rokopis ne dopušča nedvoumnega sklepa o tem, kako ga je Štrekelj nameraval pripeljati do konca; preneha namreč sredi stavka pri Stritarju in se nadaljuje z Gregorčičem na novo oštevilčenih straneh.⁴ Ali naj verjamemo začetni napovedi, da je predmet kurza slovensko slovstvo »v dobi Slovenskega Glasnika in Zvona Stritarjevega«, in sklepamo, da ga je prvotno res hotel končati s Stritarjem, ali pa na podlagi obravnave Gregorčiča domnevamo, da je nameraval vključiti še sodelavce *Ljubljanskega zvona*, *Doma in sveta* in *Slovana*, s čimer bi dosegel periodizacijsko ločnico ob izteku realizma? To vprašanje zaenkrat ostaja brez odgovora.

***

Prehajamo k osvetlitvi nekaterih vsebinskih vidikov Štrekljeve literarne zgodovine. Pomen izraza »slovensko slovstvo« pri Štreklju ni jasno razložen. Sicer se njegovo osrednje območje prekriva z izrazom »slovstvo v slovenskem jeziku«, vendar to še ne ujame vseh pomenskih odtenkov. Kot mejne primere je treba dodati vsaj dela v tujih jezikih, ki so bili v rabi tudi na Slovenskem in so jih napisali slovenski avtorji, ali dela, ki so bila po vsebini povezana s slovensko problematiko ne glede na poreklo in kraj bivanja avtorjev ali kraj objave.

Na prvi pogled se zdi, da Štrekelj pri tem nima povsem izčiščenih kriterijev. Vendar nikoli ne izgubi izpred oči dejstva, da so bili starejši slovenski pisci razen redkih izjem dvo- ali večjezični, ker jih je v to silila sociolingvistična situacija. Vse do srede 19. stoletja so literarne zvrsti po pravilu nastajale v slovenščini, polliterarne in pragmatično funkcionalne pa večinoma v nemščini (italijanščini, madžarščini) in latinščini, kakor so pač narekovale jezikovne in izobrazbene kompetence različnih skupin ciljnega občinstva. Dober primer za to so že protestantske knjige z značilno porazdelitvijo na slovenske glavne tekste in nemške uvode, predgovore, posvetila. Tudi baročni polihistorji so samoumevno pisali v nemščini in latinščini. Šele v razsvetljenstvu so si prvi nosilci preroda postavili za cilj, da bi postopno uveljavili slovenščino v javni rabi na čimveč področjih. Vendar je čez približno pol stoletja nemščina še zmeraj prevladovala v pogovorih med izobraženci, v korespondenci, strokovnem in znanstvenem pisanju, pa tudi v šoli, uradovanju in javnem komuniciranju. Šele sredi 19. stoletja je slovenščina osvajala nova področja množične rabe in se je hkrati z njo krepila tudi slovenska literatura. Štrekelj sicer le poredko razpravlja o teh razmerah, še največkrat ob uvodnih oznakah posameznih dob, a se jih ves čas zaveda in se pri obravnavi posameznih avtorjev ravna v skladu z njihovo večjezično prakso.

Nadaljnji problem pri opredeljevanju predmetnega področja je položaj ljudskega slovstva (prim. DOLINAR 2007: 53–62). Na videz je Štrekelj tukaj v nasprotju sam s sabo. V uvodu v celoten kurz namreč (po Pypinu) zahteva, da mora literarna zgodovina upoštevati tudi ljudsko slovstvo, v samem kurzu pa skorajda ni sledi o tem. Pri poskusu pojasnitve tega nasprotja med Štrekljevimi teoretičnimi pogledi in praktičnimi rešitvami je treba upoštevati medsebojna razmerja filoloških strok v takratni sistematiki znanosti. Vse 19. stoletje in še čez je veljala filologija za eno temeljnih

⁴ Ta dodatek je bil morda namenjen ponovitvi kurza v letih 1904–1905.

humanističnih ved, ki so jo po ožjem pojmovanju sestavljali vsaj jezikoslovje, literarna zgodovina in narodopisje. V skladu s tem so tudi Štrekljeva dela razporejena na vsa ta tri področja. Ker pa uvršča ljudsko slovstvo v narodopisje, kljub drugačnemu načelnemu stališču pač ne čuti praktične potrebe po tem, da bi ga vključeval še v literarno zgodovino. Dodaten, a nepojasnen razlog za izdvajanje ljudskega slovstva iz literature so razlike v metodoloških postopkih: po takratnih predstavah je za razlaganje literarnih del treba poznati življenjske poti avtorjev, pri ljudskem slovstvu pa to ni mogoče, ker so njegovi avtorji neznani.

Tako kot pri ljudskem slovstvu se Štrekelj izogiba širjenju predmetnega obsega slovenske literarne zgodovine še na druga področja; izjemoma pritegne vanjo edino kajkavske pisce 16.–18. stoletja. Ker pri tem ne daje nobene utemeljitve, jo je treba poiskati drugje. Za prvo silo jo najdemo v njegovi zbirki *Slovenske narodne pesmi*, ki prav tako vsebuje kajkavska besedila. Ta odločitev je na kratko pojasnjena v uvodu k prvemu delu zbirke. Štrekelj kot razlog zanjo navaja upravičeno skrb, da se ne bi velika zbirka hrvaških ljudskih pesmi, ki jo je začela izdajati Matica Hrvatska, izkazala omejevalna do kajkavskih besedil. To seveda posega v širše vprašanje o upoštevanju jezikovnega in slovstvenega razvoja tako kajkavcev kot tudi drugih južnoslovanskih narečnih skupin. Tega pa Štrekelj na tem mestu ne načenja, temveč se zadovolji s kratko izjavo, da popolnoma pritrjuje Jagićevemu stališču. (prim. DOLINAR 2007: 53–62)

Ta skopa ugotovitve je potrebna vsaj bežnega pojasnila. Slavistika je kmalu po začetku 19. stoletja pa tja do njegove druge polovice zagovarjala trditev, da so se južni Slovani naselili na Balkan v dveh valovih. Prvi, ki se je s presledki razprostiral od Črnega morja do Panonije in vzhodnih Alp, je bil etnično in jezikovno soroden in je ohranil prvotno skupno ime Slovani. V vmesni prostor je posegel drugi val, ki so ga sestavljali etnično nekoliko drugačni Srbi in Hrvati. Takemu pogledu na etnogenezo južnih Slovanov se je pridružila karantansko-panonska teorija o izvoru starocerkvenoslovanščine, na kateri je temeljilo prepričanje, da sta starocerkvenoslovanščina in slovenščina v kar najtesnejši sorodstveni zvezi, tako da se jima prilegata imeni »stara« in »nova slovenščina«. Potemtakem bi sodili starocerkvenoslovanski teksti v zgodovino slovenskega slovstva; in res so jih tja pod oznako »staroslovenski« uvrščali literarni zgodovinarji od Janežiča in Marna do Kleinmayra in Glaserja. Štrekelj je tu in v skladu z novejšim razvojem stroke zavzel drugačno stališče, ki mu je dajal osnovni ton Jagić. On in njegov učenec Oblak sta utemeljila makedonski izvor starocerkvenoslovanščine in ko se je njuna teorija splošno uveljavila, je bil s tem ovržen razlog za uvrščanje starocerkvenoslovanskih tekstov v slovensko literarno zgodovino. (prim. DOLINAR 2007: 66–69) Njen sestavni del je pri Štreklju ostala samo cirilmetodovska misija v Velikomoravski in Panoniji.

Štrekljeve poglede na kajkavsko slovstvo je prav tako mogoče razložiti na temelju razvoja južnoslovanske filologije. Kopitar in Miklošič sta zaradi jezikovnega sorodstva prištevala kajkavce v slovensko območje. Njune nazore o jezikovni diskontinuiteti, izvirajoči iz slovanske naselitve v dveh valovih, je nadomestil Jagić s teorijo o jezikovni bližini med vsemi južnimi Slovani. To pomeni, da so južnoslovanska narečja od skrajnega zahoda do skrajnega vzhoda naselitvenega področja med seboj v sorodstvenem razmerju, tako da bližnja geografska sosesčina pomeni tudi večjo

jezikovno sorodnost. Jagićeva argumentacija je tu pretežno jezikoslovna. Pri obravnavi slovstvenih vprašanj je bil pripravljen pritegniti še kulturne, verske in politične vidike, vendar jih v glavnem ni izčrpal. Njegova vodilna vloga v tedanji mednarodni slavistiki pa je Štreklju očitno bila zadosten razlog za to, da je na temelju bližnjega sorodstva med vzhodnoštajerskimi in kajkavskimi narečji razumel kajkavščino po izvoru kot del slovenskega jezika in uvrstil kajkavsko slovstvo v starejših zgodovinskih dobah v slovensko območje. To se je zgodilo samoumevno, brez ustrezne argumentacije. Štrekelj se namreč nikjer načelno ne izjasni o slovenski narodnostni pripadnosti kajkavskega slovstva, le tu in tam mu pri obravnavi posameznih piscev uide kaka izdajalska pripomba, ki kaže v to smer. Spričo tega lahko samo posredno sklepamo, da so jezikoslovni in narodopisni razlogi, ki so govorili v prid bližini kajkavščine s slovenščino, pri njem prevladali nad kulturnozgodovinskimi in državnopolitičnimi, ki so pričali o razlikah med njima. Ta odločitev, s katero je dejansko prisvojil dobršen del hrvaške slovstvene tradicije, pa v slovenski literarni zgodovini ni našla posnemovalcev; eden redkih, ki je šel po njegovi sledi, je bil Grafenauer v *Kratki zgodovini slovenskega slovstva* (I, 1917).

Štrekelj tudi ni sodeloval v različnih hipotetičnih konstrukcijah »slovenščine pred Trubarjem«, pa naj je bilo njihovo ozadje samoslovensko ali cepljeno z novoilirskimi težnjami. (prim. DOLINAR 2007: 83–85, 87–90) Primer za prvo so denimo poskusi Petra Radicsa, da bi povzdignil socialni položaj slovenščine v poznem srednjem veku, s tem ko je trdil, da so jo gojili v cerkvah, šolah, uradih in celo na habsburškem dvoru. Drugi primer so različni poskusi prisvojitve glagolice v slovensko kulturno dediščino. Po tej poti sta npr. Jožef Benkovič in Josip Gruden hotela poudariti domnevne zasluge katoličanov za začetke slovenske književnosti in s tem rešiti njihovo prednost pred protestanti. S povsem drugačnega idejnega ozadja je Fran Ilešič obžaloval, da je protestantom uspelo utrditi temelje za slovensko književnost, ker so s tem onemogočili ali vsaj odložili zaželeno jezikovno in kulturno združitev s Hrvati in Srbi. Ti različni, včasih protislovni toni pa niso omajali Štrekljevega prizadevanja za kritično podobo slovenske preteklosti.

Po Štrekljevem pojmovanju literarne zgodovine sodijo v njeno osrednje predmetno območje brez vsakršnega dvoma dela in življenja avtorjev. Po zahtevah iz uvoda kurza je treba poleg tega upoštevati še ljudsko pesništvo, jezik in povezave literature z njenimi zunanjimi pogoji v družbenem in duševnem življenju naroda in tudi v mednarodnih razsežnostih. Vendar se je pri vprašanju ljudskega slovstva že pokazalo, kako se Štrekljeva načelna teoretična vodila prilagajajo praktičnim okoliščinam. Kateri od preostalih relevantnih dejavnikov se torej uvrščajo v širši krog razlage in v kakšnem medsebojnem razmerju so ti dejavniki, je odvisno od posebnosti vsakokratne dobe.

Vse do druge polovice 18. stoletja je slovstvo služilo predvsem verskim potrebam, vendar v zelo različnih razmerah. V zgodnjem srednjem veku je najpomembnejši zgodovinski proces pokristjanjevanje, ki ima več razsežnosti: versko, cerkvenoorganizacijsko, državnopolitično in narodnostno. V drugi polovici 8. in na začetku 9. stoletja so Karantanci deloma prostovoljno deloma nasilno sprejeli novo vero in hkrati izgubili politično samostojnost. Sredi 9. stoletja so panonski Slovenci sprejemali cirilmetodovsko misijo, ki jim je za kratek čas omogočila stik z novo vero v sorodnem,

njim razumljivem jeziku. Štrekelj opisuje prvo in drugo fazo na obče zgodovinski dogodkovni ravni s številnimi podrobnostmi, pri interpretaciji tega dogajanja pa poudarja vlogo narodnostnih vidikov, ki so se takrat izšli v škodo Slovencev. Obravnavo prvih ohranjenih tekstov s konca 10. stoletja, Brižinskih spomenikov, vodi vprašanje, ali pripadajo bolj starocerkvenoslovanskemu ali bolj slovenskemu območju. Štrekelj povzema glavne jezikoslovne argumente nasprotujočih si strani in se po njihovem medsebojnem tehtanju odloči za slovensko stran. V naslednjih stoletjih so nastajali le posamezni zapiski povečini verske vsebine in tudi nekateri posvetni odlomki, vendar so bili osamljeni in niso ustvarjali tradicije.

Protestantsko dobo označuje začetek sklenjene slovstvene dejavnosti, ki je imela za glavni cilj širjenje nove vere. Njeno jedro sestavljajo dogmatični in eksegetični teksti, poleg tega sodijo k njim besedila napol posvetne ali čisto posvetne vsebine, ki posredno utirajo pot novim verskim naukom ali ustvarjajo pogoje za njihovo sprejemljivost. To je postavljeno v obče zgodovinski okvir z nepogrešljivimi cerkvenoorganizacijskimi, državopolitičnimi in s socialnimi silnicami, v katerih se zgodovinska pripoved šele zaokroži in dobi pravi smisel. Upodablja široko reformacijsko gibanje, ki si je zavestno in organizirano prizadevalo za svoje cilje; proti koncu te dobe pa se mu je ravno tako zavestno in organizirano postavila v bran protireformacija in dosegla zmago.

Tudi slovstvo v katoliški dobi je v glavnem še zmeraj nastajalo iz verskih potreb in se je v skladu z veljavnim verskim naukom širilo po različnih zvrsteh. Poleg liturgičnih in drugih cerkvenih tekstov so se razvijale meditativna proza, pridružna ali retorska proza, duhovna drama in nabožna pesem. Posvetno vsebino pa so imela zgodovinska oz. polihistorska dela, pisana v nemščini ali latinščini, katerih glavni namen je bil poleg univerzalistične učenosti gojiti deželni patriotizem.

V razsvetljeni dobi slovstvo prvokrat ni bilo več podrejeno pretežno verskim potrebam, ampak je zasledovalo tudi ali predvsem posvetne cilje. Stekel je prerodni proces, v prvi fazi omejen na področje slovenskega jezika, v katerem so nastajali začetki posvetne literature s pesništvom *Pisanic* in Vodnika ter z Linhartovo dramatiko, poleg tega pa tudi posamezni primerki pragmatičnih ali funkcionalnih slovstvenih zvrsti, kot so poljudno poučna, šolska in uradovalna zvrst.

Doba romantike je imela dva glavna vsebinska poudarka. Poezija, ki jo je gojil krog čbeličarjev in ji je dajal teoretično podlago Čop, je dosegla estetski višek s Prešernovim opusom. Hkrati je na ravni osnovne pismenosti potekal dolgotrajen spopad med nasprotujočimi si črkopisi in utrjevali so se standardi za enoten knjižni jezik; ob poljudno poučnih pripovedih pa so nastajali začetki umetniške proze.

V dobi po marčni revoluciji je slovenščina prodirala v javno rabo in v primerjavi s še zmeraj prevladujočo nemščino osvajala čedalje številnejša nova področja. Razmahnilo so se slovenski časniki in časopisi, ki so med drugim ponujali čedalje več prostora literaturi. Ta je sprva nastajala iz rodoljubnih nagibov, polagoma pa so se poleg njih ali ne glede nanje uveljavljali estetski kriteriji. Nova slovenska literatura je postala množična tako na produktivni kot tudi na receptivni strani. Jenko, Levstik, Jurčič, Stritar in Gregorčič so reprezentativna imena, ki pričajo o njeni zvrstni raznolikosti in doseženi estetski kvaliteti.

***

Nekaj besed naj velja še Štrekljevi literarnozgodovinski metodi. Avtor na začetku vsakega poglavja odpre kratek pogled na obravnavano dobo, na koncu mu včasih, toda ne zmeraj, doda ustrezen sintetičen povzetek. Osrednji del pa je posvečen individualni obravnavi avtorjev, večinoma razvrščenih po kronološkem zaporedju. Važnejšim odmeri prostor za sklenjeno biografijo, ki ji sledita opis in karakteristika del; pri manj pomembnih vključi opise del v biografsko shemo. Prizadeva si sestaviti kolikor mogoče natančne in popolne življenjepisne podobe. Upošteva prispevke avtorjev v slovstvu in na drugih področjih javnega delovanja, zlasti na verskem, kulturnem in znanstvenem. Ima veselje do stvarnih podrobnosti, ki jih navaja včasih iz primarnih virov, a še pogosteje in bolj izčrpno iz strokovne literature, tako da njegov kurz predavanj po tej plati prekaša celo dotlej najobširnejše sorodno delo, Glaserjevo *Zgodovino slovenskega slovstva*. Bližina virom zbuja občutek stika s predmetom preučevanja, kar po eni strani daje Štrekljevim zapisom vtis neposredne živosti, po drugi strani pa se vendarle zdi, da je zabeležil marsikatero podrobnost kar na prvi pogled in ni utegnil opraviti nujnega izbora ter uravnoteženja gradiva.

Daleč pomembnejše od navedenega pomisleka je to, da se ne more izogniti eni glavnih načelnih težav biobibliografske metode, ki je, kako uskladiti individualne življenjske in ustvarjalne poti s kolektivnim zgodovinskim dogajanjem. Le-to prevladuje edino v uvodih k posameznim poglavjem, kjer so po historični metodi na kratko opisane značilnosti vsakokratne dobe. Brž ko je to opravljeno, pa imajo v nadaljnjem razpravljanju absolutno prednost sklenjene biografije. Temeljna enota opisa je torej življenje in delo posameznega pisca. To določa značilno razporeditev snovi, ki se ji mora prilagajati že časovno zaporedje dogodkov. Ker je pozornost usmerjena predvsem v individualne dosežke, so nadindividualni pojavi in procesi, kot so skupine, šole, tokovi, gibanja, ki so po poznejšem pojmovanju bistveni sestavni del zgodovinskega poteka, pri takšnem postopku nujno podrejeni biografski shemi. Zaradi tega prikaz celote neizogibno utрпи večjo ali manjšo škodo.

***

Pri Štreklju na prvi pogled ni najti kaj dosti nazorskih opredelitev. Posredno povedo nekaj o tem le podatki o njegovem javnem delovanju. Znanstvene in strokovne članke je objavljaj v vodilnih slovenskih periodičnih publikacijah in bil je stalni sodelavec Jagičeve revije *Archiv für slavische Philologie*. Več prispevkov je imel v glasilih liberalnega tabora, a pri tem ni bil izključevalen. Največ priznanj, domačih in mednarodnih, je požel za *Slovenske narodne pesmi*, toda zbirka je na Slovenskem dajala tudi povod za ostre kritike in polemike. Pri njenem urejanju je namreč postavil v ospredje znanstvenokritična načela; zajeti je hotel vse znane pesmi z vsemi variantami v natančnih zapisih ne glede na morebitne estetske in moralne pomisleke. Nenaklonjeni kritiki, največ iz katoliškega tabora, so si nasprotno prizadevali, da bi bila izdaja poljudna, besedila v njej pa splošno razumljiva in po strogih moralističnih kriterijih neoporečna.

Vse kaže, da je bil Štrekelj po svetovnonazorskem prepričanju zmeren liberallec. Tega pa v svojih spisih ni izpostavljajal, marveč je bolj kot karkoli drugega zagovarjal znanstveno objektivnost. Kot privrženec historizma je zgodovinske akterje ocenjeval po njihovem celotnem delu. Zlasti takrat, kadar je naletel na osebnosti z nasprotnojučimi si zgodovinskimi vlogami, se je potrudil poiskati razloge, ki govorijo v prid eni in drugi strani. Poskusil je biti pravičen do Trubarja in Hrena, Kopitarja in Čopa, Bleiweisa in Levstika, Koseskega in Stritarja in si pri tem prizadeval za nepristranskost, dosegljivo z zgodovinske distance. Preteklost je hotel prikazati takšno, kakršna je dejansko bila; z drugimi besedami, objektivno. Presojati jo je nameraval predvsem po njenih lastnih, sočasnih merilih. Tega pa se ni mogel dosledno držati, ampak je v praksi kombiniral to skupino kriterijev s kriteriji poznejših dob oz. sedanjosti. Kljub vsem prizadevanjem za objektivno spoznanje ni mogel shajati brez aksiomatičnih predpostavk o dejavnikih, ki vplivajo na podobo preteklosti.

Na najbolj abstraktni ravni sta takšna dejavnika narodnost in zgodovina, pojmovana brez vsakršnih metafizičnih komponent. Narodnost je relativno statična, njena glavna določila ostajajo po končani etnogenezi nespremenljiva (v slovenskem primeru vsaj od časa Brižinskih spomenikov). Zgodovina je dinamičen dejavnik; zgodovinski razvoj poteka v glavnem progresivno; kljub temu, da zadeva na velike ovire, je usmerjen k nezaustavljivemu napredku in v zadnji fazi pripelje do splošne osvoboditve ter neomejene konkurence ustvarjalnih sil. Zgodovina je univerzalen, narodnost pa singularen dejavnik. Narodnost se izraža na tak način in v takšni meri, kot ji to dopuščajo ali omogočajo zgodovinske razmere. Potek slovenskega slovstva, obravnavan z vidika psihologije naroda, se torej kaže kot rezultanta medsebojnega učinkovanja narodnosti in zgodovine. V mejah slovenske slovstvene zgodovine je temeljna vrednota očitno tista, ki je značilna edino zanjo, to pa je slovenska narodnost.

Štrekelj pri interpretaciji zgodovinskega dogajanja poudarja vlogo narodnostnih vidikov, ki se v različnih dobah kažejo na različne načine. Na začetku srednjega veka opozarja na izgubo državne in politične samostojnosti ter na okrnjeno socialno strukturo, spričo katere je bilo izražanje narodnosti prizadeto v daljšem obdobju. V dobah, v katerih je prevladovalo versko slovstvo, so bili narodnostni vidiki sicer prisotni, vendar potisnjeni na obrobje. V razsvetljenstvu se začne prerodni proces, ki najprej zavestno obudi domači jezik in slovstvo, nato pa v drugi polovici 19. stoletja zajame čedalje več področij javnega življenja, postane množičen in se razvije v pravo narodno gibanje. Štrekelj se ves čas zavzema za enotnost narodnega gibanja, celo takrat, ko je že nastopila v njem prva notranja delitev. Vidi škodo, ki jo je to povzročilo gibanju, in opozarja na nacionalne nasprotnike, ki še podpihujejo ta spor.

Tu je prišlo do temeljnega razločka med njim in naslednjo generacijo zgodovinarjev pretežno liberalne usmeritve, ki se je najbolj pokazal pri odnosu do polpretekle dobe. Štrekelj je ocenjeval staroslovence tudi ali predvsem po merilih njihovega časa, mlajši pa so prevzeli kriterije mladoslovencev in ocenjevali staroslovence po njih. Ta razlika v stvarnem prikazu in vrednostnih kriterijih se pridružuje postopkom, s katerimi se je Štrekelj zapisal biografsko-bibliografski metodi in ki se niso več ujemali s prevladujočimi metodološkimi vzorci mlajše generacije.

***

To nas pelje k sumarični oceni njegovega prispevka k zgodovini slovenskega slovstva. Če pritegnemo sodbi, da je njegovo delo izpričevalo »tedaj docela moderno pojmovanje literarne zgodovine« (KROPEJ 1995: 38), je Štrekelj dosegel največ, kar se je sploh dalo doseči. Toda že v njegovih poznih letih se je strokovno in širše družbeno okolje začelo spreminjati. Ena pomembnih novosti je zadevala organizacijo znanosti: tako kot že nekoliko prej germanistika in romanistika, se je od preloma stoletja naprej preoblikovala tudi slavistika in njeni sestavni deli so se ločevali po predmetnem in po nacionalnem vidiku. Druga, bistvena sprememba se je zgodila s koncem svetovne vojne in z razpadom Avstro-Ogrske. Vzporedno s tem preobratom so se na novo ustanovljene ali temeljito preoblikovane institucije v državah naslednicah usmerjale k prevrednotenju preteklosti s poglobljenim študijem nacionalnih ved. Tudi na Slovenskem se je literarna veda že od začetka stoletja postopno osamosvajala iz dotlej enotne slovanske filologije, ob ustanovitvi ljubljanske univerze (prim. DOLINAR 2007: 117–34) pa je dobil ta proces ob dovolj široki družbeni podpori nov zagon.

Čeprav so Štrekljeva dognanja še lep čas obdržala veljavo vsaj na bibliografski, biografski in dogodkovnozgodovinski ravni, so v literarni vedi že kmalu nastopile pomembne novosti. Še največ je bilo prizadevanj za vključitev ljudskega slovstva v literarno zgodovino. Za to se je najprej zavzemal Ivan Prijatelj v dveh kratkih pregledih, namenjenih neslovenskemu občinstvu, ki sta izšla v več izdajah med letoma 1904 in 1920.⁵ Podobno stališče je zastopal Ivan Grafenauer v *Kratki zgodovini slovenskega slovstva*, vendar ga je podrobno dodelal šele pozneje. Ljudsko slovstvo je vključil v literarno zgodovino s pomočjo tematske in motivne analize; s tem mu je uspelo nadomestiti faktorje, vezane na avtorjevo osebnost in življenje. Po Grafenauerju pa je uvrščanje ljudskega slovstva na zgodovinski začetek literature in vzporedno z njenim nadaljnjim razvojem postalo tista rešitev, ki jo je odslej zagovarjala večina slovenskih literarnih zgodovinarjev.

Nasprotno se obravnava srednjega veka, reformacije, protireformacije in katoliške dobe v Kidričevi *Zgodovini slovenskega slovstva* na osnovni gradivski ravni še vedno ujema s Štrekljevo, le da jo dopolnjuje z več stvarnimi ugotovitvami, predvsem pa s sintetičnimi pogledi in z vrednostnimi poudarki. Šele Grafenauer je v polemikah s Kidričem in v nadaljnjem poglobljenem študiju poiskal nove poti za literarnozgodovinsko obdelavo srednjeveškega pismenstva.

Največ sprememb so bile v času po Štreklju deležne obravnave novejših dob od razsvetljenstva naprej. Povezane so z deli generacije literarnih zgodovinarjev, med katerimi so igrali osrednje vloge Prijatelj, Kidrič, Grafenauer in Žigon, poleg njih pa je v dvajsetih in tridesetih letih nastopila še množica mlajših.

Ena Prijateljevih in Kidričevih glavnih metodoloških novosti je bila ta, da sta namesto nizanja osebnih biografij in bibliografij obravnavala sintetične vidike: literarne skupine, krožke, središča, katerih člani so se oblikovali pod sorodnimi vplivi

---

⁵ Glej Zoltan Jan: Izhodišča v pregledu »Slovenačka književnost«, *Prijateljev zbornik*, Ljubljana, SM, 1975, 130.

in imeli sorodno literarno ideologijo.⁶ Vpeljala sta periodizacijo po generacijah, v menjavi katerih se odraža vpliv časa, in prek njih prišla do ravni dob, kjer se najbolj očitno kažejo zgodovinske spremembe.

Najvišji nosilni pojem v tej literarnozgodovinski koncepciji je prerod. Odločilen je za razumevanje narodne zgodovine, z njim so povezani in od njega odvisni vsi pojmi, ki sestavljajo njeno teoretično konstrukcijo. V skladu z njo poteka zgodovina iz nekega določenega izhodišča in je usmerjena k nekemu določenemu cilju. Pri tem se pokažejo razlike med razvitimi in nerazvitimi narodi. Nerazviti so v preteklosti zaradi neugodnih zgodovinskih razmer zašli v zamudo; to poskušajo nadomestiti v procesu preroda, s katerim si prizadevajo dohiti razvite narode. Prerod se začne s prizadevanji za gojitev dotlej zanemarjenega narodnega jezika, najprej v slovstvu in literaturi, potem postopno na čedalje več področjih od poljudnega in strokovnega spisja prek časnikov in časopisov ter šolstva in znanosti do politike in državne uprave. Hkrati s tem, ko se širi jezikovna raba na različna področja, postaja prerodno gibanje vse bolj množično in prehaja iz pretežno kulturne v širšo družbeno sfero; njegov končni cilj je politična samostojnost naroda.

Takšna zamisel Štreklju ni bila povsem tuja, saj tudi on v slovstveni zgodovini zasleduje narodni razvoj. Vendar je to začetna, v marsikaterem pogledu še nedorečena, nedomišljena in včasih celo nezavedna oblika poznejše, dozorele prerodne koncepcije, kakršno sta razvila predvsem Prijatelj in Kidrič. Ta koncepcija se, kar zadeva obseg predmetnega področja, sistematično razprostira iz literarne in kulturne sfere v družbeno in nacionalno sfero; metodološko pa sledi načelom pozitivizma, kar pomeni, da odkriva vzročne in funkcionalne zveze med literaturo kot končnim produktom in naravnimi ter zgodovinskimi dejavniki, ki vplivajo nanjo ali jo determinirajo.

To so bile novosti, ki so nastopile v slovenski literarni zgodovini po Štreklju. Če želimo oceniti njegov razvojni pomen za stroko, je primerjava z njimi ravno tako povedna kot primerjava z dosežki njegovih predhodnikov in sodobnikov. Ob upoštevanju tega vidika se pokaže, da pripada Štreklju mesto pomembnega veznega člana med prejšnjo, filološko, in poznejšo, pozitivistično koncepcijo nacionalne literarne zgodovine. Starejšo je zastopal v njeni zreli fazi in se uspešno izogibal skoraj vsem njenim skrajnostim; logiko novejšo je v načelu razumel, vendar ni sprejemal vseh njenih stvarnih in metodoloških posledic. To pa mu je opredelilo čisto določeno vlogo v zgodovini naše stroke in mu hkrati načrtno meje, ki jih ni mogel prestopiti.

VIRI IN LITERATURA

Iskra V. ČURKINA, 1995: *Rusko-slovenski kulturni stiki od konca 18. stoletja do leta 1914*. Ljubljana: SM.

Darko DOLINAR, 1997: Štrekelj, Pypin in opredelitev literarne zgodovine. *Slavistična revija* 45/1–2. 247–62. – Predelana verzija v knjigi DOLINAR 2007.

⁶ Prim. Prijatelj 1919; France Kidrič, O literarni zgodovini, *LZ* 1927; tudi v Kidrič, *Izbrani spisi* III, 1978, 287–90.

- , 2007: *Med književnostjo, narodom in zgodovino: Razgledi po starejši slovenski literarni vedi*. Celje: Celjska Mohorjeva družba; Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU.
- Vatroslav JAGIĆ, 1895: Ein Kapitel aus der Geschichte der südslavischen Sprachen. *Archiv für slavische Philologie* 17. 47–87.
- France KIDRIČ, 1292–1938: *Zgodovina slovenskega slovstva od začetkov do Zoisove smrti: Razvoj, obseg in cena pismenstva, književnosti in literature*. 1–5. Ljubljana: SM. (Str. 1–136 po drugi, predelani izdaji prvega zvezka, 1932.)
- Marko KRANJEC, 1971: Štrekelj Karel. *SBL* III, 11. zvezek. 693–96.
- Monika KROPEJ, 1988: *Karel Štrekelj in njegova narodopisna dediščina: Magistrska naloga*. Ljubljana: Filozofska fakulteta, Oddelek za etnologijo.
- , 1995: Karel Štrekelj. Prerez skozi življenje in delo. *Traditiones* 24. 25–48.
- , 2001: *Karel Štrekelj: Iz vrelcev besedne ustvarjalnosti*. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU.
- Matija MURKO, 1899: Dr. Vatroslav Oblak. Ljubljana: SM. *Ant. Knezova knjižnica* 6. 142–313. – Posebni odtis: Ljubljana 1900. – Skrajšana nemška verzija: Dunaj 1902.
- , 1912: †Karel Štrekelj. *Veda* 2. 529–42.
- , 1951: *Spomini*. Iz češčine prev. Vladimir Murko. Ljubljana: SM.
- Ivan PRIJATELJ, 1919: Literarna zgodovina. (Nastopno predavanje na ljubljanski univerzi 1919.) – Objava: PRIJATELJ 1952–1953, I. 1–36.
- , 1928: *Uvod v zgodovino kritike*. Ljubljana: Društvo slušateljev filozofske fakultete. (Skripta.) – Delna objava: PRIJATELJ 1952–1953, II. 33–84.
- , 1952–1953: *Izbrani eseji in razprave*. 1–2. Ur. A. Slodnjak. Ljubljana: SM.
- , 1955–1985: *Slovenska kulturnopolitična in slovstvena zgodovina 1848–1895*. 1–6. Ur. A. Ocvirk (1–5) in J. Munda (6). Ljubljana: DZS.
- Aleksander N. PYPIN, 1898: *Istorija ruskoj literatury*. 1. del. St. Peterburg.
- Razvoj slovenske etnologije od Štreklja in Murka do sodobnih etnoloških prizadevanj: Zbornik prispevkov s kongresa [...]*. Ljubljana 1995 (Knjižnica Glasnika Slovenskega etnološkega društva, 23.) – Vzporedna izdaja: *Traditiones. Zbornik Inštituta za slovensko narodopisje* 24. Ljubljana 1995.

SUMMARY

A smaller part of Karel Štrekelj's opus is devoted to literary history. During the period 1899–1901, he lectured about the history of Slovene literature at the University of Graz. This was the first complete course on the subject, but the author was not able to prepare it for publication and the lectures remained in manuscript form as part of his archives. Experts agree that this was to that point the best literary

historic synthesis and to do so at the level of the European literary criticism of the time.

The introductory chapter consists of a theoretical part (treated in SR 45, 1997, 1-2; that is, in fact, the translation based on Pypin) and of an overview of the bibliographical sources. That is followed by a detailed historical description. The main focus is on the lives and works of authors, complemented by a brief description of linguistic, cultural, and social context. Literary history as »psychology of a nation« is presented as a process of development in which literature progresses from modest beginnings in the Medieval period, primarily religious literature of the Protestant and Catholic provenances, to various functional styles of secular literature in the Enlightenment and the onset of artistic literature in the late 18th century. This literature reaches its pinnacle in Romanticism, mainly with Prešeren, and proliferates after the revolutions of 1848 when it spreads to new literary and semi-literary genres and increasingly follows aesthetic criteria.

Next, the article discusses Štrekelj's delineation of the subject matter of literary history. In addition to Slovene, it should include those German and Latin texts that are through their authors, readers, or content connected to the Slovene territory. Although for reasons of principle, folk literature should be included, Štrekelj for practical reasons places it in the domain of ethnography. He generally does not go into extremes like some of his predecessors and contemporaries, e.g., those who considered Old Church Slavic literature part of Slovene literature. The only exception is Kajkavian (Croatian dialect) literature, which he, because of its linguistic proximity to Styrian dialects, places into Slovene domain.

The prevailing method of Štrekelj's work is bio-bibliographic, complemented with elements of historical method. General issues of historical periods are presented in the beginning and sometimes at the end of chapters, the main focus is on presentation of individual life trajectories and authors' opuses. In portraying and evaluating them, Štrekelj takes into consideration the criteria of authors' times, being as objective and impartial as possible, in which he demonstrates his dedication to historicism. His theoretical and methodological framework is an important link that connects the preceding—philological, and the later—positivist, literary history.

»ČEŠKI PREŠEREN«: SLOVENSKA RECEPCIJA MÁCHOVEGA KULTA

Razprava obravnava slovensko recepcijo Karla Hynka Máche od druge polovice 19. stoletja do danes. Posebno pozornost namenja tistim razsežnostim, ki so povezane s kanonizacijo in kultom češkega romantičnega pesnika, ter diskurzivnim strategijam, ki Mácho v slovenski kulturni prostor uvažajo kot »češkega Prešerna«, slovenskemu izbrancu ekvivalentnega nacionalnega pesnika in kulturnega svetnika bratskega slovanskega naroda.

Ključne besede: France Prešeren, Karel Hynek Mácha, romantika, nacionalni pesniki, kulturni svetniki, slovenska literatura, češka literatura, kanonizacija, kulturni nacionalizem

The article treats the Slovene reception of Karel Hynek Mácha from the second half of the 19th century to the present. It places special focus on the dimensions associated with the canonization of the Czech Romantic poet (especially the so-called »Mácha cult«), and the discursive strategies involved in »importing« Mácha to the Slovene cultural setting as the national poet and cultural saint of a brotherly Slavic nation—the »Czech Prešeren«.

Key words: France Prešeren, Karel Hynek Mácha, Romanticism, national poets, cultural saints, Slovene literature, Czech literature, canonization, cultural nationalism

France Prešeren (1800–1849) in Karel Hynek Mácha (1810–1836) danes veljata za nesporna nacionalna pesnika Slovencev in Čehov, potek njune kanonizacije pa kaže, da sta bila oba obravnavana tudi kot paradigmatična »kulturna svetnika«.¹ Že površna biografska primerjava razkrije, da sta si bila izbranca v marsičem podobna: romantična pesniška sodobnika iz prve polovice 19. stoletja sta bila namreč diplomirana pravnik, oba svobodomisleca nekoliko ekstravagantnega značaja in navad; nanju so vplivali podobni avtorji, začela sta pesniti v nemščini in nadaljevala pretežno v domačem jeziku; oba sta véliko romantično pesnitev objavila v knjigi leta 1836 (*Krst pri Savici* in *Maj*), svoje zadnje dni pa sta dočakala v službi v kraju severozahodno od prestolnice (Kranj in Litoměřice), medtem ko sta neporočeni ljubici (oziroma družini) pustila v glavnem mestu; za povrhu sta oba umrla razmeroma mlada in bila sprva deležna skromnega priznanja. Presenetljivo podobna je bila tudi njuna posmrtna kariera: v teku desetletij sta bila postopoma prepoznana kot »nacionalna pesnika« in kanonizirana v reprezentativni nacionalni ikoni, njun kult pa je vrhunec doživljal v prvi polovici 20. stoletja.²

---

¹ Na splošno o konceptu kulturnih svetnikov evropskih nacionalnih držav gl. na spletni strani Cultural Saints of European Nation States, o modelu njihove kanonizacije pa v Dovič 2012.

² V obeh primerih v povezavi s stoletnico rojstva (1900 oz. 1910), pri Máchi pa še enkrat izrazito med letoma 1936 in 1939 (prim. Dovič 2010 in Pynsent 2010).

V tej razpravi ne želimo nadaljevati utečene prakse biografskega vzporejanja. Prav tako se ne bomo lotili primerjalne študije kanonizacije obeh pesnikov, čeravno ta nudi več kot dovolj vznemirljivega gradiva za obsežno študijo.³ Namesto tega bomo Máchovo kanonizacijo opazovali skozi prizmo slovenske recepcije njegovega kulta, ki jo je v kontekstu vse bolj entuziastične kulturne izmenjave med Slovenci in Čehi po letu 1848 še dodatno zaznamovalo razkritje, da sta se življenjski poti bodočih nacionalnih pesnikov v letu 1834 za kratek hip prekrizali.⁴ Na ta način bomo skušali prikazati, kako medliterarni transfer ni deloval le na področju literarne komunikacije v ožjem smislu – denimo pri izmenjavi med revijami, medsebojnem prevajanju, recenziranju ali čezmejnem kulturnem trgovanju –, temveč tudi pri vzorcih ustoličenja oz. kanonizacije »nacionalnih pesnikov«. Takšna izmenjava je seveda od konca 18. stoletja dalje vse bolj postajala transnacionalni fenomen, med Slovenci in Čehi – »posnemovalci, zavezniki in tekmeči«, kot je Vinkler (2006) posrečeno naslovil svojo knjigo – pa je bila še posebej živahna, saj je potekala v kontekstu oblikovanja dveh nacionalnih literarnih kultur, ki sta v skupnem okviru Habsburške monarhije iskali svoj položaj v razmerju do nemške, slovanske in nastajajoče svetovne literature (prim. JUVAN 2012: 277–84).

»Eins der mitgehenden Exemplare bitte ich dem Herrn Maha ...«: Pozdravi iz Ljubljane

Nekje do osemdesetih let 19. stoletja »pevec *Maja*« med Slovenci še ni zbujal posebnega zanimanja. To ni presenetljivo, saj konec koncev niti v češki književnosti še ni bil povsem kanoniziran. Prva doslej registrirana slovenska omemba Máche (v *Novicah* 24. julija 1858) meri ravno na dogodek, ki obeležuje začetek njegovega prevrednotenja v češkem prostoru. V članku z naslovom *Slovanski popotnik anonimnega avtorja je mimogrede omenjen almanah iz leta 1858, ki da bo posvečen »slavnemu pesniku, ki je žalibog prezgodaj umerk«* (238), omenjeni pa so tudi nekateri sodelujoči avtorji (mdr. Karel Jaromir Erben, Karel Sabina in Božena Němcova).⁵ Nekoliko bolj določen zapis o Máchi najdemo šele leta 1881, ko je začel izhajati *Ljubljanski zvon*. Ivan Hribar, bodoči ljubljanski župan, v pregledu Novejša češka literatura poroča o pesniku genialnem, ki bi »brez dvombe presegel vse češke pesnike, ako bi mu bilo dano živeti« (317). Hribarju se v besedilo že prikradejo značilni stereotipi o mojstru, odrinjenem po krivici, in pesniku kot žrtvi; njihov vir je seveda češki kanonizacijski diskurz.

Že v naslednjem letniku iste revije se Mácha nenadoma prelevi v več kot zgolj genialnega pesnika bratskega češkega naroda; postane povsem realna figura slovenske literarne zgodovine. Fran Levec namreč leta 1882 objavi znameniti Prešernovi nemški pismi Čelakovskemu, iz katerih se da razbrati, da so med bodočima nacionalnima pesnikoma obstajali neposredni stiki. V drugem pismu z dne 22. avgusta

³ Vzorec za takšen tip študije gl. v tematskem bloku *Primerjalne književnosti*, kjer sta obravnavana Prešeren in Islandec Jónas Halgrímsson (Dović 2011, Juvan 2011, Helgason 2011).

⁴ Raziskavo je močno olajšal popis referenc na Mácho v *Kartoteki tujih avtorjev v slovenski periodiki*, ki ga hrani Inštitut za slovensko literaturo in literarne vede ZRC SAZU.

⁵ Zbornik je imel v kontekstu Máchove kanonizacije na češkem smislu podobno funkcijo kot mladoslovensko prevrednotenje Prešerna v Stritarjevi izdaji iz leta 1866.

1836 Prešeren omenja Mácho kot prejemnika izvoda *Krsta pri Savici* in enega od informatorjev o razcvetu češkega preporoda: »Eins der mitgehenden Exemplare bitte ich dem Herrn Maha, und die übrigen zwei nach Ihrem Gutdünken an allfällige *Kranjaphilen* abzugeben. [...] Der rege Eifer, der bei den Czechen nach den Berichten des Herrn Professors *Pressel*, H. Maha, Dr. *Amerling* herrscht, erfüllt uns mit Freude und Hoffnung auf eine bessere Zukunft für die Slawen« (LEVEC 1882: 111); da je mera polna, Prešeren Mácho in njegovega popotnega tovariša (kot se bo izkazalo, gre za Antonína Strobacha, poznejšega praškega župana) na koncu še enkrat prav lepo pozdravi (112). Medsebojno znanstvo dveh velikanov romantične muze je zdaj izkazano, interes za raziskovanje vzajemnosti je vzbujen.

Rastoče češko zanimanje za Mácho je proti koncu 19. stoletja občasno odmevalo tudi v slovenskih medijih, vendar te omembe niso presegle ravni notic ali površnih ocen. V kontekstu splošnega interesa za literaturo in kulturo bratskega slovanskega naroda je Vladimir Foerstner v pregledu Češka književnost, ki je izhajal v nadaljevanjih, nanizal nekaj pavšalnih izjav o Máchovem delu: poudarjal je njegov byronizem, usmerjenost k notranjemu človeku ter kontrast s Kollárjem in njegovim »abstraktnim humanizmom« (FOERSTNER 1895: 453). Morda še bolj zanimiva je marginalna referenca na Mácho, ki jo najdemo v kratkem prispevku Sirotám přibramským Antona Sušnika. Pisec se navezuje na eno največjih dotedanjih rudniških katastrof, v kateri je umrlo prek 300 rudarjev, ko se je v Příbramu 31. maja 1892 vnel Marijanski rudnik srebra (*Mariánský důl*), in poroča, da so julija 1892 češki umetniki pripravili spominski zbornik, katerega dobiček je namenjen sirotam preminulih rudarjev. Pri tem Sušnik dobrodelni namen zbornika (na koncu vabi bralce k naročilu) simptomatično ilustrira s prvim verzom nenavadne pesmi, ki stoji pred začetkom *Maja*: »Čechové jsou národ dobrý!, pel je že pred 70 leti K. H. Mácha« (479). V prevzetem navedku tiči dvojna ironija: tako kot mnogi češki sodobniki tudi slovenski člankar ni opazil, da je izvorni izjavi podtaknjen sarkastičen podton.

Prvi, ki se je v slovenskem prostoru poglobljeno ukvarjal z Máchovim delom, je bil Ivan Lah. Leta 1905 je v eseju *Maj* prevedel odlomke iz *Maja*, nanizal osnovne biografske podatke o pesniku in se razpisal o njegovem vrednotenju. Za moto je uporabil (neprevedene) prve tri verze pesnitve in opozoril, da jih znajo vsi Čehi na pamet.⁶ Te uvodne verze je tipično povezal s pomladanskimi večeri in ljubeznijo ter opozoril na njihov »ponarodeli« značaj: »Skoraj nihče več ne vpraša, odkod so te besede, kdo jih je prvi zapisal; slišijo jih drug od drugega in jih ponavljajo in tako gredo od roda do roda« (367). Kljub temu pa je Lah pronicljivo opozoril na oster kontrast med poetičnimi uvodnimi akordi – ti seveda služijo površni, množični recepciji Máche kot »pomladnega pesnika« – in mračno, ironično, nihilistično vsebino celotne pesnitve. V nadaljevanju Lah skuša pojasniti še, zakaj naj bi bil Mácha prvotno prezrt in odrinjen. Pri tem izpostavi njegovo svobodomiselnost in preskromno mero domoljubja in tendenčnosti; namesto entuziastičnega patriotizma naj bi zasledoval pravo umetnost, čisto poezijo, namesto optimizma pa v svojo »labodjo pesem« vpisal mračnost in svetobolje.

⁶ »Byl pozdní večer – první máj – / večerní máj – byl lásky čas. / Hrdliččin zval ku lásce hlas, / kde borový zaváněl háj.« Razvpiti komunistični voditelj Klement Gottwald (1896–1953) je menda znal recitirati *Maj* še naprej od tod, vse do konca.

V tem oziru je posebej zanimivo Lahovo razmišljanje o nacionalnem pesniku. Lah z zanimanjem in celo presenečenjem ugotavlja, da Čehi leta 1905 takšnega pesnika še nimajo, kajti »ako danes vprašaš Čeha, kateri je največji češki pesnik, dobiš različne odgovore« (368). Vprašanje lahko zastavi le nekdo, ki koncept »največjega pesnika« oz. kandidata, ki se konceptu prilega, že ima; torej nekdo, ki že od Stritarja naprej dobro ve, kdo je »njegov« Puškin, Dante, Racine ali Mickiewicz (prim. STRITAR 1866: 48). Slovenci sicer več vemo o Kollárju, Čelakovskem ali Erbnu, ugotavlja Lah, pa vendar je Mácha na dobri poti, da končno zasije v polnem sijaju, kajti »zgodí se v svetovni književnosti, da se prikaže talent, kot meteor zasije, razsvetli temo in izgine ...« (LAH 1905: 368). Tu bi bilo seveda mogoče pomisliti, da so Čehi svoj meteorski talent »svetovne književnosti« prepoznavali z neko zamudo ali nelagodjem, ki je bržkone povezano z dejstvom, da Mácha ni nacionalist. Šele ko je bilo Máchovo kratko in silovito življenje, ki se je končalo z obveznim trpljenjem in žrtvovanjem, možno interpretirati kot mučeništvo za narodno stvar, se je odprl prostor za prevrednotenje Mache in njegov (zaposneli) naskok na češki Parnas. Še več, da bi Čehi odkrili svojega nacionalnega pesnika, se je moral – podobno kot v slovenskem prostoru – zgoditi preobrat v vrednotenju; zasuk od nacionalizma k esteticizmu.⁷ Na ta zasuk je utegnili vplivati dejstvo, da je institut nacionalnega pesnika nastal tudi kot refleks na oblikovanje (asimetrične) svetovne književnosti; kandidati torej morajo zadostiti merilom univerzalne (estetske) primerljivosti, ne pa le lokalnim (prim. Nemoianu 2002).

Lahova interpretacija še ne more reflektirati takšnih vprašanj, pa vendar je poznavalska in mestoma naravnost pronicljiva. Medtem ko se je Lah ravno s poglobljenim poznavanjem upiral avtomatiziranemu uvažanju stereotipnih obrazcev, ki jih je proizvajala Máchova domača kanonizacija po letu 1858, so se skušnjavi toliko laže vdaljali manj kompetentni pisci. Anonimni avtor je v *Domu in svetu* leta 1907 v članku Karel Hynek Mácha poročal o sedemdeseti obletnici smrti »nesrečnega sovrstnika Kollárjevega«, ki so jo slavili češki literarni krogi. V kratki biografiji je nanizal tipične elemente hagiografskega arzenala: Mácha naj bi »vzrastle v revščini in pomanjkanju«, se »pri nekem požaru prehladil« in zato umrl (luknjava legenda o »žrtvovanju« je bila tedaj že trdno vgrajena v uradni *vita*, prim. PYNSENT 2010: 60–61), in kajpada, »malone vsi kritiki so prezirali mladega pesnika«. Zadnja trditev je v Máchovem primeru celo precej točna, napoved bleščeče prihodnosti nacionalnega pesnika pa tudi, saj Mácha »žari sedaj na nebu češkega pesništva kot solnce, v sijaju katerega se izgublja celo lesk Kollárja in Čelakovskega« (»Karel Hynek Mácha« 1907: 142).

»Jak jsme přišli domů, nevím«: Prešeren in »češki Prešeren« v živo

Mejnik v slovenskem zanimanju za Mácho pomeni leto 1911. Preobrat je povezan z razmahom Máchovega kulta, ki je tako kot drugod po Evropi vrhunec doživljal ob stoletnicah (prim. Quinault 1998). Množična praznovanja stoletnice Máchovega rojstva leta 1910 so namreč na površje med drugim naplavila tudi objavo pesnikovega *Dnevnika s potovanja v Italijo* iz leta 1834, ki jo je v Pragi s komentarji izdal

⁷ Tak obrat je bil mogoč šele po letu 1848, ko so Halek, Frič, Barak in drugi zasnovali že omenjeni almanah *Maj* (1858).

Jan Thon. V tem dnevniku se je dokončno potrdilo, da sta se Prešeren in Mácha poznala, opis srečanja pa je bil povrh še vznemirljivo sočen. Prvi je na Slovenskem zadevo komentiral Fran Ilešič v *Slovanu*. V članku Češki pesnik Mácha v Prešernovem krožku v Ljubljani se je Ilešič navezal na že omenjeno pismo Prešerna Čelakovskemu in naznanil: »To znanje Prešernovo-Máchovo nam je sedaj pojasnil Máchov dnevnik o potovanju v Italijo ...« (7). Ilešič navaja prevedene odlomke iz dnevnika, jih komentira, skuša razrešiti nejasnosti ter Mácho naravnost poimenuje »Češki Prešeren« (8).

Ilešičeva objava ni ostala osamljena. Vinko Zupan, ravno tako izhajajoč iz Prešernovega pisma Čelakovskemu, je v *Ljubljanskem zvonu* komentiral nekatere netočnosti pri Ilešiču. Obenem je obsežneje opisal celotno Máchovo potovanje ter na novo prevedel dneviške zapise od 29. do 31. avgusta. Komentiral jih je takole: »Mácha in Strobach sta torej v Ljubljani v Prešernovem krogu prav pošteno krogala. [...] Stiki med Prešernom in Mácho so od tega potovanja gotovo obstajali. Direktne korespondence med obema pesnikoma nimamo« (164). Dodatno Pojasnilo je prispeval še Ivan Vrhovnik, ki je razložil neko konkretno mesto iz potopisa 31. avgusta, kjer Mácha omenja napis na »vratih na meji« (Kranjske) z latinskim napisom pri Trojanah. Vrhovnik pojasnjuje, da je šlo za slavolok v čast cesarja, ki se je leta 1728 vračal iz Ljubljane, ter opiše njegov nastanek, kontekst in propad.⁸

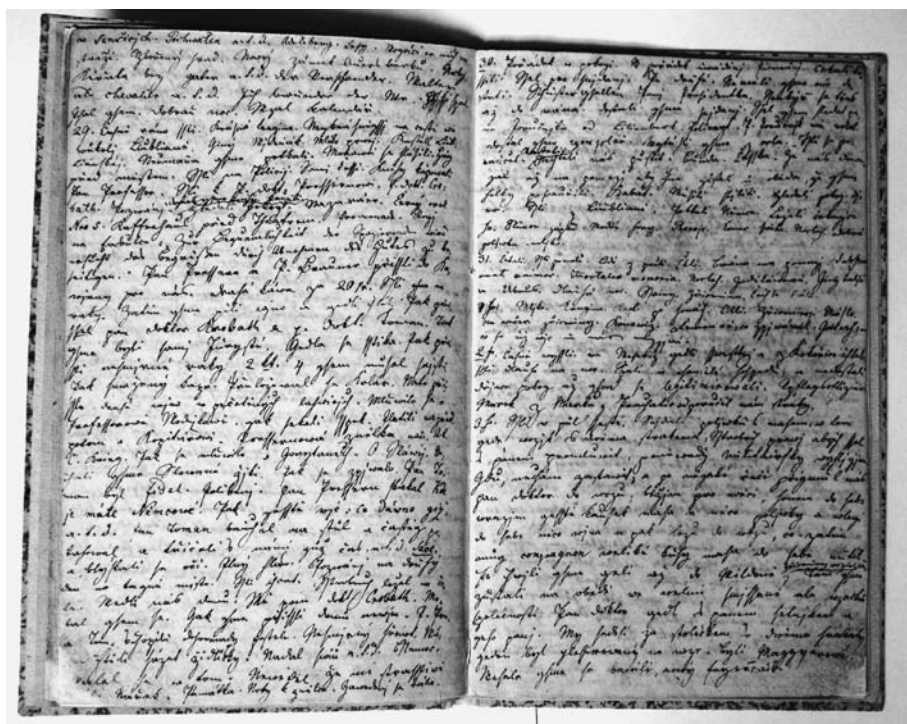
Oglejmo si Máchova dneviška zapisa za 29. in 30. avgust 1834, ki sta bila pozneje v slovenskih študijah še večkrat prevedena in komentirana:

29. [avgust 1834] Šla sva zarana. Krasna pokrajina. Najlepša na poti v okolici Ljubljane. Drugi Dunajčan. Ljubljanski grad. Neumanna sva srečala. Moravci so se oglašali. Gozdnič pred mestom. Šla sva na policijo. Sami Čehi. Knjige kupovala. Gospod profesor. Šla sva h g. dokt. Prešernu. Gospod doktor Krobath. Povabilo. Dobila sva knjige. Kupila sva. Iskala sobo. Nazaräer. Črni orel, Nro. 5. Kaffehaus pred Theatrom. Promenada. Na deski piše: »Zur Bequemlichkeit der Spazierenden wird gebeten, das Begrüssen durch Abnehmen des Hutes zu beseitigen.« Gospod Prešeren in gospod Brauner prišla v kavarno po naju. Draga kava za 20 kr. Šli smo na rake. Med tem smo pili vino in jedli kruh. Nato sta prišla g. dr. Crobath in g. dr. Toman. Tako smo bili sami juristi. Jedli smo ščuko. Nato dvakrat neizmerno velike rake. 4 sem moral pojesti. Nato pražen krap. Prevajali smo Kollárja. Nato je prišlo drago vino v zapečatenih steklenicah. Govorilo se je o profesorju Vodniku. Kako so rezali špeh. Plačevali vnaprej. Nato o Kopitarju. Prešernov sonet o njem. ABC-Krieg. Nato je bilo govora o Korošcih. O Slaviji. Vzklikali smo: Naj živijo Slovani. Nato se je pelo. G. Toman je bil zelo družaben. Poljub. Gospod Prešeren je skakal. Kje jih imate Nemci. In nato še več: Že dolgo nismo /pili ga/ itd. Gospod Toman je tolkel po mizi in pogosto potegnil; kričali z nami: Že je čas itd. Bliskale so se oči. Na ves glas. Vabilo na skrivno mesto za naslednji dan. Šli scat. Strobach ležal na čelu mize. Peljali so nas domov. Mene gospod doktor Crobath. Opotekal sem se. Kako smo prišli domov, ne vem. Gospod Prešeren in Toman sta postavila skupaj postelje. Strahovit trušč. Hotela metati

⁸ Ta tip pripomb se morda na prvi pogled zdi nekoliko marginalen. Zanimivejši postane, če ob tem opozorimo, da je interes za nacionalne pesnike v praksi kreativno spodbujal najrazličnejša področja vednosti, med katerimi je vsekakor lokalno domoznanstvo. V tem smislu je odličen primer tudi še vedno živahen češki interes za »Máchove gradove«, tj. gradove in razvaline, ki jih je nemirni pesnik na svojih pohodih obiskoval, popisoval in skiciral (prim. Padevč 2010).

stole. Zmerjal svinja itd. Bolezen. Valjal se v tem. Ni vedel, da me je grozno [pokoz]lal. Tarnanje. Spominek. Note k sonetu. Zapeljivanja se je bala.

30. [avgust 1834] Red v sobi. Spravljanje v red. Pucanje. Čakala sva srajco. Šel po zajtrk. Drugič. Nič naj ne bi dobila. Schustersellen. Gospa predsednica. Oštir se je tresel vse do jutra. Dobila sva zajtrk. Šel sem iskat gospoda oskrbnika von Lilienberg. Policaj. Gospod oskrbnik me je klical. Dobil sem formular. Odrinila sva iz Orla. Šla sva se poslovit. Kastelic. Niso naju hoteli pustiti. Bunda. Čehinja. Da naju pospremijo tja do mejne črte, da naj bi ostala na kosilu, da sva razburila punce. Plašč. Morala sva obljubiti. Iskala sva sobo. Luknja. Šla sva iz Ljubljane. Srečala sva Nemca. Čakajoč ga sva ležala. Sončni zahod. Modre gore. Prevoje. Konec sveta. Prenočišče. Dobra juha. Mleko.⁹

Karl Hynek Mácha: *Dnevnik s potovanja v Italijo*, 29.–31. avgust 1834. Izvirni rokopis hrani literarni arhiv v praškem Strahovskem samostanu (*Literární archiv Památníku národního písemnictví v Praze*).

⁹ Za referenčno češko izdajo prim. MÁCHA 2008: 50–51 oz. kar pesnikov rokopis. Zgornji tekst sledi prevodu Albinca LIPOVEC (1981: 61), v osrednjem delu srečanja 29. avgusta (od »Nato sta prišla g. dr. Crobath in g. dr. Toman« do »Zmerjal svinja«) pa je uporabljen novejši Vinklerjev prevod (VINKLER 2006: 257). Prevodi se med seboj precej razlikujejo, saj skušajo razvozlati oz. interpretirati Máchove šifre in krajšave, ki jim tudi češki interpreti niso kos; o tem priča npr. literarizirana Máchova biografija Karla Janskega iz leta 1953, ki ga v prevodu navaja LIPOVČEVA (1981: 60).

Leto 1911 kot vrh slovenskega zanimanja za Mácho dodatno zaznamuje tudi dejstvo, da je Ivan Lah v *Slovanskih spominih in jubilejih* objavil prvi celoten prevod *Maja*. V študiji z naslovom *Maj in njega pesnik* K. H. Mácha Lah omenja dokončni preobrat v vrednotenju, ki je sovpadel s proslavami stoletnice 1910; če tega še pred nekaj leti ni bilo mogoče reči, je Mácha zdaj nedvomno »postal prvi pesnik« (67). Češkega svobodomislega Lah primerja s Prešernom in išče skupne poteze med prvakoma: med drugim ugotavlja, da sta oba pisala tudi nemške pesmi, da pri obeh ne obstaja zanesljiv portret (zato pa hiperprodukcija fiktivnih posmrtnih upodobitev) in da je pri obeh nastal veliki spomenik v nacionalni prestolnici ob stoletnici.¹⁰ Ne more mimo aktualnega razkritja o srečanju v živo, pri čemer evfemistično komentira, da so akterji objestnega veseljačenja »prišli nazadnje do prav visokega narodnega navdušenja« (67).¹¹

Dobro desetletje pozneje je Lah v *Češki antologiji* ponatisnil celoten prevod *Maja* in še enajst drugih pesmi. V spremni študiji *Pregled češke literature* je večinoma parafraziral že znane teze in ocene, vendar nekoliko bolj na splošno; pri tem se je stvarno presojanje umaknilo v korist mistifikacij, ki jih je general Máchov kult. Mácha je tako za Laha »prvi češki pesnik po božji volji«, ki ga prežema »sveti ogenj«; poet, ki je ljubil »samoto in je hodil fantastično oblečen«, se podajal na »izlete k starim gradovom«, »skiciral je stare razvaline«, »ljubil je noč, nevihto, boj, vihar, razvaline, grobove, propast«. Tak božanski pesnik, *poeta vates*, seveda ne more brez preroškosmesijanskih odlik: »Dolgo pričakovan je prišel med svoje – in njegovi ga niso sprejeli. Odšel je pozabljen in skoraj nepoznan« (LAH 1922: 58).

»Lobanje, kosti. Dišeči dim kadila, latinske molitve ...«: Máchov kult v tridesetih

Še preden je Kidrič v monografiji o Prešernu odstrl zadnje sloje skrivnostne tance s srečanja Prešeren-Mácha (KIDRIČ 1938: 271–272),¹² je v slovenskih časnikih začela odmevati nova Máchova stoletnica. Dogodki so tokrat še prekosili tiste iz leta 1910, saj so se praznovanja stoletnice smrti leta 1936 močno zaostriala v nacio-

¹⁰ Lah tu omenja pisateljsko podporno društvo Svatobor, ki da zbira prispevke za Máchov praški spomenik, in osnutek kiparja Myslbeka (LAH 1911: 69). V obeh primerih je prvotni načrt, da bi zadevo izpeljali ob stoletnici, propadel: Prešernov spomenik je zamudil za pet let, Máchov za dve (prim. DOVIČ 2010: 97; PYNSENT 2010: 62–63).

¹¹ Evfemizem je seveda še vedno točnejši od očitno napačne trditve, da se razigranega popivanja »trenzi in melanholični gost ni udeleževal« (ŠLODNJAK 1974: 170, prim. tudi VINKLER 2006: 259).

¹² Kidričeve podrobne razvezave Máchovega dnevniškega zapisa na prvi pogled delujejo kot fascinantna pozitivistična akribija. Vendar tudi Kidriču pogosto ne uspe priti dlje od ugibanja. Zanimivo je, da njegova domneva o lokaciji večerje »najbrž k 'Frgolinu'« (KIDRIČ 1938: 272) v Moravčevem poznejšem komentarju preraste kar v gotovo dejstvo (prim. MORAVEC 1963: 18). Kje je v resnici potekalo veseljačenje? Da bi jedli v Praznikovi gostilni »Pri črnem orlu«, kjer sta češka gosta prenočila, kot navaja CVIRN (2001: 194), je manj verjetno, sicer dnevniški zapis ne bi omenjal opotekave poti domov. Vsekakor je bil, kot komentira Kidrič, konec slovensko-češkega druženja »po krokarsko žalosten: gosta so morali v njun hotel 'peljati'; Mácho Crobath, Strohbacha bržčas Prešeren ali Toman; pri 'Črnem orlu', kjer sta Prešeren in Toman postavila Máchovo in Strohbachovo posteljo skupaj, so uganjali take, da si drugi dan Čeha nista več upala tam ostati« (KIDRIČ 1938: 272). Toda od kod Kidriču izjava, ki neposredno sledi: »Prešerna je obisk zelo obogatil« (ibid.)? Nepopustljiva vnema njegovih izpeljav učinkuje nenavadno.◀

nalističnem duhu (še posebej v sudetskih Litoměřicah), nato pa kulminirala v nape-
tih dogodkih med oktobrom 1938 in majem 1939, ko so Máchove relikvije prerastle
v simbol češko-nemškega konflikta. Dramatični evakuaciji pesnikovih posmrtnih
ostankov iz Litoměřic 1. oktobra 1938, ki so jih dva dni po podpisu zloglasnega
Münchenskega sporazuma izmaknili tako rekoč izpred cevi okupacijskih tankov in
prepeljali v Prago, je sledila ekspozicija relikvij v praškem Narodnem muzeju in z
nacionalnimi čustvi nabit ceremonialni prekop v narodni panteon na Vyšehradu 7.
maja 1939 – skoraj dva meseca po tem, ko je Hitler s praškega gradu razglasil Pro-
tektorat Češke in Moravske, ki je tudi *de facto* pomenil konec prve Českoslovaške
republike.

Natančen in obenem simptomatičen kronist omenjenih dogodkov za slovensko
občinstvo Božidar Borko je v drugi polovici tridesetih let v *Jutru*, priljubljenem lju-
bljanskem dnevniku, objavil instruktiven niz člankov inotic o Máchi. Njegova prva
poročila zadevajo aktivnosti ob stoletnici Máchove smrti. Tu izvemo za »prikupno
tradicijo majniškega romanja na pesnikov grob v Litoměřicah ali k jezeru Doksy,
prizorišču njegovega nesmrtnega 'Maja'« (BORKO 1936a: 7), o pripravah na veliko-
potezno razstavo in spomenik v mestu, kjer je Mácha umrl, za manifestacije pod
praškim spomenikom pa tudi o novih razjasnitvah podrobnosti srečanja med pesni-
koma, ki kažejo, da je bil interes za zgodbo vzajemna. Paralele med nacionalnima
pesnikoma so na obeh straneh postale ustaljena praksa, o čemer mdr. priča Borko-
va objava prevedene Habřinove primerjave iz *Lidovih novin*, ki poudarja »pionirski
pomen teh dveh ustanoviteljev sodobne pesniške tradicije pri Slovencih in Čehih«
(BORKO 1936b: 7). V tem duhu ne preseneča, da se je slovesnost ob Máchovi stoletnici
odvila tudi v Ljubljani.¹³

Borko se je v jubilejnem leta tudi sam odpravil na Češko, od koder je lahko iz
prve roke poročal o stanju »máchovskega kulta«. Izraza si ni izmislil Borko; upo-
rabil ga je že Bohuslav Brouk v znamenitem eseju Máchov kult iz leta 1936, ki se
začenja z udarno izjavo: »Običajni ljudje, negotovi zaradi občutka manjvrednosti,
potrebujejo idole, ki bi se jim klanjali« (BROUK 1936: 77),¹⁴ nadaljuje pa se s
proniciljivo neizprosnim smešenjem varuhov in promotorjev Máchovega kulta, ki jim
Brouk očita parazitiranje in uzurpacijo Máchove umetniške genialnosti za nacio-
nalistične namene. Borko do kulta ni zavzel Broukovega kritičnega stališča, ki je
češkemu zagovorniku psihoanalize in nadrealizma nakopalo sodni spor s Karlo
Janskim zaradi žalitve časti in obrekovanja (prim. VAŠÁK 2007: 107–11), temveč se
je z vsem žarom priključil nacionalistični evforiji. V *Jutru* je tako 10. junija 1936
v članku Romanje na grob K. H. Máche poročal o treh velikih stoletnih razstavah
(»velika razstava v mestu Máchove smrti, Litoměřicah, dalje razstava v praškem
Narodnem muzeju, ki je zbrala predvsem slovstvene dokumente, in razstava v osred-
nji knjižnici mesta Prage, ki je posvečena pesnikovi ikonografiji in njegovemu

¹³ Ljubljansko Máchovo slovesnost je 5. maja 1936 v Zvezdi pripravila Československa obec. Poleg
obveznih recitacij Máchove poezije je bilo na sporedu tudi predavanje češkega literarnega zgodovinarja
Václava Buriana, enega zgodnjih preučevalcev slovensko-čeških kulturnih stikov (prim. najavo v Borko
1936c: 7).

¹⁴ V izvirniku: »Všední lidé, zkroušeni pocitem méněcnosti, potřebují modly, kterým by se klaněli.«
(Prevod MD).

vplivu na likovno umetnost«), o celi vrsti novih izdaj Máchovega dela (»prav te dni se je pojavila na knjižnem trgu stota izdaja 'Maja'«), med njimi tudi razkošna izdaja v podobi misala, ki je izšla le v 36. izvodih, ter celo »unikatno ilustrirano izdajo, ki jo je dal natisniti neki tovarnar kot božično darilo svoji ženi« (BORKO 1936č: 4). Pisal je tudi o poplavi novih publikacij, med njimi o izdajah zbranega dela, monografiji o Máchovem liku Miroslava Novotnega ter *Albumu K. H. Máchy* z uvodom prof. Arneja Novaka.

Borko najavi tudi gradnjo spomenika v Litoměřicah, kjer so 24. maja vzdali temeljni kamen novega spomenika: »Prinesli so kamen z bližnje gore Radobyl, ki jo je opeval Mácha in na kateri se je mudil na izletu nekaj dni pred zgodnjo smrtjo. Tam je ugledal požar v mestu, se urno vrnil in pomagal pri gašenju; pri tem se je prehladil in podlegel pljučnici« (BORKO 1936č: 4). Poroča tudi o máchovskem romanju »Máchovska pout«, ki se je začelo že v šestdesetih letih prejšnjega stoletja in je bilo v tistem času še posebej aktualno. Reportažni potopis – med potovanjem v Sudete Borko uživa udobje avtomobila praške mestne občine (!) – bralca popelje v dvojezične Litoměřice, ki so v tem času na robu eskalacije medetničnih konfliktov:

Po prireditvi pred bodočim Máchovim spomenikom [...] smo obiskali pesnikov grob na litoměřičkem pokopališču. Mácha je eden redkih smrtnikov, ki ima na istem pokopališču kar dva spomenika. Prvega, skromno ploščo s preprostim napisom, mu je dal postaviti kmalu po smrti neki litoměřički častilec. Drugi spomenik stoji malo dalje od groba, v kotu ob pokopališkem zidu. Hoteli so ga postaviti v mestu, toda Nemci so dovolj skromni načrt preprečili, zato so opremili spomenik s križem in ga namestili na pokopališču. [...] Okrog groba se je ovil za hip živi venec čeških pesnikov in pisateljev. Bili so tu Otokar Fischer, Josef Hora, Fr. Halas in drugi; predstavitelji raznih pogledov in generacijskih idealov. Vse jih je zbral kult pesnika »Maja«, vsi so priromali na njegov grob z isto pobožno mislijo. Toda daljna je njegova pot, zaman je klic za njim! [...] Obiskali smo še stolno cerkev, v kateri se je l. 1861. pričel máchovski kult s pomenljivo prireditvijo: Mladi češki pesniki so počastili spomin pesnika »Maja« s črno mašo in simbolnim drugim pogrebom. Tam, kjer smo obstali, je stal črno pogrneni katafalk in ob njem je več pesnikov, med njimi Vitezslav Halek, držalo goreče plamenice. Lobanje, kosti. Dišeči dim kadila, latinske molitve. Vanitas vanitatum. Toda tedaj je bil že večer romantike, čije češko jutro je ozaril s svojim genijem K. H. Mácha (BORKO 1936č: 4).

Sledili so še drugi Borkovi zapisi v istem časopisu, večinoma krajši; novi val člankov pa se je začel konec leta 1938. 18. oktobra najdemo v *Jutru* prvo Borkovo poročilo o evakuaciji Máchovih relikvij, 11. januarja 1939 sledi notica o preverjanju njihove avtentičnosti, 25. aprila pa napoved ekspozicije Máchovih posmrtnih ostankov v praškem Narodnem muzeju in slovesnega pogreba na višegrajskem »Slavinu«. Borko se je vnovič odpravil na terensko reportažo, ki je med drugim prinesla Vtise s pogreba pesnika K. H. Máche v *Jutru* (12. maja 1939). V besedilu so nanizane tipične opazke o Máchovi bolezn, smrti in skromnem pogrebu (po pričevanjih Máchovega

brata Mihaela),¹⁵ v središču pa je zanesen popis predvečera sobote, 6. maja, ko »se je pomikal iz panteona Narodnega muzeja, po Vaclavskem namesti, Narodni trdi in po nabrežju spreved proti starodavnemu Vyšehradu« s telesnimi ostanki »največjega češkega poeta romantične dobe, ki so sto dve leti počivali v ponemčenih Litoměřicah, da jih pokopljejo v slehernemu Čehu sveti zemlji na Vyšehradu, kjer počivajo tvorci češke narodne kulture« (BORKO 1939a: 7). Takole je procesijo doživljal slovenski poročevalec iz Prage:

V milijonskem mestu je bil hipoma ustavljen promet. Na vseh hišah so zaplapolale narodne zastave. Glavne ulice polne ljudi. Nad vsem mestom grobna tišina, samo zvonovi vseh praških cerkva so peli in v parku na Strelskem in Slovanskem otoku so se zbrali ptiči, da zapoje hvalnico svojemu pesniku. [...] Rakev, zavito v belo-modro-rdečo zastavo peljejo mimo nas. Za njo nekaj zaprtih avtomobilov, v njih sorodniki in Máchovi nasledniki v literaturi: Hora, Seifert, Halas, Knap ... Narod je stal ob straneh in molčal ... [...] Sto let je minilo od takrat. Njegov »Maj« so med tem šepetala tisočera usta v sladkem zavzetju, njegovi stihi so šli skozi stotisoče src in vzbujali v njih čustva, ki so rodila cvetje, s kakršnim se lahko ponaša le malokatera literatura malega naroda. Sto let je minilo in ves narod je v duhu spremljal svojega pevca na poti v najdragocenejši košček svoje zemlje, kjer počivajo med drugimi tudi Němcova, Neruda, Vrchlicky, Čech, Smetana, Dvořak, Aleš in kamor smo pred nedavnim spremljali Karla Čapka. Ves narod, v nesreči in bolesti združen kot še nikoli, se mu je poklonil in mu obljubil, da ne bo v maju njegov grob brez cvetja, dokler bo utripalo le eno češko srce (BORKO 1939a: 7).

Medtem ko se je Borkov niz poetičnih poročil leta 1939 sklenil z notico v *Ljubljanskem zvonu* o zborniku Jana Mukašovskega *Torso a tajemství Máchova díla* (1938),¹⁶ je za resnično zanimiv epilog poskrbel Božo Škerlj. Slovenski antropolog je 2. junija 1939 v *Jutru* objavil prispevek K. H. Mácha v antropološki luči, komentar knjige *Navrat Karla Hynka Máchy*, ki sta jo v Pragi leta 1939 objavila Jiří Malý in Miloslav Novotný. V članku so slovenski bralci lahko izvedeli nekaj več podrobnosti v zvezi s selitvijo Máchovih relikvij, ki jo je spodbudila »ena največjih katastrof v bogati zgodovini Čehov«. Pobudnik bliskovite ekshumacije je bil dr. Karel Engliš, guverner Narodne banke, »ki je – menda vedno v skrbeh za državni zaklad mislil tudi na to« (ŠKERLJ 1939: 7). Ta dragoceni državni zaklad, »izvrstno ohranjene« relikvije, so bile še isti večer, tj. 1. oktobra 1938, prepeljane v

¹⁵ »23. oktobra 1836 leta je v Litoměřicah gorelo. Mácha je šel gasit. Razgret se je napil vode, v kateri so bili bacili tifusa. Domov se je vrnil premočen in izčrpan. Slabo plačani praktikant ni imel za premog. Prespal je v mrzli sobi. Niti za zdravnika ni bilo in tako se je zdravil z vinsko juho, ki mu jo je prinesel gospodar. Sam, od vseh zapuščen, je ležal v majhni sobici pod škofijo — pod njim Laba in polja — ter čakal smrti. 5. novembra zvečer je umrl. Samo gospodinja je sedela pri njem in prebirala rožni venec. Zjutraj je prihitel iz Prage njegov brat. Z gospodinjjo sta pesnika umila in preoblekla, položila ga v preprosto rakev in jo odnesla na dvorišče, kjer je na nosilih čakala pogrebcev. Ni jih bilo. Prijatelji niso prišli in šele Hynkov brat je po dolgem iskanju zbral nekaj obrtnikov in sosedov. Potem se je pridružilo še nekaj meščanov. Tudi duhovnik je prišel, opravil pokropitev in molitev, šel do polovice poti, nato se vrnil v župnišče. Pokopali so ga ob zidu, kjer ni bil prostor tako drag in mu postavili preprost lesen križ. Tako je popisal Máchov pogreb njegov brat Mihael« (Borko 1936: 4)

¹⁶ Prim. Borko 1939b. Praški strukturalisti so utrli pot bolj kompleksnim obravnavam Máchovih besedil (prim. Mukašovský 1936), omenjeni zbornik pa pomeni mejnik tako v »máchologiji« kot v razvoju praškega lingvističnega krožka (Schmid 2000).

mrtvašnico praškega krematorija, kjer so bile »na pobudo K. Janskega, najboljšega poznavalca Máche, antropološko pregledane, kmalu nato pa prepeljane v antropološki institut Karlove univerze, kjer jih je prof. Malý še trikrat preiskal in temeljito konzerviral, preden so bile letos maja – kakor upamo res definitivno – pokopane na Slavinu« (ibid.).¹⁷

Škerlj v duhu prenovljenega zanimanja za frenologijo opozarja na »važnost antropološke preiskave in identifikacije slavnih rajnkih« in se razpiše o rezultatih preiskav, ki so pokazale, da »je bil Mácha visok (nekako 174 cm), izredno krepak, jako kratkoglav (indeks 85.38), dolgega obraza, velikega, ozkega, nekoliko orlovskega nosu«. Kajpada tudi Škerlj ni zgolj naključni komentator ali recenzent; podobno kot Borko je osebno potoval v Prago, kjer mu je sam prof. Malý pokazal Máchovo okostje in »tipično dinarsko« lobanjo:

Njegovi lasje so bili temnokostanjevi, oči pa temnomodre. Ta znak in pa nekoliko ozka, dasi visoka spodnja čeljust, me silijo k diagnozi, da je bil K. H. Mácha pripadnik Savske rase, ki pa spada z dinarsko in norijsko k t. zv. dinotaurijski rasni skupini. Malý sam sklepa v knjigi, da je bil Mácha dinarec z nekoliko baltiško primesjo (modre oči!). O rasni pripadnosti K. H. Máche ni spora, bil je tipičen pripadnik dinotaurijske rasne skupine, pa našem sistemu torej savske rase. [...] Še neko zanimivost: Máchova lobanja, ki je hranila možgane tako ogromnih in izrednih sposobnosti, je bila razmeroma majhna, njena prostornina nekako 1350 cm, torej pod povprečkom češkega prebivalstva (ŠKERLJ 1939: 7).

Svoj komentar Škerlj poantira z mislijo, da je »antropološka preiskava in identifikacija velmož izredno važna«, in kot primer dobre prakse predlaga posnemanje češkega vzorca tudi na Slovenskem: »Pri tej priliki mi je prišla misel, da bi moglo biti prav tako zanimivo, antropološko preiskati našega pesnika-velikana dr. Fr. Prešerna« (ŠKERLJ 1939: 7). Čeprav verjetno nevede se s tem predlogom Škerlj navezuje na skoraj štiri desetletja staro pobudo Josipa Vošnjaka, ki je ob Prešernovi stoletnici in polemikah okrog ljubljanskega spomenika predlagal odpiranje Prešernovega groba, premero relikvij in izdelavo voščene maske (VOŠNJAK 1900: 136). Kolikor je morebiti Vošnjakova zamisel svoj čas utegnila delovati presenetljivo, se zdi bizarna tudi Škerljeva nadaljnja vizija: »In nič manj zanimivo in važno ne bi bilo, antropološko fiksirati tudi živeče slovenske velmože na umetniškem in znanstvenem polju. Morda najde ta pobuda kaj odziva, možnosti so dane skoro vse.« (ŠKERLJ 1939: 7)

Medtem ko je omenjena pobuda najbrž nekako zvedenela v kontekstu prihajajoče kontinentalne katastrofe, je slovensko recepcijo Máche tik pred vojno zaokrožil nov slovenski prevod *Maja* izpod peresa Tineta Debeljaka. Izšel je v prestižni bibliofilski izdaji z ilustracijami Mihe Maleša (1939), ki je v ta namen med drugim izdelal »morda prvi Máchov umetniški portret, ki mu je služila nova hipoteza [tj. Malýjeve meritve, op. MD] za podlago« (DEBELJAK 1939: 12).

¹⁷ Pregled je med drugim skrhal priljubljeno mitološko pripoved, da se je Mácha prehladil med gašenjem požara: »Toda to ne bo držalo: Mácha je očitno umrl za zelo akutno črevesno boleznijo« (ŠKERLJ 1939: 7).

***

Po drugi svetovni vojni je bilo neposredno slovensko zanimanje za Mácho manj opazno. Ljubljanska prigoda iz leta 1834 je ohranila svoje mesto v analih literarne zgodovine, vendar je – ob odsotnosti novih razkritij – prejšnja raziskovalna za-grizenost očitno popustila. V knjigi o vezeh med slovensko in češko dramo Dušan Moravec omenja »intimen spomin« na srečanje dveh velikanov v praškem literarnem arhivu, namreč Prešernov portret in podobo Ljubljane (MORAVEC 1963: 19). Formulacija zbuja vtis, da gre za nekaj novega, toda v resnici je obisk strahovskega literarnega arhiva razkril, da gre za naplavine poznejših rodoljubnih izmenjav.¹⁸ Tako razen Prešernovega pisma Čelakovskemu in Máchovega popotnega dnevnika ni drugih dokumentov o neposrednih stikih med pesnikoma.¹⁹ Máchova poezija, že dotlej razmeroma dobro predstavljena v slovenskih prevodih, je leta 1970 doživela še vključitev v elitno zbirko *Lirika*, za katero je izbor, nov prevod in študijo prispeval Dušan Ludvik; po Lahu (1911, 1922) in Debeljaku (1939) se je torej celotnega *Maja* lotil že tretji prevajalec. V osemdesetih sta nastali študiji, ki sta med drugim dodatno osvetlili češko recepcijo razmerij med Mácho in Prešernom (Lipovec 1981, z novim prevodom dnevniških odlomkov, in Stich 1987). Sledil je še enkrat popravljen prevod odlomka iz Máchovega dnevnika, s katerim Jonatan Vinkler v knjigi o slovensko-čeških kulturnih stikih vpelje poglavje o Máchi in Prešernu »v primežu nacionalizma«; v njem primerja recepcijo obeh pesnikov v domačih literarnih kulturah, kjer sta bila sprva oba deležna zavrnitve z vidika nacionalističnega utilitarizma, pozneje pa sta postala reprezentativna nacionalna pesnika (VINKLER 2006: 257–284).

Smiselna nadgradnja dosedanjih biografskih, tekstualnih in recepcijskih primerjav bi bila primerjalna študija Prešernove in Máchove kanonizacije, ki zaenkrat ostaja izziv za prihodnost. Kot se je pokazalo v tej razpravi, je bila slovenska recepcija Máche od druge polovice 19. stoletja do danes implicitno zaznamovana z vprašanji kanona in reprezentativnosti, ki sta jo obe literarni kulturi – slovenska še nekoliko prej kot češka – investirali v koncept nacionalnega pesnika. Ni torej presenečenje, da so bili recepcijski poudarki pogosto povezani ravno s kanonizacijo in kultom češkega romantičnega pesnika, prevladovale pa so diskurzivne strategije, ki so Mácho v slovenski kulturni prostor uvažale kot »češkega Prešerna«, slovenskemu izbrancu ekvivalentnega nacionalnega pesnika in kulturnega svetnika bratskega slovanskega naroda. Učinke mehanizmov strukturnih paralel je še krepilo dejstvo, da sta se pesnika osebno spoznala v unikatnem srečanju, ki je po zaslugi nekoliko enigmatičnega kronista Máche, še bolj pa njegovih entuziastičnih slovenskih in čeških interpretov, lahko preraslo v mitsko poglavje geneze slovensko-češke vzajemnosti.

¹⁸ Omenjeni arhiv na Hradčanih med drugim hrani tudi Máchov dnevnik s potovanja v Italijo in številne druge izvirne dokumente.

¹⁹ Kljub številnim domnevam v to smer ni mogoče zanesljivo reči, ali obstaja (izgubljena) korespondenca med Prešernom in Mácho. Podlaga zanje je seveda Prešernova navedba o poročilih, ki da jih ima od Pressla, Amerlinga in Máche v zvezi s češkim preporodom (prim. LEVEC 1882: 111). Toda povsem verjetna se zdi tudi predpostavka, da je Máchov edini »Bericht« na to temo potekal kar v živo, v že omenjeni noči iz 29. na 30. avgust 1834.

VIRI IN LITERATURA

- [Anon.], 1858: Slovanski popotnik. *Kmetijske in rokodelske novice* 16/30 (24. 7.). 238.
- [Anon.], 1907: Karel Hynek Mácha. *Dom in svet* 20/3. 141–42.
- Božidar BORKO, 1936a: K. H. Mácha in Prešeren. *Jutro* 17/65 (18. 3.). 7.
- , 1936b: Mácha in Prešeren. *Jutro* 17/92 (21. 4.). 7.
- , 1936c: Proslava 100letnice smrti K. H. Máche v Ljubljani. *Jutro* 17/103 (5. 5.). 7.
- , 1936č: Romanje na grob K. H. Máche. *Jutro* 17/133 (10. 6.). 4.
- , 1939a: Vtisi s pogreba pesnika K. H. Máche. *Jutro* 19/109 (12. 5.). 7.
- , 1939b: Zbornik študij o K. H. Máchi. *Ljubljanski zvon* 59/9–10. 515–516.
- Bohuslav BROUK, 1936: *Máchův kult. Ani labuť ani Lůna: Sborník k stému výročí smrti Karla Hynka Máchy*. Ur. V. Nezval. Praha: Otto Jirsák, 1936. 77–81.
- Janez CVIRN, 2001: Komisija za uničevanje vina. *Slovenska kronika XIX. Stoletja: 1800–1860*. Ljubljana: Nova revija. 194.
- Tine DEBELJAK, 1939: Maj. Mácha, Karel Hynek. *Maj*. Prev. Tine Debeljak. Ljubljana: Bibliofilska založba. 11–15.
- Marijan DOVIČ, 2010: France Prešeren: A Conquest of the Slovene Parnassus. *History of the Literary Cultures of East-Central Europe. Junctures and Disjunctures in the 19th and 20th Centuries*. (Zv. 4.) Ur. M. Cornis-Pope in J. Neubauer. Amsterdam: John Benjamins. 97–109.
- , 2011: Nacionalni pesniki in kulturni svetniki: Kanonizacija Franceta Prešerna in Jónasa Hallgrímssona. *Primerjalna književnost* 34/1. 147–63.
- , 2012: Model kanonizacije evropskih kulturnih svetnikov. *Primerjalna književnost* 35/3. 71–85.
- Vladimir FOERSTNER, 1895: Češka književnost. *Ljubljanski zvon* 15/7. 453–54.
- Jón Karl HELGASON, 2011: Relics and Rituals: The Canonization of Cultural ‘Saints’ from a Social Perspective. *Primerjalna književnost* 34/1. 165–89.
- Ivan HRIBAR, 1881: Novejša češka literatura. *Ljubljanski zvon* 1/5. 317–20.
- Fran ILEŠIČ, 1911: Češki pesnik Mácha v Prešernovem krožku v Ljubljani. *Slovan* 9/1. 7–8.
- Marko JUVAN, 2011: *Romantika in nacionalni pesniki na evropskih obrobjih: Prešeren in Hallgrímsson*. *Primerjalna književnost* 34/1. 119–26.
- , 2012: *Prešernovska struktura in svetovni literarni sistem*. Ljubljana: LUD Literatura.
- France KIDRIČ, 1939: *Prešeren II. Biografija 1800–1838*. Ljubljana: Tiskovna zadruga.

- Ivan LAH, 1905: Maj. *Ljubljanski zvon* 25/6. 367–74.
- , 1911: Maj in njega pesnik K. H. Mácha. Ur. F. Ilešič. *Slovanski spomini in jubileji*. Ljubljana: SM. 63–69.
- , 1922: Pregled češke literature. *Češka antologija*. Ur. I. Lah. Ljubljana: SM. 1–77.
- Fran LEVEC, 1882: Prilogi k Preširnovemu životopisu. *Ljubljanski zvon* 2/2. 110–13.
- Albinca LIPOVEC, 1981: Karel Hynek Mácha in France Prešeren. *JiS* 27/2-3. 57–61.
- Karel Hynek MÁCHA, 1911: Maj. Prev. Ivan Lah. Ur. F. Ilešič. *Slovanski spomini in jubileji*. Ljubljana: SM. 42–62.
- , 1939: *Maj*. Prev. Tine Debeljak. Ljubljana: Bibliofilska založba.
- , 1970: *Mácha*. Prev. Dušan Ludvik. Ljubljana: MK.
- , 2008: *Prózy*. Ur. Z. Hrbata in Martin Procházka. Praga: Nakladatelství Lidové noviny.
- Dušan MORAVEC, 1963: *Vezi med slovensko in češko dramo*. Ljubljana: SM.
- Jan MUKAŘOVSKÝ, 1938: Předmluva. *Torso a tajemství Máchova díla. Sborník pojednání Pražského lingvistického kroužku*. Ur. J. Mukařovský. Praga: Fr. Borový. 7–10.
- Virgil NEMOIANU, 2002. National poets' in the Romantic Age: Emergence and Importance. *Romantic Poetry*. Ur. A. Esterhammer. Amsterdam: John Benjamins. 249–55.
- Jiří PADEVĚT, 2010. *Cesty s Karlem Hynkem Máchou*. Praga: Academia.
- Robert B. PYNSENT, 2010: Mácha, the Czech National Poet. *History of the Literary Cultures of East-Central Europe: Junctures and Disjunctures in the 19th and 20th Centuries*. (Zv. 4.) Ur. M. Cornis-Pope in J. Neubauer. Amsterdam: John Benjamins. 56–85.
- Roland QUINAULT, 1998: The Cult of the Centenary, c. 1784–1914. *Historical Research* 71/176. 303–23.
- Herta SCHMID, 2000: Der Sammelband *Torso a tajemství Máchova díla* als Dokument des Prager linguistischen Kreises. *Kapitel zur Poetik Karel Hynek Máchas: Die tschechische Romantik im europäischen Kontext*. Ur. H. Schmid. München: Otto Sagner. 195–222.
- Anton SLODNJAK, 1974: *Prešernovo življenje*. Ljubljana: MK.
- Alexandr STICH, 1987. Prešeren in Mácha (k tipologiji dveh slovanskih romantikov). Prev. Tomo Korošec. *Sodobnost* 35/2. 207–19.
- Josip STRITAR, 1866: Preširnové poezije. *Pesmi Franceta Preširna*. Ljubljana: Wagner.
- Anton SUŠNIK, 1892: Sirotám přibramským. *Dom in svet* 5/10. 479.
- Božo ŠKERLJ, 1939: K. H. Mácha v antropološki luči. *Jutro* 19/125 (2. 6.). 7.

- Pavel VAŠÁK, 2007: *Šifrovaný deník Karla Hynka Máchy*. Praga: Akropolis.
- Jonatan VINKLER, 2006: *Posnemovalci, zavezniki in tekmeči: Česko-slovenski in slovensko-češki kulturni stiki v 19. stoletju*. Koper: Annales.
- Josip VOŠNJAK, 1900: Za Prešernov spomenik. *Ljubljanski zvon* 20/2. 136.
- Ivan VRHOVNIK, 1911: K potopisu češkega pesnika Máche. *Ljubljanski zvon* 31/4. 223.
- Vinko ZUPAN, 1911: Thon Jan, Karla Hynka Máchy cesta do Italie. *Ljubljanski zvon* 31/3. 163–64.

SUMMARY

Veneration of selected cultural figures in general and of »national poets«, in particular was a typical feature of most national movements in Europe throughout the 19th (and partly 20th) century. This was even more the case in dominated and semi-peripheral literary cultures like Slovene and Czech. Vivid cults of national poets and other »cultural saints« should be understood as part of a larger European trend—cultural nationalism, whose rapid spread was made possible by intercultural transfer. As a consequence, the modes of veneration and canonization of chosen individuals were similar across the entire continent. This is also the case with the Slovene and Czech national poets France Prešeren (1800–1849) and Karel Hynek Mácha (1810–1836), whose biographies as well as canonization accounts are strikingly parallel. The article treats in detail the Slovene reception of Mácha from the second half of the 19th century to the present. It places special focus on the dimensions associated with his canonization in Czech lands (especially the so-called »Mácha cult«) and the discursive strategies involved in »importing« Mácha to the Slovene cultural setting as the national poet and cultural saint of a brotherly Slavic nation—the »Czech Prešeren«.

UDK 821.163.6.09-1Strniša G.:75(450):929De Chirico G.

Monika Gawlak

Šlezijaska univerza v Katovicah (Poljska)

EKFRAZA V POEZIJI GREGORJA STRNIŠE

Strniševa poezija je dokaz za soobstoj in medsebojno povezanost različnih razsežnosti individualnega in univerzalnega sveta. Zato se zdi, da je kategorija medbesedilnosti v pomenu odkrivanja razvidnih in skritih povezav, ki združujejo različna umetniška in kulturna dela v primeru obravnavanega opusa, utemeljena in pričakovana. Namen prispevka je analizirati medbesedilne povezave s slikarstvom Giorgia de Chirica, pomembnega italijanskega slikarja in ustvarjalca t. i. metafizičnega slikarstva. Pesmi dveh ciklov (*Sence* in *Stolpi*) iz zbirke *Škarje* lahko obravnavamo kot ekfrazе, ker se v njih pojavljajo očitna znamenja, ki nas usmerjajo neposredno na konkretna dela slikarske umetnosti de Chirica.

Ključne besede: medbesedilnost, Giorgio de Chirico, nadrealizem, zbirka *Škarje*

The poetry of Gregor Strniša undoubtedly constitutes an expression of belief in the co-existence and mutual correspondence of multiple dimensions of the world. Thus the concept of intertextuality seems to be particularly important in the exposition of both the visible and the hidden relations that connect various works of art. The purpose of the following paper is to analyse the intertextual relations arising between the poetry of Strniša and the works of Giorgio de Chirico, a prominent Italian painter, the father of the so-called metaphysical school of painting. Poems from two of Strniša's cycles (*Sence* and *Stolpi*), found in the collection entitled *Škarje*, can be treated as instances of ekphrasis, because they contain direct references pertaining to particular works of de Chirico.

Key words: intertextuality, Giorgio de Chirico, surrealism, a collection of poetry *Škarje*

Strniševa poezija je dokaz za soobstoj in medsebojno povezanost različnih razsežnosti individualnega in univerzalnega sveta. Zato se zdi, da je med drugim bistvenega pomena odnos, ki ga vzpostavlja do drugih besedil v širšem pomenu besede. Kategorija medbesedilnosti v pomenu odkrivanja razvidnih in skritih povezav, ki združujejo različne »biti« – v tem primeru različna umetniška in kulturna dela – se zdi v primeru obravnavanega opusa utemeljena in pričakovana. Poleg tega je pesnik v zbirki *Jajce* izpovedal svoja umetniška načela, ko je opozoril na dejstvo, da uporablja različne *slike* in njihovo preobražanje v tvarino pesmi.

Sam vam liste preobračam,
zgodbe v slikah, v slikah slike,
zraven jih glasno razlagam
in prenašam v lastne stihe. (STRNIŠA 1975: 12)

Lirski subjekt – umetnik (»krošnjar«) – pri ustvarjanju predstavljenega sveta črpa navdih iz različnih virov. Uporabljene slike dodatno sam razlaga, torej iz njih po lastni zamisli ustvarja novo delo, pri čemer se obenem ne odpoveduje njihovemu vplivu. Zaveda se dialoga, vzpostavljenega med *slikami*. V celotni Strniševi ustvarjalno-

sti je opazen neposredni in prikriti dialog z domačo in tujo literaturo; npr. Jonathan Swift, *Gulliverjeva potovanja* v ciklu *Brobdingnag*; Edgar Allan Poe, pesnitev *Otok čarodejke* v zbirki *Oko*; novela Williama Wilsona v ciklu *Ptičje strašilo* in *Borilnica*; poezija Daneta Zajca ali Srečka Kosovela. Namen prispevka pa je analizirati posebne vrste medbesedilnih povezav, in sicer s slikarstvom Giorgia de Chirica (1888–1978), pomembnega italijanskega slikarja, ustvarjalca t. i. metafizičnega slikarstva (*pittura metafisica*), ki velja za predhodnika nadrealizma.

Medbesedilnost v poeziji Gregorja Strniše torej ni le vključevanje »tuje besede«, temveč tudi vzpostavljanje dialoških razmerij s slikarskimi podobami. Razmerja med sliko in zapisano besedo kažejo različno stopnjo medsebojne odvisnosti. Raziskovalci govorijo o »interferenci« (npr. Caws 1990), »oscilaciji« (NANCY (2003: 144), hiazmu, »korespondenci« med umetnostmi oz. medbesedilnosti (DZIADEK 2011: 14). Vprašanje ekfrazе kot vrste medbesedilnosti je kompleksno in problematično. Izraz *ekfraz* (gr. *ékphrasis* – natančen opis) je v leksikonu *Literatura* definiran kot »v antični retoriki, literaturi in zgodovinopisju natančen opis oseb ali predmetov, posebno umetniških del, kipov, stavb« (1987: 57). Mnogi raziskovalci ekfrazo razumejo bolj široko in ta za njih predstavlja »verbalno reprezentacijo grafične ali vizualne reprezentacije« (HEFFERNAN 1991: 297–316). V prispevku bo ekfraz obravnavana z literarnega vidika in zato upoštevam definicijo iz *Stownik terminów literackich (Slovarja literarne terminologije)*, kjer je pojem ekfrazе opredeljen kot »pesniško delo, ki opisuje slikarsko, kiparsko ali arhitekturno umetnino.« (GŁOWIŃSKI 1998: 122). Da bi določeno besedilo lahko razumeli kot ekfrazo, mora vsebovati eksplicitne povezave/navezave s konkretnim umetniškim delom (slikarskim, kiparskim ali arhitekturnim). Naslov slike, kipa, zgradbe ali priimek avtorja se lahko pojavi v naslovu, podnaslovu ali v samem literarnem besedilu. Druga značilnost ekfrazе je opis umetniškega dela v besedilu, ki omogoča nedvomno povezavo z določeno umetnino. V sodobni poeziji ekfrazа ni vezana le na prikazovanje določenega predmeta z besedo, ampak tudi z nastankom avtonomne pesniške stvaritve, zaznamovane s posebnostmi avtorjevega pesniškega jezika. Ta se obenem trudi, da bi pokazal predmet (npr. slikarsko delo) in v ospredje postavlja način njegove prezentacije.

Pesmi dveh ciklov iz zbirke *Škarje* lahko obravnavamo kot ekfrazе, ker se v njih pojavljajo očitna znamenja, ki nas usmerjajo neposredno na konkretna dela slikarske umetnosti Giorgia de Chirica. Prvi cikel z naslovom *Senca* že s svojim podnaslovom »po načinu mojstra Giorgia de Chirica« usmerja k neliterarnemu viru navdiha. Tudi drugi cikel *Stolpi* s podnaslovom »iz albuma Giorgia de Chirica« kaže na zvezo z ustvarjalnostjo nadrealističnega slikarja; naslovi posameznih pesmi so obenem (včasih nekoliko spremenjeni) naslovi slik: *Melanholija nekega popoldneva*, *Skrivnost prihoda*, *Strah pred odhodom*, *Nostalgija za neskončnostjo*, *Veliki stolp*. Druga značilnost, ki utemeljuje rabo oznake *ekfraz* za omenjena dela, pa je ta, da vsebujejo elemente opisa navedenih umetniških del, in sicer konkretnih motivov ali barv. Oba cikla se torej navezujeta na metafizično slikarstvo Giorgia de Chirica in predstavljata poskus jezikovne konceptualizacije vizualne zaznave.

Vendarle pa se pri tem zdi pomembno, da Strniševe pesmi niso natančen opis slikarskih del. Torej bi lahko rekli, da niso »popolne« ali »klasične« ekfrazе. Nemara

bi bilo v zvezi z njimi bolje govoriti o njihovih ekfrastičnih lastnostih oz. ekfrastičnih sestavinah. Toda če upoštevamo, da ekfrazza v sodobni poeziji opisuje tudi samega avtorja pesmi in izpričuje njegovo interpretacijo danega slikarskega dela ter zraven vsebuje najpomembnejše lastnosti njegove poetike, je mogoče Strniševa dela opredeliti kot »literarne ekfrazze«.

Ekfrazze še zlasti v sodobni poeziji ni mogoče izvesti na čisti mimetizem ali na samo dejstvo opisa. Slika se namreč v danem literarnem besedilu navadno pojavlja v vlogi preteksta, kot izhodišče za nastanek avtonomnega literarnega dela; v literarnih delih so umetnine obravnavane kot besedila za branje in kot predmeti izrazito avtorske interpretacije, ki je rezultat subjektivne recepcije in značilnega, neponovljivega individualnega pesniškega jezika. [...] Literarna ekfrazza praviloma sega čez okvire same umetnine, ne gre za imitacijo barv, črt ali oblik danega dela z jezikovnimi sredstvi, ampak prej reprezentira določeno delo, prav na to kaže tudi njeno ime. (DZIADEK 2011: 67)

V prvem od omenjenih ciklov z naslovom *Sence* Strniša vodi dialog predvsem z načinom slikarjevega upodabljanja. V pesmih se pojavljajo za de Chirica značilni motivi, kot so: sence, prazne ulice, stene ali vogali zgradb, pokrajine opustelih mest, ki se ne nanašajo na konkretna slikarska dela. V tem primeru za intertekstualno razmerje med besedili ni bistvena stopnja podobnosti prototipu, temveč poskus pesnikove rekonstrukcije neponovljivega razpoloženja, kakršnega ustvarja de Chiricovo metafizično slikarstvo, torej razpoloženja skrivnosti, nostalgije in pričakovanja. Zato je te pesmi mogoče uvrstiti med t. i. *Bildgedichte*.¹ V njih se jasno vidi, da se je avtor navdihoval pri slikarskih delih, čeprav ne gre za njihov natančen opis, ampak samo za »svobodno besedno variacijo« (DZIADEK 2011: 11) slikarskih tem. Strniša navadno konceptualizira vizualno izkušnjo in s tem ustvari novo pesnišisko sliko s pomočjo motiva, ki se pojavi v slikarskem delu de Chirica. Uporabljena sredstva (npr. epite ti, primerjave, poosebitve) vplivajo tako na nazornost opisa kot tudi na ustvarjanje posebnega ozračja slikarskih del. Številne ponovitve istih motivov v celotnem ciklu ustvarjajo vtis, da gre za tematizacije različnih fragmentov de Chiricovih slik. Odlo mek iz prve pesmi cikla *Cigara*

Dolge sinje hišne sence
padajo na čiste ceste [...] (STRNIŠA 1975: 41).

se lahko z uporabo zelo značilnega motiva senc, ki padajo na ulice, nanaša na več slikarjevih del: *Rdeči stolp* (*The Red Tower*) ali *Italijanski trg* (*Piazza d'Italia*) ali *Zagonetka ur* (*The Enigma of the Hour*). Vendar pesem ne vsebuje nobenega opisa teh slik. Slikarski motivi so pravzaprav vpleteni v pesniške podobe, ustvarjene v pesmih tega cikla. V teh besedilih gre torej predvsem za ustvarjanje skrivnostnega

¹ *Bildgedicht* je pojem, s katerim poimenujemo pesmi, ki so navdahnjene s sliko ali z opusom slikarja. V nasprotju z ekfrazzo *Bildgedicht* ne pomeni natančnega opisa umetniškega dela; npr. zapisa notranjih občutij lirskega subjekta, ki so nastala pod vplivom ogleda slike. Lahko je tudi zapis celotne situacije; prostora, vtisa, celo vremena ali sezone, ki se navezuje na moment ogleda slike. Adam DZIADEK (2011: 14) navaja, da se je z omenjenim pojavom bolj natančno ukvarjal Gisbert Kranz v knjigah *Das Bildgedicht in Europa*, Paderborn, 1973; *Das Bildgedicht. Theorie, Lexikon, Bibliographie*, Köln, 1981–1987 (tri knjige). Poleg teoretskega pristopa knjige vsebujejo sezname poetičnih besedil, ki jih avtor opredeli kot pojav *Bildgedichta*.

in odtujenega ozračja. Strniša sam pojasnjuje, da motiv, ki izvira iz slike, postane sestavina nove celote in je lahko »v novih sanjah prepoznan«.

Sonce sije skozi šipe
na orjaške kvadre: stopnišče,
nad stopnicami so vrata,
vzrok in namen sebi sama.

Vrata kot nekdanja sanja
v novih sanjah prepoznana,
so podobna v slepi jezi
za udar stisnjeni pesti. (STRNIŠA 1975: 42)

V drugi pesmi z naslovom *Punčka* se pojavljajo motivi šesterokotnikov in visoko postavljenih vrat, ki spominjajo na de Chiricovo sliko *Skrivnost prihoda in popoldneva* (*The Enigma of the Arrival and the Afternoon*). Vrata v pesmi dobivajo nov pomen. Iz primerjave s sanjami ustvarjajo ozračje skrivnosti, povezano tako z neoprijemljivimi prostranstvi sanj kot tudi z uganko, kaj je za vrati. V dodatku primerjava s stisnjeno pestjo zbuja grozo in omogoča zelo svobodno interpretacijo slikarskega motiva.

Izjema v tem ciklu je pesem *Avto*, saj je razen občutja praznine in skrivnosti (razkrajajoče se mrko nebo, črna senca avtomobila, prazna cesta) v veliki meri tudi opis konkretne de Chiricove slike z naslovom *Skrivnost in melanholija ulice* (*Mystery and Melancholy of a Street*). Čeprav neposredno ni poimenovana, pa lahko imamo to pesem za edini primer literarne ekfrazе v tem ciklu. Motivika arhitekture ter upodobitev svetlobe in sence se navezujeta na kompozicijo slikarskega dela. Na njem je upodobljenih dvoje črt, ki mečeta senco arkad na eni in na drugi strani ulice, izza obrisa arkad je vidna le senca osebe, čez cesto pa teče dekle, ki pred seboj kotali obroč. Avtor uporablja motiv otroka, ki v teku kotali obroč.

Pot, živalsko rjava, prazna,
izza belega vogala
hiše samo senca pada,
dečka, ki obroč potaka. (STRNIŠA 1975: 43)

Čeprav Strniša uvaja nov element, tj. senco avtomobila, pa dokaj podroben opis kaže na notranjo povezanost z de Chiricovo sliko. S tem nakazuje, da slikarsko delo uporablja za oblikovanje svoje zgodbe, ki se bo nadaljevala v naslednjem ciklu *Intermezzo*. Na tak način vključena slika postane element večje celote, pesniške podobe, ki je vodilni motiv celotne zbirke *Škarje*. Poudarjena je tudi subjektivnost opisa. Brez dvoma smo tu v položaju, ko brez poznavanja prototeksta (de Chiricova slika) ne moremo zaznati dialoškega razmerja med sliko in literarnim besedilom. Čeprav zavest o tem odnosu ni nujna, pa vendarle dopolnjuje razumevanje pomenskega polja besedila.

V drugem ciklu, ki nosi naslov *Stolpi*, se srečamo z literarno ekfrazo, saj je vsaka pesem neke vrste opis in delna interpretacija slikarskega dela. V njih se pojavljajo za posamezne slike značilni motivi: dimniki, zidovi, stolpi, vlaki, skrivnostne osebe ali

njihove sence. Pesnik stremi k celostnemu opisu posameznih slikarskih del; ne osredotoči se zgolj na en fragment, ampak poskuša pokazati vse sestavine predstavljene slike in jih interpretirati. Dialoški odnos se kaže tudi v sklopu slikarskih del, ki jih pesnik izbira in jih z motivi (npr. stolpa) povezuje med seboj. Tako razkriva navezave med slikami, ki so predstavljene v ciklu, in izgrajuje višjo celoto.

Motiv artičok (»zobata ploda«), ki se pojavlja v pesmi *Melanholija nekega popoldneva*, navezuje na sliko *Podjarmljenje filozofa (Philosopher's Conquest)*. Interpretira jih kot sadeže: eden izvira iz notranjosti Meseca, drugi iz neder Zemlje. Tako pesnik povezuje konkretne elemente slikarske podobe z zanj značilnim združevanjem resničnosti; zemljske in vesoljske, resnične in možne. V tem primeru motiv artičok povezuje dva pola: Zemlje in Meseca; tega, kar je vsakdanje in metafizično.

V pesmi *Skrivnost prihoda* retorična vprašanja pripomorejo k skrivnostnosti:

Za zidom vrh jadra. Je res na obali? (STRNIŠA 1975: 48)

Motiv jadra simbolizira nekje v daljavi obstoječi drugi svet. Subjekt s svojim vprašanjem dejansko izraža dvome, ali ga je mogoče doseči. Razlog pa je brzkone strah pred izpolnjenimi sanjami. V pesmi gre za svojevrstno razbiranje slikarske umetnine oz. njene metaforizacije. Poleg ustvarjenega ozračja skrivnosti in občutja praznine odpira tudi možnost zaznavanja drugačne razsežnosti obstoja; resničnosti izpolnjenih sanj. Strniša iz slik izbira tisto, kar želi interpretirati in posredovati naslovniku. Opis slike spodbuja k poglobljeni refleksiji o človekovi naravi.

Statičnost de Chiricove slike *Nemir pred odhodom (The anguish of departure)* je porušena v pesmi s podobnim naslovom *Strah pred odhodom*. Dinamiko ustvarjajo retorična vprašanja, ki se nanašajo na sence opisanih oseb: ali še »visijo« na steni bližnjega zidu ali že »ležijo na tleh«, kar bi se zgodilo, če bi se osebe oddaljile od zida. V kontrastu s statično podobo slike element gibanja krepi vtis minevajočega časa, zaradi česar je poudarjen nemir, povezan z neopaznim minevanjem. Pridevek »neskončen«, ki določa tako zid kot tudi senco za njim stoječega stolpa, dodatno zbuja občutek, da se prostor razteza v navpični in vodoravni smeri.

Rdeči stolp med svetom in nebom,
z neskončno senco za neskončno steno. (STRNIŠA 1975: 49)

Pesnik s ponavljanjem pogloblja vtis, ki ga ustvarja slikarsko delo. V pesmi *Nostalgijska za neskončnostjo* je stolp dodatno označen kot »večen«. Pesnik stopnjuje vtis neobčutljivosti, neomejenosti in neminljivosti, s čimer hkrati uzavešča metafizično razsežnost. Poleg tega pa za Strnišo značilna posebitev stolpa, ki ima sposobnost gledanja, odpravlja mejo med svetom predmetov in ljudi, snovnosti in čutov.

Vidita stolp? Stolp vidi senci.
Je spomenik predrojtstnim sanjam?
Nad vso oblo Zemljo vlada. (STRNIŠA 1975: 50)

Stolp, ki vidi, je v pesmi predstavljen kot spomenik »neporojenih sanj«, ki vlada nad vso Zemljo. Obenem je izraz vere v uresničitev zveze med svetom snovi, človeka in duha. Zdi se, da so »neporojene sanje« pri Strniši nezavedna potreba po občutku te enotnosti. Stolp v zadnji pesmi cikla *Veliki stolp* se dviguje vse više:

[...] stolp visok, in zmeraj višji. [...] iz vrha raste nad tem stolpom duh stolpa dalje v zvezdni prostor. (STRNIŠA 1975: 51)

Na ta način se krepi tako občutek o neskončnosti prostora kot občutje o prepletu različnih elementov sveta. V tem procesu je bistveno, da se v območju izkustvene resničnosti razkrije njena nevidna, metafizična razsežnost. K njej spadajo »nerojene sanje«, ki jih simbolizira stolp, ali »neizpolnjene sanje«, ki jih simbolizira jadro. Zdi se, da se zapovrstne podobe dopolnjujejo, njihov združevalni motiv stolpa pa osvetljuje njihovo nepretrganost.

Tako uzaveščene slikarske podobe kot tudi poskusi njihove jezikovne konceptualizacije težijo k prikazovanju nečesa, kar se predstavitvi izmika. Osvetliti želijo skrivnostno razsežnost obstoja, sintezo tujega in nedostopnega, ki je hkrati izraz notranje izkušnje. Na eni strani stremijo k dosledni ponazoritvi slikarskega fenomena, na drugi strani pa govorijo o neizrazljivosti, značilni za opis slikarskega dela. Poleg tega približujejo naslovnika taki resničnosti, kakršno vidi Strniša, torej večdimenzionalni in nedoumljivi, v kateri posamezne razsežnosti sobivajo (elementi, uporabljeni tako v pesmih kot na slikah de Chirica, se ponavljajo v zaporednih delih; npr. sence, stolp). Slike, na katere se navezuje Strniša, ne izražajo brez razloga skrivnosti in vere v možnost transgresije in dvoma v obstoj edine nam dostopne razsežnosti sveta. To je neposredno povezano tudi s pesnikovim svetovnim nazorom, po katerem je poezija svojevrsten notranji svet, ki v sebi združuje nasprotja (realnega in domišljjskega, zunanjega in notranjega, zemeljskega in vesoljskega), obenem pa se z medbesedilnimi navezavami ta svet širi in bogati.

Iz poljščine v slovenščino prevedel Niko Jež.

VIRI IN LITERATURA

- Mary Ann CAWS, 1990: *The Art of Interference*. Princeton: University Press.
- Janko KOS, Ksenija DOLINAR (ur.), 1987: *Literatura*. Ljubljana: CZ.
- Adam DZIADEK, 2011: *Obrazy i wiersze*. Katowice: Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego.
- Michał GŁOWIŃSKI (ur.), 1998: *Słownik terminów literackich*. Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich.
- James A.W. HEFFERNAN, 1991: Ekphrasis and Representation. *New Literary History* 22/2. 297–316.
- Krystyna JANICKA, 1975: *Surrealizm*. Varšava: Wydawnictwo Artystyczne i Filmowe.
- Jean-Luc NANCY, 2003: *Au found des images*. Pariz: Galilée.
- Jasna MELVINGER, 1964: V začaranem krogu fatalnosti. *Nova obzorja* 8–9. 430.
- W. J. T. MITCHELL, 1994: *Picture Theory: Essays on verbal and visual representation*. Čikago: University of Chicago Press.
- Gregor STRNIŠA, 1975: *Jajce*. Maribor: Obzorja.

SUMMARY

The poetry of Gregor Strniša undoubtedly constitutes an expression of belief in the coexistence and the mutual correspondence of multiple dimensions of the world. Thus the concept of intertextuality seems to be particularly important in the exposition of both the visible and the hidden relations that connect various works of art. The purpose of the following paper is to analyse the intertextual relations arising between the poetry of Strniša and the works of Giorgio de Chirico, a prominent Italian painter, the father of the so-called metaphysical school of painting. Poems from two of Strniša's cycles (*Sence* and *Stolpi*), found in the collection entitled *Škarje*, can be treated as instances of ekphrasis or the phenomenon of *Bildgedich*. They contain direct references pertaining to particular works of de Chirico.

The relations between painting and the written word are characterized by various levels of dependence. Scholars speak of »interference« (e.g., Mary Ann Caws), »oscillation« (Jean-Luc Nancy), chiasm (Adam Dziadek), correspondence of arts or intertextuality in particular (Adam Dziadek). The term ekphrasis (from Greek *ékphrasis*—'an exact description') designates »a poetical composition that is a description of a painting, a sculpture or an architectural structure,« and constitutes a »verbal representation of a graphic or visual representation«. In contemporary poetry, the term does not merely convey a verbal description of some object—it also indicates a creation of an autonomous work of poetry that is characterized by the individual style of its author, who simultaneously portrays the object (a painting) and foregrounds the means of its presentation.

In Gregor Strniša's cycles, there appear direct intertextual references towards the work of the metarealist painter—subtitles of cycles or titles of individual poems. The use of the term ekphrasis towards the aforementioned works is also justified by the fact that they contain elements of description of the indicated works of art: particular motifs, hues.

In the first of the aforementioned cycles, entitled *Sence*, Strniša engages into a dialogue primarily with the painter's way of depiction. The poems are filled with images typical of de Chirico, such as shadows, empty streets, corners or walls of buildings, deserted towns, even though they do not pertain to any particular paintings. In this case, the essence of the intertextual relation resides not so much in the similarity to the original but in the attempt to recreate the unique atmosphere evoked by the metaphysical paintings of de Chirico, one of mystery, nostalgia, expectation. These poems should therefore be categorized as belonging to the sphere of *Bildgedicht*. They clearly reflect an inspiration with the artwork, while not being its exact description. The poems could be seen as referring to many of the painter's works – *The Red Tower*, *Piazza d'Italia*, or *The Enigma of the Hour*. The poem *Avto* is an exception within this cycle, as to a large extent it constitutes a description of a particular painting of de Chirico, entitled *Melancholy of a Street*.

The second cycle, *Stolpi*, is an example of ekphrastic poetry proper, as every poem provides a certain kind of a description as well as a partial interpretation of a painting by de Chirico. They contain motifs typical to individual paintings: chimneys, walls, towers, trains, mysterious figures, or their shadows. The poet strives towards a holis-

tic description of a given work; he does not concentrate on any particular fragment, but attempts to present all components of the composition, at the same time providing its interpretation. He addresses such paintings as *Philosopher's Conquest*, *The Red Tower*, *The Enigma of the Hour*, *The anguish of departure*.

Both the actual paintings and the attempts at their conceptualization through the language of poetry endeavour to relate what escapes representation, a certain mysterious dimension of being, a synthesis of what is alien and inaccessible, yet at the same time constitutes an internal experience. On the one hand, the poems aspire to a relatively faithful rendering of the artwork, yet on the other, they indicate the immanent indeterminacy caused by the resistance that the work of art poses towards a description. Moreover, they expose the reader to the reality as it exists in Strniša's vision: multidimensional, unfathomed, filled with numerous planes of correspondence. The literary ekphrasis serves not only as a description of a visual work of art, but also becomes a way of exploring reality. It is not without reason that the paintings referred to by Strniša express mystery, the belief in transgressive experience and the hesitation to acknowledge merely one accessible dimension of the world. It is directly related to the Strniša's worldview.

SEDMI KRUG VASKA POPE

U radu je posvećena pažnja dosada ne mnogo istraživanoj temi – vezi poezije Vaska Pope i alhemije. Dat je osvrt na dosadašnja razmatranja o ovoj temi, kao i pokušaj dovođenja u vezu alhemijskih motiva kod Vaska Pope sa tekstovima A. Bretona, M. Elijade, K. G. Junga, Fulkanelija i njegovog učenika Ežena Kanzelija. Analizirana su znamenja knjiga poezije *Nepočin-polje* i *Kuća nasred drumu*, u datom kontekstu; pesma *Srce belutka* u knjizi *Nepočin-polje*, zatim krug pesama *Ognjena vučica* i 4. i 6. pesma kruga *Vučje kopile* iz knjige pesama *Vučja so*, kao i pesma *Raspra o rosi* iz knjige *Rez*.

Ključne reči: alhemija, Kamen mudrosti, Uroboros, Veleделo, Zemlja majka, antimon, cvet cvetova

The paper focuses on the previously understudied topic of the connection between Vasko Popa's poetry and alchemy. It provides an overview of the previous treatment of the topic and attempts to establish a connection between the alchemical motifs of Vasko Popa's poetry and those in the texts by A. Breton, M. Eliade, C. G. Jung, Fulkanelli, and his student Eugene Kanzelli. Within a given context, it analyzes symbols in the collections of poems *No-Rest Field* and *Home in the Middle of the Road*; the poem *A Heart of a Pebble Stone* from the collection *No-Rest Field*; the cycle of poems *Fiery Wolf*; the fourth and the sixth poems of the cycle *Wolf's Bastard* from the collection *Wolf's Salt*; and the poem *Discussion on Dew* from the collection *The Cut*.

Key words: alchemy, philosopher's stone, Uroboros, masterpiece, Mother Earth, antimony, flower of all flowers

Onaj ko želi da u potpunosti (ako je to uopšte i moguće učiniti) pronikne u sve značenjske slojeve poetike Vaska Pope nema nimalo lak zadatak. Iako se zagonetke ovoga pesnika rešavaju već decenijama, može se reći da ritual traje i dalje. Popa se potrudio da čin čitanja njegove poezije podseća na skidanje slojeva palimpsesta ili na tumačenje nekakvog vešto kodiranog jezika, za koji ni danas nismo sigurni da imamo sve šifre. Pa tako imamo nanose nadrealističke poezije, usmene i srednjovekovne književnosti, mitološke, religijske... U skladu sa svakim od njih, naravno, i adekvatne jezičke kodove. Međutim, postoji još jedan, koji, reklo bi se, nije u potpunosti istražen. Razlog je možda i taj što je izučavaocima književnosti pomalo strana oblast sa čijeg je izvora ovaj naš pesnik živu vodu zahvatio, a malo se i zazire od te čudnovate nauke, koja se neretko vezuje za nešto mračno, poput tamnog vilajeta, jer nikad se ne zna ishodište za onoga ko nije *upućen*. Reč je o onome što se, možda pogrešno, smatralo pretečom hemije, a što Fulkaneli naziva *Umetnošću*, dakle – *alhemija*.

Za ovu priliku pomenućemo nekoliko bitnijih tekstova, čiji autori govore o motivima vezanim za alhemijsko iskustvo u poeziji Vaska Pope. Prvi od njih jeste tekst

Ivana V. Lalića. Na mestu, gde se prvi put pominje alhemija, koja je, po Laliću, značajna za tumačenje knjige *Sporedno nebo* (1968), kaže se:

Vasko Popa je u *Sporedno nebo* ugradio jednu znatnu simbolesku erudiciju; simboli koje on upotrebljava javljaju se u slikama i u mehanici drevnih mitova, u medijevalnoj ezoterici, u iskustvu alhemičara – kao i u savremenim, monografskim i komparativnim delima koja se bave simnologijom. (Posebno je karakteristično prisustvo nekih slika i simbola iz slovenskog folklornog mita) (LALIĆ 1980: 115).

Autor dalje u tekstu potkrepljuje svoju tezu na primerima pesama:

U pesmama *Ponoćno sunce* i *Podražavanje sunca* opet smo suočeni sa dramom; unutrašnji sjaj »ponoćnog sunca« (koje je isto što i »podzemno sunce« alhemičara, ono koje svetli kao sjaj spasenje na dnu duše – svejedno da li ga shvatamo kao spasenje u smislu religioznog verovanja, ili onog tananog Jungovog pojma »procesa individualizacije«) kameni se u statičnu svoju slavu, zlatnu i neplodnu, dok srce koje hoće da »izgreje nasred zgarišta neba« umesto sunca odlazi »za čađavi zrenik« i ne vraća se »sa mladim jabukonoscem / ili bar sa dvanaest ognjenih grana« (LALIĆ 1980: 118).

Motive iz alhemijske tradicije prepoznaje i u pesmi *Ješan dim* (POPA 1980b: 53), pa kaže:

U istoj pesmi Popa kreira simbole gornjeg i donjeg kotla, originalnu adaptaciju prasliske suprotstavljenih planova realnosti, i drevnog principa što ga formuliše legendarna Tabula Smaragdina: »ono što je gore jeste kao ono što je dole«. (Gete je istu misao precizirao u parafrazi: Ono što je iznutra je isto tako i spolja – odnosno, ideja i oblik su identični) (LALIĆ 1980: 119).

Sledeći tekst, koji direktno analizira alhemijske motive jeste *Teorija oblaka* Jovice Aćina, gde autor govori o Popinoj pesmi *Raspra o rosi* (POPA 1981: 23). Iako je pesma ispevana tako da direktno upućuje na svoje veze sa alhemijom, onaj ko nije makar informativno upućen u njene tajne, ne može je u potpunosti razumeti. Osim pojašnjavanja pojedinih motiva i pojmova, Aćin otvara i perspektivu iz koje se vidi koliko su zapravo pesnik i alhemičar bliski u svojim *poslovima*: »Tako se u naličju alhemičarevog časa« pokazuje »izvođenje časa iz pesništva« (AĆIN 1982: 4). Pesnik i njegovo delovanje na jezik u procesu stvaranja pesme poistovećuje se sa radom alhemičara na dobijanju Veledele, tako da i pesnik, poput alhemičara, doživljava proces sopstvenog preobražavanja: »U trenutku izvršenja Veledele odigrava se transmutacija samog alhemičara. I zapravo je to i bio istinski cilj alhemijskih istraživanja. Sa Veledelom smo, prema alhemičarima, na putu prema apsolutnom, sa pesmom na putu reintegracije čoveka u njegovom prvobitnom dostojanstvu, putu koji uprkos svemu, zna da bude staza koja nikuda ne vodi« (AĆIN 1982: 5). Dalje se u tekstu tumače značenja motiva rose, oblaka, šaputanja etc., kao i (ne)mogućnost potpunog tumačenja poezije, tako da se dolazi do finalnog stava: »Čitati pesmu, dakle, vodi uvek do tačke na kojoj postaje jasno da se jedna pesma ne može do kraja pročitati. Ono što čitamo u toj pesmi, možda je njena nečitljivost. Transmutujući materiju jezika, menjajući čoveka i uslove njegovog razumevanja, pesništvo je zapravo velika nauka (Gaya Senienca, o kojoj govore rasprave o alhemiji, jezik božanski). Sa pesničkim, čuđenje i

znatiželja nam se neprekidno oporavljaju: da li su oblaci planete« (AĆIN 1982: 6). Vidimo, dakle, da je autor ovoga teksta *pročitao* pesmu *Raspra o rosi* do one granice do koje se u tom trenutku dalo.

Neizostavno je, ovom prilikom, pomenuti i tekstove Vlade Uroševića. U tekstu *Atanor Vaska Pope* (UROŠEVIĆ 1981: 34–35) autor analizira nekoliko motiva u alhemijskom ključu u pesmama *Belutak* (POPA 1980a: 57), *Srce belutka* (POPA 1980a: 58) i *Ponoćno sunce* (POPA 1980b: 47). Stav koji proističe iz ovih analiza jeste da Popa koristeći motive iz alhemije, kao što su kamen, zmija, jaje i crno sunce, želi da pokaže posledice pogrešno izvedenog alhemijskog procesa, jer su sami *izvođači* u proces pošli sa lošim namerama, te, govoreći o pesmi *Ponoćno sunce*, Urošević kaže:

Dogodila se, očigledno greška: jedan pogrešno vođen alhemijski proces odveo je na stranputicu i istraživače i njihovo delo; umesto jednog višeg oblika postojanja dobijen je nakazni, preokrenuti lik ideala: ponoćno sunce. Iz jednog zlokobnog i besmislenog atanora rodilo se usijano, razarajuće jezgro, koje svojim bleskom uništava sve živo ... (UROŠEVIĆ 1981: 34).

U tekstu *Na temeljima drevnih znamenja* govori se nešto više (i nešto pozitivnije) o alhemijskim motivima u Popinoj knjizi pesama *Sporredno nebo*. I ovde autor, promišljajući o krugu *Podražavanje sunca*, podvlači svoj stav da je reč o procesu dobijanja Kamena mudrosti *očigledno nedovedenog do uspešnog kraja*, jer »alhemičar Vaska Pope, mada na prvom planu ne dolazi do željenog cilja, uspeva – na drugom planu – da pronade put koji vodi ka jednom drugačijem postizanju tog cilja: okrenuvši se sopstvenim dubinama on u njima pronalazi ljudsku meru smisla« (UROŠEVIĆ 1983: 40), i, na kraju, posmatrajući ulogu *Zvezdoznanca*, kaže: »Posle jednog neuspeha (koga po redu u nepreglednom nizu ljudskih poduhvata?) sledi novi pokušaj: traženje savršenstva produžava, igra traje« (UROŠEVIĆ 1983: 41).

Od mladih autora pomenućemo tekst *Alhemija u poeziji Vaska Pope* Nemanje Radulovića (RADULOVIĆ 2011: 531–39). I ovaj autor je svoja istraživanja bazirao, prvenstveno, na Popinoj knjizi *Sporredno nebo*, kao i pojedinim pesmama u njoj, razmatrajući funkciju simbolike boja (pesme *Smrt sunčevog oca*, *Sukob u zenitu*, *Ponoćno sunce*), značenja motiva kotlova i kule (*Užaren poljubac*), te relacije gornje/donje (krug pesama *Lipa nasred srca*). Radulović takođe iznosi stavove i o posthumno objavljenim Popinim pesmama *Zelena ploča* i *Raspra o rosi*. Iako ovaj tekst svakako donosi nove poglede na odnose Popine poezije i alhemijske tradicije, on se i dalje drži sigurnih staza kojima su kročili i autori pre njega, ali ono što je veoma značajno za potonje istraživače jeste otkrivanje mogućih izvora koji su našem pesniku poslužili kao smernice kada je o ovom krugu motiva reč, kao i otvaranje jedne nove poetske dimenzije, tj. ugla gledanja na poetiku Vaska Pope.

Naša ideja jeste da ovom prilikom pokažemo do čega smo došli u sopstvenom čitalačkom iskustvu kada je reč o nekim od alhemijskih motiva u pesmama Vaska Pope. Zanimljivo bi bilo zapitati se kojim putem je Vasko Popa stigao do ovih motiva. Izvesno je da je postojalo više tih puteva. Smatramo da je prvi od njih bio zasnovan na tekinama nadrealizma, tačnije u *Drugom manifestu nadrealizma*, A. Bretona. Između ostalog, Breton u ovom manifestu dovodi u vezu nadrealistička stremljenja i alhemiju, pominjući neke od poznatijih Umetnika Veledele i njihova dostignuća i stavove:

Ja tražim da se dobro uoči da nadrealistička istraživanja predstavljaju, sa alhemijskim istraživanjima, jednu značajnu analogiju cilja: kamen mudrosti nije ništa drugo nego ono što bi omogućilo čovekovo uobrazilji da izvrši nad svim stvarima jednu blistavu odmazdu i nas sve ponovo, posle vekovnog pripitomljavanja duha i ludog odricanja, da pokuša da oslobodi definitivno maštu tom »**dugom, ogromnom, pametnom neobuzdanošću svih čula**« i ostalo. Mi smo možda tek pred skromnim ukrašavanjem zidova našeg staništa razuma, koje nam se najpre činilo lepo, po ugledu na Flamela, pre nego što je našao svoju prvu dejstvujuću silu, svoju »Materiju«, svoju »peć« (BRETON 1979: 99–100).

Takođe još jedan navod bi nas naveo na to da je Popa pojedine svoje pesničke iskaze formirao u skladu sa ovim manifestom: »Sve ide k tome da se veruje da postoji izvesna tačka duha gde život i smrt, stvarno i zamišljeno, prošlost i budućnost, saopštljivost i nesaopštljivost, ono što je gore i ono što je dole prestaju da budu protivurečno viđeni« (BRETON 1979: 57).

Osim ovog teksta postoje još neki koje, možda suviše smelo, možemo dovesti u vezu sa pojedinim motivima kod Vaska Pope. Smatramo da su na Popu od presudnog značaja, kada je o alhemiji reč, imali uticaja Mirča Elijade, Karl Gustav Jung, a docnije, možda, čak i Fulkaneli, pa i njegov učenik Ežen Kanzelije, preko kojih se naš pesnik posredno upoznao sa procesom i ciljevima Velikog dela.

Već u Popinoj knjizi pesama *Nepočin-polje* prepoznamo niti alhemijskog tkanja. Govorilo se ranije o Uroborosu koji je jedan od očitih simbola ove knjige. On se nalazi i u samom znamenju u kombinaciji sa poljem i okom. Zmija Uroboros, koja grize sopstveni rep, ima u simbologiji više značenja, ali ono što je nama sada važno jeste veza Uroborosa sa alhemijom. On je čest simbol na umetničkim prikazima vezanim za alhemiju.

Obratićemo pažnju na pesmu *Srce belutka* (POPA 1980a: 58). U pesmi se kaže kako su se (neimenovani) igrači igrali belutkom. To da se belutak imenuje kao kamen asocira nas na *kamen mudrosti*, krajnji cilj Umetnika Velikog dela (UROŠEVIĆ 1981:34). Tako možemo pretpostaviti da su igrači nekakvi adeпти ili bar oni koji bi želeli to da budu, koji pokušavaju da ostvare Veliko delo. Ljuti zbog neuspelog čina, oni razbijaju kamen pronalazeći u njemu srce. Po ideji da je i kamenje živo, ne čudi nas što u njemu pronalaze srce. Unutar srca spava zmija. Dakle, ona bi bila mogućnost ostvarenja Dela, do koga se ovom prilikom došlo nasilno. Poznato je da bi svaki kamen da ostane dovoljno dugo u zemlji *sazreo* i postao *savršen*, odnosno zlato, a da čovek ima mogućnost da pomoću alhemije taj proces *ubrza*. Dakle, otkrivena zmija se vinula uvis i obavila se oko vidika, »Ko jaje ga progutala«. Na osnovu ovih motiva vidimo da je reč ne o običnoj zmiji, već o samom Uroborosu, koji predstavlja sveobuhvatnost. Još jedan detalj nas navodi na to da je u ovoj pesmi prisutno alhemijsko nasleđe. Zmija je vidik progutala *kao jaje*, a postoji pojam jaje mudrosti: »Jaje mudrosti, jedan od osnovnih alhemičarskih simbola, predstavlja Vasionu koja se javlja kao Vasiona za sve, sveopšti svemir« (RABINOVIĆ 1989: 385). Nakon ovog događaja, koji je, reklo bi se, slučajan ishod u ostvarivanju Veledele, akteri se vraćaju i ne pronalaze nikakve tragove: »Nigde zmije ni trave ni parčadi belutka / Nigde ničeg daleko u krugu«. Poslenici su se zgleđali, osmehnuli i namignuli jedni drugima. Dakle, shvativši da je cilj postignut, otkrivši tajnu Veledele, oni, ne progovarajući (kako to Adeptima i

dolikuje), odlučuju da o tajni čute, namigujući jedni drugima, šeretski, kao *oni koji znaju*. Na ovom mestu želimo da istaknemo još jedan navod koji bi mogao da bude u vezi sa pesmom *Srce belutka*, a odnosi se baš na samo srce. Naime, K. G. Jung, razmatrajući neke od elemenata alhemije kaže sledeće:

Sve te predodžbe najstarije su opće dobro alkemije. Zosim koji je živio u 13. stoljeću navodi u svojem spisu »O umijeću i njegovu tumačenju« jedan od najstarijih alkemijskih autoriteta: to jest, Ostan koji živi na granici povijesnoga razdoblja, a poznat je već i Pliniju. Ostanova veza s jednim od najstarijih alkemističkih pisaca Demokritom, vjerojatno potječe iz prvog stoljeća prije Krista. Taj je Ostan navodno rekao sljedeće: Otiđi do voda Nila i tamo ćeš naći kamen koji posjeduje duh (πνεῦμα). Uzmi ga, razdjeli, posegni rukom u njegovu nutrinu i izvuci mu srce; jer njegova je duša (ψυχή) u njegovom srcu (JUNG 1984: 305).

Knjiga pesama *Vučja so* (1975) do sada je, s pravom, čitana uz dovođenje u vezu sa srpskom/slovenskom mitološkom i usmenoknjiževnom tradicijom. Međutim, tokom ovih istraživanja, nametnule su nam se i pretpostavke da bismo pojedine pesme ove knjige mogli tumačiti i uz pomoć alhemijske tradicije. Na prvom mestu, reč je o krugu pesama *Ognjena vučica*. Način na koji su formulisani stihovi čitavog ovog ciklusa neodoljivo nas podseća na tekstove alhemijske kabale, na čije smo citate nailazili u literaturi koja se bavi Velikim delom. Svaki od njih pisan je tako da odbije od sebe i zbuni *neozbiljne* pojedince koji bi se iz pogrešnih razloga uputili u potragu za Kamenom mudrosti, a jasni su istinskim pregaocima i adeptima, koji su pronikli u suštinu alhemijskih traganja. Nećemo ovom prilikom opterećivati tekst citatima koji bi to i potvrdili, ali dovoljno je pogledati samo Fulkanelijeva *Alhemijska boravišta* ili *Misterije katedrala*, pa da nam bude jasno koliko je ovaj krug pesama *kabalistički* blizak tekstovima velikih Umetnika. Naravno, nije jedino način pisanja pesama ovog kruga ono što se može dovesti u vezu sa alhemijom. No, da pođemo redom. U prvoj pesmi ovoga kruga, očito je da Vučica predstavlja Majku zemlju, tj. ženski princip stvaranja. To potvrđuje i stih da ona leži *u podnožju neba*, dakle, ispod neba, koje je muški princip u procesu stvaranja svega živog. Njeno telo je *od žeravice*, doduše obraslo travom, ali *pokriveno sunčevim prahom*. Već ovi stihovi upućuju na to da bi moglo biti reči o alhemijskim motivima, jer je vatra jedna od najvažnijih energija u stvaralačkim procesima, a Sunce, odnosno njegov sjaj, doprinosi prirodnom stvaranju zlata u zemlji. Osim reka i jezera, koje su krv i oči Vučice, pominju se i planine, a zna se da se »izvori, rudnici i spilje poistovećuju s maternicom Zemlje – Majke« (ELIJADE 1983: 42), tako da verujemo da smo u pravu kada kažemo da su ovde vidljivi brojni simboli vezani za alhemijsku tradiciju. Takođe se zna da u toj *materici* minerali *žive*, poput embriona, i svi imaju mogućnost da, ako se ispoštuje *prirodno* vreme, postanu *vrhunski* metal. Smatramo da se naredni stihovi odnose upravo na tu činjenicu: »U njenom nepremer-srcu/ Rude se tope od ljubavi/ Na sedmostrukom ognju«. Dalje se u pesmi kaže da se na leđima Vučice, kao i u njenoj biljurnoj utrobi, igraju *vukovi*. Ako želimo da dosledno čitamo ove pesme u zadatom ključu, reći ćemo da se u nekim alhemijskim tekstovima *antimonova ruda* predstavlja kao *vuk* (RABINOVIĆ 1989:84), a sam antimon (o čemu će više reči biti kasnije) ima značajnu ulogu u ostvarenju Veledela. U narednih pet pesama ovog kruga imamo slike muče-

nja Vučice i njenog oslobađanja. Tačno je da se u većini tekstova o ostvarenju cilja alhemičara čitav proces simbolički prikazuje kao mučenje, usmrćivanje i uskrснуće materije, ali smatramo da ovde nije reč o tome. Pre će biti da su u liku mučitelja Vučice – Zemlje, oni koji bi nasilno da ostvare čitav proces iz sasvim pogrešnih namera, a ne pravi adepti. Dakle, alhemičarski proces, koji je svakako donekle, uslovno rečeno, nasilan prema *embrionima zemlje*, ovde je doveden do monstroznosti, a njegove su namere isključivo materijalne prirode i rušilačke. Vučicu mučitelji zatvaraju u *podzemni ogranj*, koji bi možda bio neka vrsta atanora, i sile je da stvori ono što žele. Ponovo imamo očite alhemijske motive – *žar* i *živino mleko*. *Žar* bi bio potrebna vatra za odvijanje procesa, a *živa* je, pored sumpora i soli, jedan od glavnih elemenata u dobijanju Kamena. (Doduše, postoje dve vrste žive, u zavisnosti od koraka u procesu, ali za ovu priliku nam to nije od velike važnosti.) Vučicu »Gone da se pari/ Sa usijanim žaračima/ I zarđalim svrdlima«, dakle, gvožđem, a laička definicija alhemije je upravo ta da se od gvožđa stvara zlato. Iako se Vučica otima, iznova je hvataju, ovoga puta u čelične zamke i »Skidaju joj sa njuške zlatnu obrazinu«. Nije potrebno posebno naglašavati značenje ovog stiha. Dalje, Vučicu nastavljaju da muče, ne bi li došli do svog nečasnog cilja. Ona zahvata »Živu vodu iz čeljusti oblaka/ I sebe ponovo sastavlja«. Pored tradicionalnog verovanja u dejstva *žive vode*, ovde bi ona mogla biti i u vezi sa rudom žive, ili, možda, sa vodom koja je takođe veoma važna u alhemijskim procesima. Prateći naš ključ, u pesmi 4. vidimo oslobođenu Vučicu, koja se *kupa* u plaveti, da bi se očistila od skrnavitelja, u čeljustima joj danju Mesec skriva sekiru, a Sunce noću noževe. Osim toga što ovde vidimo dnevni ciklus i odbranu zemlje, zapažamo i simboliku Mesec – živa, Sunce – sumpor, koji su po Hermesu roditelji Kamena (FULKANELI 2007: 109). Vučica ima bakarno srce, što je još jedan prilog našoj tezi da je ovde Vučica Majka zemlja, predstavljena, između ostalog, i sa nanosima alhemijske tradicije. Otuda nisu slučajni ni motivi u poslednjoj pesmi ciklusa, gde se kaže kako se oslobođena Vučica diže u podnožje neba (dakle, ka prirodnom muškom principu) sa vukovima skamenjenim u utrobi (opet vidimo motiv kamen – ruda – život – Kamen). Diže se između podneva i ponoći, u vreme simbolički pogodno za ostvarenje Veledele, sa slanim urlikom (so kao jedan od tri najvažnija elementa već smo pominjali) i kreće prema pojilu repatih zvezda.

Još u dvema pesmama knjige *Vučja so* prepoznali smo neke od motiva koje bismo mogli dovesti u vezu sa alhemijom. Reč je o četvrtoj i šestoj pesmi kruga *Vučje kopile*. U četvrtoj pesmi vidimo sliku vučjeg kopileta koje je vezano za nakovanj. Ono, rekli bismo, izvodi određene kovačke poslove – kuje *staro gvožđe* i *otpatke mesečine*. Dakle, radi sa metalom, ali u sadejstvu sa Mesecom, poput kovača, ali i alhemičara. Njegova želja je da pronade kovinu od koje mu je lanac sazdan, ne bi li se tako oslobodilo. Ne čudi nas to što je predstavljeno poput kovača, niti motiv koji se vezuje za đavola, koji je po legendi vezan i trudi se da prekine lanac. Naime, kovači su u drevnim tradicijama u bliskoj vezi sa šamanima, herojima i mitskim kraljevima, a njihovo delovanje na metale i kroćenje vatre u te svrhe, može se povezati i sa tradicijom alhemičara kasnije. Povezivanje kovača sa đavolom je samo hrišćanski nanos na ta verovanja: »Vlast nad vatrom, zajednička magu, šamanu i kovaču, u kršćanskom se folkloru smatrala vražjim poslom« (ELJADE 1983: 114). Takođe, kovač je smatran pomagačem vrhovnog božanstva u borbi protiv zla, a imajući u vidu da je Vučje ko-

pile u ovoj knjizi pesama potomak vrhovnog božanstva Slovena (verovatno solarnog karaktera), ne čudi nas ovakav njegov prikaz u ovoj pesmi. Za naša razmatranja o vezama sa alhemijom interesantna je naročito i druga strofa četvrte pesme: »Rosa mi obliva nakovanj / Crna ujutro zelena u podne / Crvena uveček«. Rosa je materija značajna za izvođenje Velikog dela, a ni njena određenost bojama u ovoj strofi nije slučajna. Sami procesi u radu na dobijanju Kamena mudrosti označavani su bojama koje bi trebalo da se pojave ako se sve odvija kako treba. Tačno je da ćemo u većini literature pronaći da je reč o redosledu crna – bela – crvena, ali kod Junga navodi se kratak *istorijat* procesa po bojama, pa se tako kaže da je Heraklit pominjao sled crno – belo – žuto – crveno, potom u 15. ili 16. veku broj boja smanjio se na tri (žuta iščezava), ali se iza crne javlja zelena, koja doduše nikada nije stekla glavno značenje, dok u poslednje vreme postoje samo tri boje (odnosno stepena procesa) crno – belo – crveno (JUNG 1984: 240). Nije li onda očito da se u ovoj pesmi prepliće niz elementata vezanih za tradiciju Umetnika Velikog dela? U šestoj pesmi kruga *Vučje kopile* pronašli smo takođe važan detalj za naša razmatranja. Oslobođeni potomak čiji je zadatak da na neki način oživi svoga oca, kaže da se vratio na *zelene visove* i da kopa sebi grob u *najdubljim misli vučjeg pastira*. Dolazi do zaboravljene *dubine*, gde je bezbedan. Četvrta strofa donosi vezu potomka sa ciklusom *Ognjena vučica*: »Sazreva tamo u miru / Sivi škriļjac narečen antimon / Od kojeg sam sazdan«. Videli smo, razmatrajući pomenuti ciklus, verovanje u Majku zemlju i život kamena – embriona. Dakle, Vučje kopile je, kao jedno od dece *zemlje* i *neba*, nastalo iz kamena – rude nošene u majčinoj utrobi. Pominjali smo već da se u nekim tekstovima antimonova ruda imenovala i kao vuk, a sada ćemo samo navesti da su alhemiji poznati termini: *antimon mudraca – sunčev konj*, *antimon – cvet cvetova – cvet svih metala*, iz čega je očito da je imao veliki značaj u dolasku do konačnog cilja u Umetnosti stvaranja Kamena mudrosti. Dalje se u pesmi kaže kako iz antimona prvo *po redu* niče *vučje cveće*, a kasnije *sve ostalo* po *svetom zelenom redu*. Dakle, iz njega se rađa život, tj. nastavlja se *vučja loza*.

Želeli bismo sada da obratimo pažnju na pesmu *Raspra o rosi* (POPA 1981: 23), objavljenu u knjizi pesama *Rez* (1981). Ova pesma je i jedina u kojoj se eksplicitno govori o alhemiji, pa se tako pominju i Fulkanelijev učenik, alhemičarska peć atanor, rosa potrebna za spravljanje Veledele. Jovica Aćin je u već pominjanom tekstu dosta detaljno analizirao ovu pesmu u zadatom ključu, a mi bismo se samo zadržali na poslednjoj strofi pesme, tačnije na njenom prvom stihu: »Trube da je voda H₂O«. Rekli smo već na početku da smatramo da je više autora imalo uticaja na alhemijske motive kod Vaska Pope. U ovom slučaju, prilično sigurno možemo ustvrditi prisutnost direktnog uticaj samog Fulkanelija, odnosno njegovog učenika Ežena Kanzelija, s kojim je postojala mogućnost da se Popa i susreo. Kao potvrdu ovoj pretpostavci navešćemo odlomak iz Fulkanelijevog dela *Alhemijska boravišta*:

Reći, na primer, da dve merne jedinice vodonika spojene s jednom mernom jedinicom kiseonika daju vodu, znači izneti banalnu hemijsku činjenicu. A ipak, ko će nas naučiti tome zašto ishod te kombinacije pokazuje, u posebnom stanju, svojstva koja gas iz kojeg je voda nastala ne poseduje? Šta je, dakle, agens koji tom spoju nameće nova svojstva i dovodi vodu do toga da se, kada na hladnoći pređe u čvrsto stanje, uvek kristalizuje prema

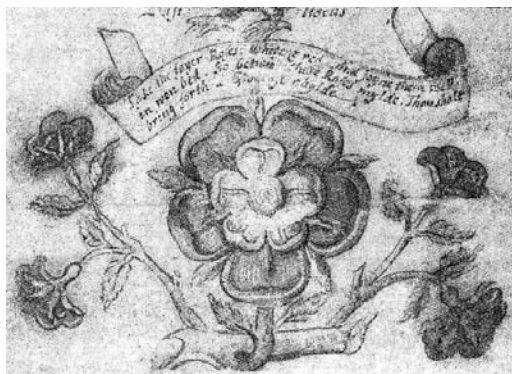
istom sistemu? S druge strane, ako je to neosporna činjenica, strogo utvrđena, otkuda to da ne možemo da je reprodukujemo naprosto čitajući formulu koja treba da objasni njen mehanizam? U formuli H_2O nedostaje suštinski agens kadar da izazove tesno spajanje gasnih elemenata, a to je vatra. Naime, upućujemo izazov najveštijem hemičaru da sintetički stvori vodu mešajući kiseonik i vodonik u naznačenim razmerama: ova dva gasa nikad se neće spojiti. Kako bi ogled bio uspešan, neophodno je učešće vatre, bilo u obliku varnice, bilo nekog zapaljenog tela ili tela kadrog da bude dovedeno do usijanja (platinski sunder). Tako se mora priznati, i našoj tezi se ne može suprotstaviti ni najmanje ozbiljan argument, da je hemijska formula vode, ako ne pogrešna, a ono bar nepotpuna i krnja (FULKANELI 2009: 60).

Namerno smo naveli čitav ovaj obimni odlomak, jer on, osim što pojašnjava navedeni stih pesme *Raspra o rosi*, ide takođe u prilog i razmatranju Jovice Aćina u čemu je zapravo smisao ove pesme. A mi bismo samo dodali da je Popa uvođenjem elemenata poznatih alhemijskoj tradiciji izrekao i svojevrstan autopoetski stav, dovodeći proces alhemije, Adepte koji se njime bave, jezik kojim se služe, kao i krajnji cilj – Kamen mudrosti, u vezu sa poezijom kao vrhunskom umetnošću, njenim nastankom, jezikom, pesnikom i krajnjim ciljem. Ni jedna ni druga umetnost ne mogu se do kraja raščlaniti niti predstaviti u obliku *formule*.

Na samom kraju naših razmatranja obratićemo pažnju na još jedan detalj za koji smatramo da je u vezi sa alhemijom. Reč je o *znamenju* za knjigu pesama *Kuća nasred drumu* (1975), koje je »po pesnikovoj zamisli nacrtao Milan Blanuša 1975«. (Slika 1). Znamenje je imenovano kao *cvet cvetova*. U samoj knjizi nismo zapazili nijedan detalj koji bi nas uputio na alhemijску tradiciju, ali ovo znamenje zasigurno ima veze sa njom. Kao ilustraciju daćemo reprodukciju koju smo pronašli u pomenu-toj Jungovoj knjizi, na strani 88. (Slika 2).

Slika 1.

Slika 2.

Centralni motiv na reprodukciji jeste »crveno-bela ruža, zlatni cvet, kao rodno mesto sina mudraca«. Ovakav cvet ima simboličko značenje u alhemijском procesu, gde se sam proces dobijanja Kamena mudrosti označava kao Kraljevska svadba (bela i crvena su kralj i kraljica), a novo rađanje, odnosno uskrsnuće, čiji je plod sam Kamen, prikazan je upravo crveno-belom ružom (RABINOVIĆ 1989:b87, JUNG 2001:

50–51, Zmija i zmaj 1985: 53, 243). Nije potrebno biti posebno domišljat pa da se uoči sličnost ove ilustracije sa znamenjem Popine knjige pesama. Naravno, na znamenju cvet je okrenut za sto osamdeset stepeni, ali nije li to samo jedan od načina da se poznat motiv umetnički transponuje, kako je to Popa već činio, s tom razlikom što ovde nije reč o govornom mediju već vizuelnom. Značenje ovoga znamenja pokušao je da odgonetne i Nikola Grdinić u tekstu *Znamenja Vaska Pope: emblem, logograf, simboli*, ali rekli bismo pomalo *nategnuto*: »Naziv »cvet cvetova« upotrebljen je figurativno za nešto što je najvrednije ili najvažnije, a odnosi se na najvažniji deo na vršalici u kome se odvaja zrno od pleve i slame (nem. Schagleistendreschmaschine), koji kada se posmatra u poprečnom preseku, uz malo mašte, liči na otvoren cvet. Slika izdvajanja zrna iz slame ima široko upućivačko značenje, te se može reći da je simbol u užem smislu« (GRDINIĆ 1997: 153). Na prvi pogled čini se da je cvet kao znamenje, verovatno, u asocijativnoj vezi sa prvim krugom pesama *Čuvarkuća*, jer je jedno od značenja te imenice upravo biljka – cvet. Međutim, ono što je mnogo verovatnije u vezi je sa izvornim modelom crteža ovoga znamenja. Naime, pominjani cvet nosi simboliku uspešnog završetka alhemijaskog procesa, tj. dobijanje Kamena mudrosti, a po prvobitnom pesnikovom planu njegovo pesničko *veledelo* trebalo je da sadrži sedam knjiga (kao što i proces sadrži sedam stupnjeva). S obzirom na to da crveno-bela ruža predstavlja mesto ili simbol rođenja Kamena mudraca, nakon sedmog stupnja uspešno izvršenog procesa, nije li simbolika modifikovanog Popinog cveta trebalo da predstavi i završni stepen procesa stvaranja njegovog *Veledela*?

Ovde bi se naša razmatranja iscrpla, što ne znači da je i tema time zatvorena. Smatramo da smo koliko-toliko otkrili vrata u jedno područje, koje je veoma značajno, da bismo za još koji korak bili bliže u odgonetanju pesničke *kabale* Vaska Pope.

IZVORI I LITERATURA

- Jovica AČIN, 1982: Teorija oblaka. *Književne novine* 34/642. 4–6.
- Andre BRETON, 1979: *Tri manifesta nadrealizma*. Kruševac: Bagdala.
- Mircea ELIADE, 1983: *Kovači i alkemičari*. Zagreb: Grafički zavod Hrvatske.
- FULKANELI, 2007: *Misterija katedrala: Ezoteričko tumačenje hermetičkih simbola Veledela*. Beograd: Rad.
- , 2009: *Alhemijaska boravišta i hermetička simbolika u svetoj umetnosti i ezoteriji Veledela 1–2*. Beograd: Rad.
- Nikola GRDINIĆ, 1997: Znamenja Vaska Pope: Emblemi, logografi, simboli. *Poezija Vaska Pope*. Ur. N. Petković. Beograd: Institut za književnost i umetnost, Vršac: Društvo Vršac lepa varoš.
- Carl Gustav JUNG, 1984: *Psihologija i alkemija*. Zagreb: Naprijed.
- , 2001: *Mysterium coniunctionis 2*. Beograd: KD ATOS.
- Ivan V. LALIĆ, 1980: O poeziji Vaska Pope. *Dvanaest pesnika*. Beograd: Slovo ljubve.
- Vasko POPA, 1980a: *Nepočin-polje*. Beograd: Nolit.

- , 1980b: Vasko Popa, *Vučja so*. Beograd: Nolit.
- , 1980c: Vasko Popa, *Kuća nasred drumu*. Beograd: Nolit.
- , 1981: Vasko Popa, *Rez*. Beograd: Nolit.
- Vadim RABINOVIĆ, 1989: *Alhemija kao fenomen srednjovekovne kulture*. Beograd: Prosveta.
- Nemanja RADULOVIĆ, 2011: Alhemija u poeziji Vaska Pope. *Naučni sastanak slavista u Vukove dane, Beograd, 8–11. IX 2010*. Beograd: Filološki fakultet, Međunarodni slavistički centar.
- Vlada UROŠEVIĆ, 1981: Atanor Vaska Pope. *Književne novine* XXXIII/618. 34–35.
- , 1983: Na temeljima drevnih znamenja: Numerološka simbolika u kompoziciji dela nekih savremenih jugoslovenskih pesnika. *Gradina, Književnost, umetnost, kultura* XVIII/7.
- Zmija i zmaj: Uvod u istoriju alhemije*, 1985. Ur. D. Đorđević Mileusnić. Beograd: Prosveta.

SUMMARY

It seems that the least studied subtext in Vasko Popa's poetry has been the one that establishes a connection between some of Popa's poems and cycles of poems and alchemical tradition. In the collection of poems *No-Rest Field*, several connections of this type have been recognized. First of all, the symbols of the book whose main motif is Uroboros have an important place in alchemical symbology. Furthermore, in the poem *A Heart of a Pebble Stone*, there are noticeable connections with certain alchemical texts related to Uroboros and the life of the stone that has a heart, that is, a soul. Alchemical traces have been found in the collection *Wolf's Salt*. The cycle of poems *Fiery Wolf* seems to be entirely based on motifs from alchemical tradition. The Wolf is Mother Earth and the sky is the male principle. In the earth, the processes that convert rock and ore into valuable materials occur with wolves—stones as embryos. This cycle also includes the motifs of fire, mercury, salt, iron, and gold, which are all related to alchemy. In the same collection, in the cycle of poems *Wolf's Bastard*, the fourth and the sixth poems exhibit the relationships that illustrate ancient beliefs of craftsmen—again, in accordance with the alchemical tradition. The author also notices and interprets the meaning of antimony and the motif of dew, which has influenced the obtaining of the philosopher's stone and the colors characterizing the stages in the process of obtaining it. The poem *Discussion on Dew* from the collection *The Cut* refers to alchemy explicitly. In its conclusion, the paper examines the symbolism of the collection of poems *Home in the Middle of the Road*, contained in the image of the *flower of all flowers—the golden flower, the birthplace of the son of the sage*; it suggests the possible meaning of this symbol, located in the seventh, and, according to the poet's initial plan, last book of poems. The analysis of the aforementioned works by Vasko Popa has revealed the likely impact of the authors who had dealt with alchemy in their works.

UDK 82.0-3

Alojzija Zupan Sosič

Filozofska fakulteta Univerze v Ljubljani

POSTKLASIČNA TEORIJA PRIPOVEDI

Postklasična teorija pripovedi je poimenovanje za naratologijo v zadnjih treh desetletjih – to poimenovanje pa si zasluži samo tista naratologija, ki je odstopila svoje tradicionalno poslanstvo polivalentni teoriji pripovedovanja in tako premestila svoj raziskovalni poudarek s proze na pripoved. Povezovalnost različnih znanstvenih področij je omogočila naratologiji razcvet v 21. stoletju, potem ko so različni pristopi, metode in smeri ob koncu prejšnjega stoletja delili naratologijo na klasično in postklasično. Med najpomembnejšimi predstavniki postklasične teorije pripovedi so: kulturna, kognitivna, retorična in feministična naratologija ter naratologija družbenih spolov.

Ključne besede: naratologija, teorija pripovedi, razvojna logika pripovedi

»Postclassical narratology« is the term for narratology of the last three decades. However, the name is suitable only for the nontraditional theory of narrative that shifted its research focus from prose to narrative through the polyvalent theory of narrative. Connecting various academic disciplines is the main reason for the flourishing of narratology in the 21st century, while various currents, methods, and directions divided narratology into classical and post-classical narratology at the turn of the 20th century. The most important representatives of postclassical narratology are: cultural, cognitive, rhetorical, and feminist narratology, and the narratology of gender identity.

Key words: narratology, theory of narrative, developmental logic of narrative

V drugi polovici 20. stoletja, v t. i. pripovednem obratu v humanistiki, je postala osrednja literarna zvrst pripoved, njene tehnike in oblike pa so se selile tudi preko literarnovednih meja. Pripoved je postala vsesplošen koncept, kar je problematiziralo mejo med pripovedjo in drugimi diskurzivnimi pojavi ter vodilo v ohlapnost analitičnih pristopov. Vse to si je prizadevala razrešiti nova znanost o pripovednem tekstu, naratologija, ki se je od šestdesetih let naprej tako razbohotila, da se je konec devetdesetih let razdelila na klasično in postklasično. V prispevku bom poskušala odgovariti na dve temeljni vprašanji. Prvo je najbolj splošno in se dotika smiselnosti izraza teorija in hkrati tudi enakovrednosti sinonimnega poimenovanja naratologija, drugo pa postklasične teorije pripovedi. Na prvo vprašanje bom poskušala odgovoriti v uvodu, ki mi bo služil tudi za motivacijski vzvod naslovne opredelitve teorije pripovedi, druga dilema – razvojna logika raziskovanja pripovedi – pa bo jedro razprave, kjer bom razložila pet teoretičnih pristopov oziroma smeri, zaobseženih v konceptu postklasične teorije pripovedi: kulturna, kognitivna, retorična in feministična naratologija ter naratologija družbenih spolov.

Prvo vprašanje – o smiselnosti termina teorija pripovedi – je pravzaprav vprašanje o upravičenosti teorije književnosti na splošno. V 20. stoletju je bila teorija

povezana z dvema tipoma razlag: s široko razumljenim načinom razlaganja bistva književnosti in uvajanja reda v to razlaganje ali s postopki prekomernega formaliziranja. Če je prvi način izhajal iz prepričanja, da teorija razširja naše znanje o konstrukciji literarnega dela, avtorju in interpretaciji, se je drugi na splošno izogibal teorije zaradi prepričanja, da se lahko književnost bere in razume tudi brez teoretičnega znanja (BUŽINJSKA, MARKOVSKI 2009: 15–17). Čeprav je bila teorija književnosti vedno kontroverzna disciplina, se je kljub svojim aporijam in ambivalencam zelo plodno razvijala, saj je ravno 20. stoletje paradoksalno beležilo največje število teoretskih smeri, šol in gibanj. Močan val publikacij je vzpostavil potrebo reformiranja teorije (Barry 1995), s postmoderno »literarizacijo teorije« je zrcalno potekala tudi »teoretizacija literature«. Na to, da se je teorija razbohotila z eklektičnim srkanjem iz različnih konceptov, metod in disciplin, in da je začela vneto »hibridizirati«, je najbrž najbolj vplivalo rahljanje in razpadanje velike pripovedi o racionalnosti in znanosti (JUVAN 2006: 20).

Konec tradicionalne literarne teorije in teorije književnosti na splošno je zaobsežen že v samem konceptu postmoderne (JAMESON 2012: 9), konceptu stanjšanja nekdanjih kategorij žanra in diskurza, saj se današnji način literarnovednega pisanja preprosto imenuje teorija in presega meje »tradicionalne teorije«. Fredric JAMESON (2012: 102–108) utemeljuje pomembnost in vseobsežnost teorije v postmoderni s pomočjo Heglove predpostavke o razpustitvi umetnosti v filozofijo. Relativiziral jo je s hipotezo, da se je sicer zgodil obrat v umetnosti, a ne proti filozofiji, ampak proti teoriji in estetiki. Teorijo naj bi v tem preobratu razumeli kot novo obliko lucidnosti, ki je v nasprotju s starimi filozofskimi sistemi pripravljena narediti prostor za samo *praxis*. Literarna teorija in s tem tudi njena sestavina, teorija pripovedi, je namreč korpus razmišljanja in pisanja, čigar obseg je izjemno težko določiti. Filozof Richard Rorty (CULLER 2008: 13) je teorijo kot nov mešani žanr, ki se je začel že v 19. stoletju, določil takole: »V času Goetheja, Macaulaya, Carlyla in Emersona se je razvil nov način pisanja, ki ni niti vrednotenje relativnih odlik literarnih izdelkov, niti intelektualna zgodovina, niti moralna filozofija, niti napovedovanje družbenega razvoja, ampak vse to skupaj, pomešano v nov žanr.« Ta preprosta razlaga se zdi kot definicija nezadovoljliva, a vendar s pojmom teorija vključuje vse, kar se dogaja znotraj in zunaj literarne vede; literarni raziskovalci so namreč začeli od šestdesetih let 20. stoletja vključevati v literarno teorijo tudi področja zunaj literarnih študij.

Odmik od tradicionalne definicije teorije in pristanek na njeno vseobsežnost in eklektičnost¹, s tem pa na teorijo kot nov žanr, sestavljen iz različnih teorij, včasih uravnoteženih, največkrat pa zelo nasprotujočih si teženj, načel, smeri in šol, daje prednost izrazu teorija, ne pa naratologija. Seveda je izraz naratologija še vedno primeren in največkrat celo sinonimen, vendar je zaradi dvojnega pomena termina naratologija, ožjega in širšega, ustreznjše širše poimenovanje teorija pripovedi. Naratologijo namreč lahko razumemo v ožjem smislu takrat,

¹ Na znano dejstvo o eklektičnosti teorije (in s tem tudi literarne teorije) opozori pri nas tudi Tomo VURK (2007: 106), ko razlaga teorijo kot konceptualno orodje, s pomočjo katerega teoretik konstruira svoj predmet, ne pa vsemogočni instrument za dokončno razgrnitev obravnavanih pojavov; med tradicionalno literarno teorijo in njenimi novimi koncepti pa opaza celo strpno sožitje.

ko jo zožimo na metodo, ki se je razvila iz strukturalne poetike in semiotike. Če pa jo razlagamo kot teorijo pripovedi na splošno, v širšem smislu, jo razumemo kot eno izmed vej literarne teorije, posvečene analizi pripovedi, njenih vrst in oblik (BALDICK 1996³: 146; WILPERT 1989⁷: 606). Poimenovanje teorija pripovedi se zdi prednostno tudi zaradi tega, ker se je že sama naratologija zaradi različnih teoretskih usmeritev konec prejšnjega stoletja razdelila na klasično in postklasično naratologijo, medtem ko je izraz naratologija še pred cepitvijo aludirala zgolj na metodo post/strukturalizma, kar sem že omenila. Današnja teorija pripovedi je torej poimenovanje za naratologijo v širšem smislu – širše poimenovanje pa si zasluži samo tista naratologija, ki je odstopila svoje tradicionalno poslanstvo polivalentni teoriji pripovedovanja in tako premestila svoj raziskovalni poudarek s proze na pripoved. Ob tej pestrosti si nekateri² raziskovalci pomagajo z množinsko oznako – teorije pripovedi – s katero poudarijo njeno raznolikost. A množinska oznaka teorije pripovedi ni primerna rešitev, saj prav nič ne prispeva k natančnosti in razumljivosti termina, ko pa je v današnjem času tako in tako jasno, da v znanosti prevladuje eklekticizem,³ povezanost in prepletenost teorij in pristopov in pojem teorija v svoji abstraktnosti že predvideva neskončnost teorij.

Še lažje utemeljim ustreznost izraza teorija pripovedi s krajšim pogledom v vznik naratologije. Pripovedovanje, pripoved, pripovedno, pripovednost, pripovedljivost, pripovedno besedilo in zgodba so namreč uveljavljene oznake, ki so vstopile v sodobna pomenska razmerja šele v drugi polovici 20. stoletja, z rojstvom naratologije. Ko je postala v šestdesetih letih prejšnjega stoletja osrednja literarna zvrst proza, je pripovedna plodnost spodbudila tudi teoretični odsev, kar je pripovedništvo še bolj razbohotilo. V teoriji proze je prevladalo mnenje, da je pripoved⁴ vsesplošno prisoten pojav, ker ni omejena samo na pripovedne žanre. Zaradi tako širokega koncepta je teorija pripovedi doživela terminološko zasičenjje; pereče predvsem zaradi čezmerne uporabe naslednjih abstraktnih terminov na različnih področjih: tekstualnost, diskurzivnost, narativnost, referencialnost, medbesedilnost, suplementarnost, redundantnost. Na tej točki negotovosti se je rodila zamisel o potrebi nove znanstvene

---

² V slovenski literarni vedi je predlagala termin teorije pripovedi Alenka Koron v svoji doktorski disertaciji z naslovom *Novejše teorije pripovedi v literarni vedi in njihova raba v slovenski in tujih književnostih* (2009). Glede na to, da večina raziskovalcev še vedno uporablja edninsko obliko (npr. Herman, Fludernik, Rimmon-Kenan, Sommer, Abbott) in le redki množinsko (npr. Nünning), hkrati pa bi takšna posodobitev zahtevala tudi vzporedne spremembe na drugih področjih (npr. literarna teorija in feministična literarna veda bi se morali imenovati literarne teorije in feministične literarne vede ...) predlagam ohranitev starega poimenovanja teorija pripovedi, o katerem sem pisala že v svoji disertaciji *Sodobni slovenski roman ob koncu stoletja* (2000).

³ Sodobno raziskovanje književnosti je prepleteno s teorijo, ki se razume kot interdisciplinarno področje. Delovanje različnih humanističnih disciplin je usmerjeno na preučevanja družbene in ideološke proizvodnje pomena ali z drugimi besedami: te discipline se ukvarjajo z vprašanji ideologije, politike, etike, etničnosti, rase, razreda/stanu, spola itn., kar je blizu t. i. političnosti teorije. V tem smislu se pojem teorije ne more kar tradicionalno izenačiti s pojmom teorije književnosti kot prikaza metod analize in narave književnosti.

⁴ Predhodnik takšnega prepričanja je Roland Barthes, katerega znana izjava »Nešteto je pripovedi na svetu« iz *Uvoda v strukturalno analizo pripovedi* (1966) je postala osnova za razširitev meja pripovedi.

discipline naratologije.⁵ Na začetku šestdesetih let je tako postala naratologija teorija pripovedi oziroma pripovedovanja (ne pa proze).

Sčasoma sta interdisciplinarnost preučevanih besedil in sodobno razumevanje teorije termin naratologija nadomestila s terminom teorija pripovedi, ki se pogosto usmerja na vprašanja odnosa pripovedovanja do posameznih identitetnih skupin (razdeljenih glede na spol, raso, nacionalnost) ali do določenega tipa diskurza. V zadnjih treh desetletjih, v obdobju postklasične naratologije, se je povečalo znanstveno zanimanje za pripoved in njeno teorijo; internacionalizacija in interdisciplinarnost preučevanja in poučevanja pa je vplivala na popularnost naratologije, poimenovane kar renesansa teorije in analize pripovedi (Richardson 2000; Nünning 2002). Povezovalnost je omogočila naratologiji, da v 21. stoletju ni samo zaživela, pač pa se je popolnoma razcvetela (FLUDERNIK 2009: 12), razcvet različnih pristopov, metod in smeri ob koncu prejšnjega stoletja pa je vplival na delitev naratologije na klasično in postklasično. Razlogi za razcvet teorij pripovedi so različni, omenila bom le najbolj znane. Eden od njih, epistemološki, je navezan na »odločujočo potezo« človeka kot mislečega bitja, kateremu predstavljata zgodba in pripoved osrednji način osmišljanja in ubesedovanja sveta. Drugi razlog je ožje narave in se dotika bistvenih določnic postmoderne, ukinitve meja med zgodovino in pripovedjo, nezaupnico racionalnemu/znanstvenemu diskurzu ter zgodbarski princip številnih področij in disciplin. Tretji razlog pojasnjuje renesanso pripovedi ali »pripovedni obrat« z naraščajočim⁶ teoretskim zanimanjem za splošna vprašanja pripovedi in vzpostavitev pripovedi kot raziskovalnega predmeta v številnih strokah in disciplinah. Zadnja utemeljitev razcveta naratologije je vezana na dejstvo, da je teorija pripovedi lahko ponudila literarni vedi in ostalim strokam dobro strukturiran, sistematični teoretski pristop in izdelan nabor analitičnih kategorij ter modele za opis pripovednih pojavov, vlog in učinkov. Izkazalo se je, da drži SOMMERJEVA (2004: 6) trditev, kako lahko naratologija deluje kot uporaben teoretski vmesnik med pripovednimi strukturami in interpretativnimi pristopi. K širini raziskovanja teorije pripovedi prištevamo tudi analizo pripovedi, literarne in neliterarne, in interpretacijo pripovednih besedil, ki jih je včasih težko razmejiti med seboj, saj se je naratologija že rodila iz ukvarjanja s povsem konkretnimi besedili. Razcvet naratologije v postklasični naratologiji izmika teorijo enoviti disciplini, različne teorije pa so naklonjene sintetičnemu povezovanju literarne vede z družboslovjem, naravoslovjem, vedi o medijih in komunikoloških študijih, popularni psihoterapiji, medicini in poslovno-organizacijskim vedam (KORON 2009: 3–9).

Če je današnja teorija pripovedi poimenovanje za naratologijo v širšem smislu, si širše poimenovanje zasluži samo tista naratologija, ki je odstopila svoje tradicional-

⁵ Termin naratologija je »uvedel« Tzvetan Todorov v knjigi *Gramatika Dekameron* (1969) za označevanje sistematičnega študija narativnih struktur in ga razložil kot znanost o pripovednem besedilu. Njeno raziskovalno področje pa je bilo problematično ravno zaradi nerazčiščenega osnovnega vprašanja: kaj je pripoved oziroma pripovedni tekst; ali je predmet naratologije pripovednost oziroma pripovedno kot tako.

⁶ Število zbornikov, monografij in drugih publikacij na področju literarnoteoretskih raziskav narašča, hkrati pa se ponatiskujejo že ustaljena dela. Trenutno so povsem utečene knjižne zbirke *Studies in Narrative* (založba John Benjamins), *Theory and Interpretation of Narrative* (Ohio State University Press), *Frontiers of Narrative* (University of Nebraska Press) in *Narratologia* (Walter de Gruyter). O razvejani interdisciplinarni, izobraževalni in konferenčni dejavnosti v Evropi in Ameriki pričajo številne spletne strani, npr. <http://www.narrativesociety.org>; <http://www.narratology.net>; <http://www.humaniora.sdu.dk> (KORON 2009: 3–5).

no poslanstvo polivalentni teoriji pripovedovanja in tako premestila svoj poudarek iz raziskovanja proze na preučevanje pripovedi. To ji je omogočilo razširiti svoj predmet raziskovanja iz izključno pisnih besedil na ustne pripovedne oblike in neliterarne (znanstvene in filozofske) tekste, saj je tudi v njih prepoznala pripovedno osnovo kot organizacijsko načelo jezikovnega in splošnočloveškega odnosa do sveta. Glede na različne pristope razumevanja in preučevanja pripovednega besedila lahko naratologijo delimo na več⁷ naratologij, na splošno predvsem na klasično in postklasično naratologijo. Ker je bilo klasični naratologiji, tj. strukturalizmu, poststrukturalizmu, semiotiki in dekonstrukciji, pri nas (npr. Koron, Virk) posvečeno že veliko pozornosti, bom v nadaljevanju predstavila le postklasično naratologijo, klasično pa osvetlila kot uvodno navezavo. Jedro klasične naratologije je namreč strukturalizem, naslednik ruskega formalizma in praškega lingvističnega krožka. Naratologija je s strukturalizmom tesno povezana, saj pomeni najdosledneje udejanjenje strukturalistične ideje v literarni vedi, katere manifest je razprava Rolanda Barthesa *Uvod v strukturalno analizo pripovedi* (1966). Strukturalizem se je začel postopoma prevešati v poststrukturalizem, ko so postale bistvene strukturalistične premise vprašljive, predvsem izhodiščni pojem struktura, tesno pa se je povezal tudi s semiotiko, vsi trije pa še z dekonstrukcijo.

Kljub številnim razlikam med naratologijami je Ansgar NÜNNING⁸ (2003: 243) objavil tabelo podobnosti in razlik med klasično in postklasično naratologijo, ki jo povzgam v smislu navajanja razlikovalnih potez med obema. Za bistveno razliko med obema Nünning navaja ahistoričnost, sinhronijo in tekstocentričnost klasične ter historičnost, diahronost in kontekstualno naravnost postklasične naratologije, ki posebej določa njuno žarišče. Prva postavlja v žarišče zaprte sisteme in statične proizvode z binarizmom in hierarhično stopnjevitostjo, druga pa odprte in dinamične procese s holistično kulturno interpretacijo in gostimi opisi. Če se prva izogiba etičnim vprašanjem in produkciji pomena, je druga dovzetna za etično problematiko in dialoško posredovanje pomenov. S formalistično in deskriptivno paradigmo si je klasična naratologija zasnovala pripovedno slovnico in poetiko fikcije, ko si je prizadevala spoznati univerzalne poteze vseh pripovedi, z interpretativno in vrednostno paradigmo pa se je postklasična usmerila proti interpretativni rabi analitičnega instrumentarija za raziskavo posebnih oblik in učinkov posameznih pripovedi.

Postklasična naratologija: Kulturna, kognitivna, retorična in feministična naratologija ter naratologija družbenih spolov

Devetdeseta leta prejšnjega stoletja so leta postklasične naratologije. To je zbirni pojem različnih prizadevanj za preoblikovanje klasične naratologije, kritizirajoč

⁷ Glede na metodološke podlage in naratološke modele bi lahko razdelili teorijo pripovedi na predstrukturalistično (do leta 1960), strukturalistično (1960–1980) in poststrukturalistično obdobje, ki poleg poststrukturalizma in dekonstrukcije upošteva še niz drugih naratologij. V novejšem času se je za strukturalistično fazo kot sopomenka uveljavil izraz »klasična naratologija«, za zadnje obdobje pa »postklasična naratologija« (Herman 1999, Nünning 2002, Sommer 2004, Koron 2009); delitev na klasično in postklasično naratologijo je k nam vpeljala Alenka Koron (2009).

⁸ V nadaljevanju povzgam razlikovalne poteze obeh naratologij v Nünningovi tabeli po zarisu splošnih lastnosti v KORON 2009: 109.

njeno prejšnjo sistematiko, antropocentrizem, spolnoidentitetno slepoto in neupoštevanje konteksta (Herman 1999). Tako je ena izmed očitnejših razlik⁹ poudarjanje sinhronega v klasični in diahronega vidika v postklasični naratologiji. V nasprotju s klasično (predvsem strukturalistično) naratologijo, ki je bila usmerjena k nezdgovinskim univerzalijam, postklasična naratologija interdisciplinarno raziskuje pripovedno kot večplastni pojav, usmerjen tudi na okoliščine in posledice različnih branj. K diahronosti so veliko prispevale kulturne študije, ki jih lahko združimo pod skupno oznako **kulturna naratologija**. Ta označuje sodobno razvijajočo se interdisciplinarno spodbudo (npr. preplet sociologije, sociologije kulture, antropologije, kulturologije) za analizo pogojev, ki vplivajo na produkcijo, recepcijo in kulturni pomen institucij, praks in izdelkov; literatura je v tem kontekstu ena izmed oblik kulturnih označevalnih praks (ABRAMS 1999⁷: 53). Središče zanimanja kulturnih študij, zajetih v kulturno naratologijo, je povsodnost pripovedi v kulturi in družbenozgodovinske dimenzije pripovednih oblik. Kulturna naratologija identificira družbene, ekonomske in politične vplive oz. učinke ter strukture moči, ki proizvajajo vse oblike kulturnih pojavov in jim podelijo njihov družbeni pomen. Kulturne študije želijo reformirati obstoječe strukture moči, zajete v kanonu, instituciji privilegiranege spola, naroda ali razreda. Intenzivni dialog med kulturnimi študijami in teorijo pripovedi poudarja pomen pripovednega v kulturnih procesih, na katerega je vplivala celotna literarna veda (ne samo naratologija) od leta 1980 dalje, ko se je odprla kulturnozgodovinskemu kontekstu, v katerem pripovedi nastajajo in so sprejete. Kot vse sestavine kulture tudi pripovedne oblike niso nadzgodovinske ali nadkulturne entitete, ampak spremenljive oblike človeškega izražanja. Kulturne študije k pripovedi niso izoblikovale enotne šole. Med različnimi teorijami in metodami, poznanimi pod izrazi kulturne analize, diahronizacija, kulturna in zgodovinska naratologija, sta zelo priznani smeri kulturni materializem in novi historicizem. Obe odbijata esencialistično koncepcijo književnosti kot nositeljico univerzalnih vrednosti in vztrajata na njeni vpletenosti v zgodovinske mehanizme moči. Če kulturni materializem raziskuje kulturne pojave v zgodovinskih in materialnih okoliščinah njihovega nastanka glede na družbeno, politično in ekonomsko ozadje, novi historicizem (pod vplivom dekonstrukcije) zanika možnost vsake subverzije; model kulture se mu zdi oblikovan tako, da so vsa drugačna mnenja v njem potlačena.

Kulturno naratologijo je v postklasični naratologiji zadnjega desetletja zasenčila **kognitivna naratologija**. Ta raziskuje razmerja med percepcijo, jezikom, znanjem, spominom in svetom; zanimajo jo vloge zgodbe znotraj sečišč in nizov različnih pojavov. Kognitivni preobrat so v klasični naratologiji naznanili že premiki v recepcijski teoriji in pragmatiki jezika, danes pa je veliko postklasičnih narativnih

⁹ Postklasična naratologija se povezuje tudi s študijami prevoda, primerjalno književnostjo, družbeno semiotiko in uporabnim jezikoslovjem (DOLLOUGHAN 2011: 4–6, 134). K interdisciplinarnosti in eklekticizmu sodobne (postklasične) naratologije je prispeval predvsem sinkretizem vseh naratoloških in različnih (nenaratoloških) pristopov, ki že vzbujajo pomisleke glede smiselnosti tovrstnega hiperopljanja. Enega izmed pomislekov je zapisala npr. Shlomith Rimmon-Kenan (DOLLOUGHAN 2011: 12–14), ko je terminološki konfuziji oporekala moč iskanja konsenza in plodnih dogovorov. Prav nasprotno stališče pa zagovarja Mieke Bal, ki v »prerodovitnosti«⁸ pripovednega najde možnost za razširjanje na druga področja s t. i. migracijsko estetiko ter nadomestitve koncepta glasu s konceptom steze, saj je v t. i. pripovednem obratu v humanistiki bolj pomembno »kje«⁸ in manj »kdo«⁸.

pristopov kognitivno usmerjenih (npr. naravna naratologija, psihološki in retorični pristopi k pripovedi ...). Istočasno – sicer bolj kot srečno naključje in manj kot sistematično križanje znanstvenih izsledkov – so začele kognitivne znanosti prepoznavati »zgodbeno« naravo percepcije, opomenjanja, spomina in izoblikovanja identitete (HERMAN² 2008: 67). Ena izmed nalog kognitivne naratologije so analize kognitivnih okvirjev v bralnem procesu, delujočih ali opuščenih. Kognitivni okvirji se ukvarjajo z naslednjimi vprašanji: Kaj se dogaja? Kje se dogaja? Kakšna je dogajalna situacija? Kateri so glavni motivi? Kakšen je namen določenega dogodka? Kakšen je pripovedovalčev status? Kognitivni okvirji so vpeti v dognanja kognitivne naratologije, ki povezujejo zgodbeno in kognitivno logiko: ključ do zgodbene logike in logike pripovedovanja zgodb so pravila in strategije kognitivne re/konstrukcije, ki vzporedno olajšajo pripovedno razumevanje in oblikovanje modelov inteligence. Selitev zgodbe iz humanističnih ved k družboslovnim in celo naravoslovnim znanostim vključuje čedalje več področij, ki se ukvarjajo z zgodbenimi oblikami védenja. Postavljena na krožišče narativnega in kognitivnega obrata nudi kognitivna naratologija srečevališče številnim disciplinam, literaturi, zgodovini, lingvistiki, pragmatiki, filozofiji in psihologiji. Za uspeh kognitivne naratologije kot meddisciplinarnega projekta se zdi najprimernejši preplet konstruktivističnega pristopa, kognitivne raziskave in teorij možnih svetov.¹⁰ Kljub številnim prednostim in osvežitvenim novostim moramo kognitivnemu obratu v teoriji pripovedi pripisati tudi eno pomanjkljivost, ki zaznamuje vsakršno kognitivno raziskavo – delovanje kognicije ne more biti opazovano neposredno. Tako lahko samoopazovanje in zavestna metarefleksija virtualno opazujeta le vrh ledene gore, medtem ko avtomatizirane procese, temelje refleksije, ne moremo razumsko razložiti.

Kognitivna naratologija posodablja metode in pristope ostalih naratologij, tudi retorične naratologije, ki razlaga pripoved (pripovedno, pripovednost) kot umetnost komunikacije – kognitivni in retorični pristopi so namreč v naratologiji tesno povezani, mejna disciplina se zato imenuje kognitivna retorika. **Retorična naratologija** se usmerja na jezik pripovednega besedila in na pripovedno kot vzajemno delovanje avtorja in bralca skozi medij teksta. Pomembna sta dva poudarka: prvi analizira jezikovne obrazce besedila in upošteva posledice te analize za celotno komunikacijo, drugi pa poudarja komunikacijo, ko obrača pozornost k jezikovnim obrazcem. Odkar se večina analiz pripovedi posveča tudi jezikovnim obrazcem, modelom oz. strukturam, so retorični premisleki v sodobni teoriji pripovedi osrednji. Upoštevajoč pridobitve »stare« retorike se »novoretoriki« odzivajo na formalistične, strukturalistične, lingvistično-pragmatične, komunikacijsko-teoretične, diskurzivno-analitične, dekonstrukcijske ali marksistične metodološke izzive. Medtem ko se je antična retorika usmerila na *inventio*, tj. iznajdbo primernih misli, primerov ali argumentov, in klasična na *elocutio*, tj. na zgledno stilno in jezikovno oblikovanje, je sodobna retorika usmerjena k *dispositio*, tj. h kompoziciji gradiva. Nekateri retorični pristopi

¹⁰ Teorijo možnih svetov, moderno prilagoditev Leibnizovega koncepta, so razvili filozofi analitične šole (Kripke, Lewis, Rescher, Hintikka) kot pomočnico za reševanje problemov v formalni semantiki. V sedemdesetih letih prejšnjega stoletja je skupina literarnih teoretikov (Eco, Pavel, Doležel) na osnovi strukturalističnih metod odkrila moč modelov možnih svetov. Osnova te teorije je ideja, da je resničnost – vsota možnega in predstavljevega – vesolje, komponirano iz mnogostranosti različnih elementov.

v naratologiji so bili vplivnejši od ostalih; med najpomembnejše spadata Bahtinova teorija dialogizma in izsledki novoaristotelške ali čikaške šole. Bahtinova dialoškost zaobjema razmerje med jezikom in ideologijo: po njegovo prinaša vsaka izjava semantični in ideološki pomen, saj je izjava posoda vsebini in nizu vrednot. Retorična naratologija ni posvojila vseh njegovih tez; najbolj vplivna je bila teza dialoškega diskurza in ideja o povezavi jezika in ideologije, medtem ko je njegovo celotno delo vplivalo na raziskave pisem, dnevnikov, ustnih pričevanj, pravljic, heterodiegetske pripovedi, premega govora itd. Tudi izsledki neoaristotelovske ali čikaške šole so tesno povezani z Bahtinovim vplivom, predvsem prizadevanja najpomembnejšega predstavnika drugega rodu te šole, Waynea C. Bootha, ki je raziskoval nova področja, npr. implicitnega avtorja in nezanesljivega pripovedovalca. Boothova pozornost do razmerij med avtorjem, pripovedovalcem in bralcem je vodila k njegovemu etičnemu obratu znotraj retorične koncepcije pripovedi, saj je poudarjal načine, s pomočjo katerih retorične konstrukcije pripovedi učinkujejo na bralčeve želje, da si želi nekaj prebrati. Predstavniki tretje generacije, James Phelan, poudarja mnogovrstne plasti retorične komunikacije, posebej kognitivne, čustvene in etične (HERMAN 2008²: 503). Ker se retorična naratologija ukvarja pretežno s kako, kaj in zakaj v pripovedi, lahko pričakujemo, da bo kljub brstenju različnih novih pristopov še vedno igrala osrednjo vlogo v razvoju teorije pripovedi.

Retorična naratologija se v usmeritvi na temeljne principe komunikacije nenehno obrača od besedila k sobesedilu in pri tem upošteva družbene okoliščine, čeprav prepušča eksplicitne odgovore na vprašanja politike in ideologije drugim naratologijam, npr. feministični naratologiji in naratologiji družbenih spolov. **Feministična naratologija** je, podobno kot feministična literarna veda, del širšega gibanja feminizma, boja za politično, družbeno in ekonomsko enakost spolov. Pozna več oblik in teoretičnih pristopov, med katerimi sta najbolj vplivni dekonstrukcija in teorija bralčevega odziva, najpomembnejša pa izhodišča Simone de Beauvoir, Julije Kristeve, Luce Irigaray, Hélène Cixous, Delleuza, Foucaulta, Lacana in Derridaja. Ker uporablja metodološki pluralizem in se nenehno posodablja, jo je težko natančno določiti. Lažje določimo jedro feministične literarne vede, ugnezdeno v feministični naratologiji: kritika celotne kulture kot prevlade moških, oplemenitena z Derridajevo kritiko logocentrizma, ki je kritika falocentrizma oz. falogocentrizma. Derrida (BUŽINJSKA, MARKOVSKI 2009: 456–57) je namreč sistem zahodne metafizike opisoval kot sistem hierarhičnih opozicij, ki so represivne predvsem za ženske, saj je stroga delitev na telesnost in čutnost oziroma dušo in telo vedno dajala prednost moškemu, »nosilcu« razuma in duše, žensko pa je omejila zgolj na telesnost in s tem na manjvredne kategorije. Medtem ko se je klasična naratologija priklonila univerzalnemu meram pripovednega, vztraja feministična naratologija pri umeščanju pripovedi v njihov zgodovinski in kulturni kontekst, kar pomeni, da se, tako kot kulturni materializem in novi historicizem, bolj kot zgodbi posveča diskurzu. Ko feministična naratologija preučuje zgodbo in diskurz skozi perspektivo spola, se usmerja na spol avtorja, bralca, pripovedne osebe, pripovedovalca in pripovedovanca/naslovljenca. V povezovanju teorije in prakse posreduje spolnoidentitetno nevtralne modele, proizvaja pa tudi spolno ozaveščeno branje pripovednih besedil. Pri vrednotenju literarnih besedil avtoric in njihovem umeščanju v literarni kanon poskuša feministična

naratologija vzpostavi most med dvema skrajnostima: vrednotiti in kanonizirati z enakimi standardi kot literaturo moških ali pa upoštevati enotne »ženske standarde« glede na ustvarjanje žensk v enotnih družbenih pogojih. V antiesencialnih določitvah spola zagovarja feministična naratologija kulturno skonstruiran status »ženskega« in »moškega« narativnega diskurza, spolno identiteto pa ne kot prvenstveno kategorijo, ampak kot učinek znotraj pripovednega ali s pomočjo pripovedi.

Nadaljevanje ali vzporednico feministične naratologije predstavlja **naratologija družbenih spolov**, imenovana tudi naratologija spolne identitete.¹¹ Naratologija družbenih spolov je delno otrok feministične naratologije, ki se je po letu 1990 obrnila k splošnejšim usmeritvam spolne identitete. Že feministke same so raziskovane poetike poimenovala spolnoidentitetne (*gender poetics*), v zadnjih dveh desetletjih pa se (družbeni) spol ni konceptualiziral samo kot predeksistenčni pogoj za recepcijo, ampak tudi kot besedilni učinek (HERMAN 2008²: 198). Medtem ko so se zgodnje feministične študije usmerile na literarna besedila žensk, raziskuje naratologija spolne identitete po letu 1990 dinamično konstrukcije spolne identitete v moških in ženskih tekstih ter besedilih ostalih¹² spolov. Sodobna feministična naratologija oz. postfeministična naratologija in naratologija družbenih spolov imata veliko skupnih lastnosti: presegli sta klasični (biologistični) spolni binarizem, prenehali raziskovati »žensko pisavo« in se preusmerili v analizo širših dimenzij, tj. spola, spolne identitete ter spolnosti. Največ zaslug za zasuk post/feminizma v smer spolne identitete ima Judith Butler, na področju naratologije pa Susan Lanser ter Vera in Ansgar Nünning. Medtem ko je prva trdila, da je spol že identiteta, spolna identiteta pa ni podvržena samo spolni in rasni, ampak tudi etični in kulturni razliki (ZUPAN SOSIČ 2006: 269), sta Nünningova menila, da bo teorijo pripovedi nadomestila spolnoidentitetno zasnovana analiza, obogatena z interpretacijo besedil in natančnim branjem. Najpomembnejši prispevek Butlerjeve, ki je vplival tudi na naratologijo družbenih spolov, je prevrednotenje pojma spol. Družbeni spol je bil že pred njenimi ugotovitvami razumljen kot predmet kulturnih in zgodovinskih sprememb, spol pa se je še vedno obravnaval kot trdna kategorija. Ravno zadnje trditev je prevrednotila: ne samo družbeni spol, ampak tudi spol je družbeni konstrukt, ne pa preddiskurzivno dejstvo; oba sta procesa in ne rezultata. Njeni bistroumni uvidi so pomagali k vključitvi post/feministične naratologije v kontekst naratologije družbenih spolov, ki je smiselna prav zaradi raz-

¹¹ Naratologija družbenih spolov ali naratologija spolne identitete je slovenska ustreznica terminoma *gender studies* in *queer studies*. *Gender studies* je interdisciplinarna smer raziskovanja akademskega feminizma; ena od različic je *gender criticism*, ki si prizadeva reinterpretirati književnost skozi perspektivno spolnih obeležij in konstrukcije jaza ali osebnosti. *Queer studies* se ne osredičajo samo na esencialne vidike homoseksualnosti, kar je prej počela gejevka in lezbična teorija, tudi se ne ukvarjajo samo z rahljanjem tradicionalno razumljene opozicije norma-odstopanje ali center-margina, ampak poudarjajo pluralizem identitet in njihovo razlikovanje ter izgrajevanje nenormativnih spolnih identitet v kulturi (BUŽINJSKA, MARKOVSKI 2009: 495, 503).

¹² Spola nista samo dva, pač pa jih lahko preštejemo na več načinov; najpogostejša sta dva načina. Prvi upošteva samo biološki spol, drugi pa tudi družbeni in psihološki spol. Po prvem načinu obstaja pet spolov, »nesporni« moški, »nesporna« ženska, hermafrodit ter moški in ženska, ki sta operativno zamenjala svoj spol. Drugi način, upoštevajoč poleg biološkega tudi družbeni in psihološki spol, našteje deset spolov: »pravi« moški, »prava« ženska, gejevski moški, lezbična ženska, transvestitski moški, transvestitska ženska, transseksualni moški, transseksualna ženska, biseksualni moški, biseksualna ženska (ZUPAN SOSIČ 2006: 268–313).

širitve znanstvenega polja. Medtem ko so se zgodnje feministične študije usmerile na literarna besedila žensk, raziskuje naratologija spolne identitete dinamiko konstrukcije spolne identitete v moških in ženskih tekstih. Če je feministična naratologija upoštevala družbeni spol kot predobstoječi pogoj recepcijskega procesa, ga razume naratologija spolne identitete kot besedilni učinek.

Slovenska literarna veda in postklasična teorija pripovedi

V zadnjih treh desetletjih, v postklasični fazi teorij pripovedi, je najbolj načrtno povzemal naratološke izpeljave Miran Štuhec, ki pa v knjigi *Naratologija: Med teorijo in prakso* (2000) ni težil k sistemski konceptualizaciji koherentnega naratološkega projekta. Sama sem istega leta nekaj naratoloških pristopov predstavila v doktorski disertaciji *Sodobni slovenski roman ob koncu stoletja*, nato še v knjigah *Zavetje zgodbe, sodobni slovenski roman ob koncu stoletja* (2003) in *Na pomolu sodobnosti ali o književnosti in romanu* (2011), znatno bolj poglobljeno in sistematično pa se je z naratologijo ukvarjala Alenka Koron v razpravah v reviji *Primerjalna književnost* in drugod (O uvodih v naratologijo, Avtobiografija, fikcija in roman: O možnostih žanra roman kot avtobiografija, Teorije/teorija diskurza in literarna veda) in v monografijah (2009 in 2011). Z Andrejem Lebnom je uredila knjigo *Avtobiografski diskurz: Teorija in praksa avtobiografije v literarni vedi, humanistiki in družboslovlju s prispevki o pluralnosti teoretskih, metodoloških in praktičnih pristopov k skupnemu raziskovalnemu predmetu*. Njena doktorska disertacija *Novejše teorije pripovedi v literarni vedi in njihova raba v slovenski in tujih književnostih* se obsežnega in razvejanega področja teorij pripovedi loteva iz dveh literarnovednih perspektiv, historično razvojne in sistematske oz. teoretično metodološke; dva najboljše dela disertacije namenjena zgodovini teorij pripovedi. V četrtem delu raziskave je tudi sama uporabila najnovejše težnje postklasične naratologije in se tako preizkusila v treh smereh, v naratologiji družbenih spolov, raziskavah avtobiografije in historiografski naratologiji. Sklepna ugotovitev monografije, ki jo povzemam kot zaključek tega kratkega pregleda naratološkega vedenja pri nas, je sočasnost razvoja slovenske klasične in postklasične teorije pripovedi z evropsko, čeprav je naša metaliteratura izhajala v skromnejšem obsegu (KORON 2009: 212).

VIRI IN LITERATURA

- H. PORTER ABBOTT, 2009: *Uvod u teoriju proze*. Beograd: Službeni glasnik.
- Meyer Howard ABRAMS, 1999⁷: *A Glossary of literary terms*. Orlando: Harcourt.
- Chris BALDICK, 1996³: *Concise dictionary of literary terms*. Oxford: Oxford UP.
- Peter BARRY, 1995: *Beginning theory: An introduction to literary and cultural theory*. Manchester, New York: Manchester UP.
- Vladimir BITI, 1997: *Pojmovnik suvremene književne teorije*. Zagreb: Matica hrvatska.

- , 2007: Pripovijest i svjedočenje o identiteti. *Teorija priče*. Ur. T. Sabljak. Zagreb: Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti. 452–73.
- Ana BUŽINJSKA, Mihael Pavel MARKOVSKI [Anna BURZYŃSKA in Michał Paweł MARKOWSKI], 2009: Književne teorije XX. veka. Beograd: Službeni glasnik.
- Mark CURRIE, 1998: *Postmodern narrative theory*. London: Macmillan press.
- Fiona J. DOLOUGHAN, 2011: *Contemporary narrative: Textual production, multimodality and multiliteracies*. London, New York: Continuum international.
- Monika FLUDERNIK, 2009: *An Introduction to narratology*. New York: Routledge.
- David HERMAN, 1999: Introduction. *Narratologies: New perspectives on narrative analysis*. Ur. D. Herman. Columbus: Ohio State UP.
- David HERMAN, Jahn MANFRED, Marie Laure RYAN, 2008²: *Encyclopedia of narrative theory*. New York: Routledge.
- Fredric JAMESON, 2012: *Kulturni obrat: Izbrani spisi o postmoderni, 1983–1998*. Ljubljana: Studia humanitatis.
- Marko JUVAN, 2006: Dialogi med »mišljenjem« in »pesništvom« in teoretsko-literarni hibridi. *Teoretsko-literarni hibridi: O dialogu literature in teorije*. Ur. M. Juvan in J. Kernev Štrajn. *Primerjalna književnost 29/ posebna številka*. 9–27.
- Alenka KORON, 1988: O uvodih v naratologijo. *Primerjalna književnost 11/1*. 51–63.
- , 2007: Razvoj naratologije družbenih spolov: Spolnoidentitetno ozaveščeni romani v novejši slovenski literatur. *Primerjalna književnost 30/2*. 53–65.
- , 2009: *Novejše teorije pripovedi v literarni vedi in njihova raba v slovenski in tujih književnostih: Doktorska disertacija*. Ljubljana: Filozofska fakulteta, Oddelek za primerjalno književnost in literarno teorijo.
- Ansgar NÜNNING, Vera NÜNNING, 2002: Von der strukturalistischen Narratologie zur postklassischen Erzähltheorie. *Neue Ansätze in der Erzähltheorie*. Ur. A. Nünning in V. Nünning. Trier: WVT. 1–33.
- Gerald PRINCE, 1987: *A Dictionary of narratology*. Nebraska: Nebraska UP.
- Philip RICE, Patricia WAUGH, 1996³: *Modern literary theory: A reader*. London: HH group.
- Tomo VIRK, 2007: *Primerjalna književnost na prelomu tisočletja: Kritični pregled*. Ljubljana: Založba ZRC (Studia litteraria).
- Alojzija ZUPAN SOSIČ, 2000: *Sodobni slovenski roman ob koncu stoletja: Doktorska disertacija*. Ljubljana: Filozofska fakulteta, Oddelek za slovenistiko.
- , 2006: *Robovi mreže, robovi jaza: Sodobni slovenski roman*. Maribor: Litera.
- Roger WEBSTER, 1996²: *Studying literary theory: An Introduction*. New York: St Martin's press.
- Gero von WILPERT, 1989⁷: *Sachwörterbuch der Literatur*. Stuttgart: Kroner.

SUMMARY

Although the 20th century is characterized by the questioning of literary theory in general, the term »theory of narrative« is more suitable than »narratology«, as the latter term is closely connected to structuralism and semiotics. Nowadays »theory of narrative« is the term for narratology in a broader sense, i.e., for the type of narratology that shifted its research focus from prose to narrative through the polyvalent theory of narrative. Connecting various academic disciplines is the main reason for the flourishing of narratology in the 21st century, while various currents, methods, and directions divided narratology into classical and postclassical narratology. The most important representatives of classical narratology, i.e., structuralism, post-structuralism, semiotics, and deconstruction, are closely related to the representatives of postclassical narratology, i.e., cultural, cognitive, rhetorical, and feminist narratology and the narratology of gender identity. The difference among the two is represented by ahistorical dimension, synchronic aspect, and textual centrality typical of the classical theory of narrative on the one hand, and by historical dimension, diachronic aspect, and contextual direction typical of postclassical theory of narrative on the other. Rather than shaping a unique direction, the various currents in the field of cultural narratology shaped various theories and methods. While one of the main tasks of cognitive narratology is the analysis of the cognitive frame in the reading process, the basic task of rhetorical narratology is the analysis of the language features of narrative text and of cooperation between author and reader through the medium of text. The most closely connected are feminist narratology and the narratology of gender identity, as their main topic is gender identity.

UDK 811.163.6'367.25

Lara Godec Soršak

Pedagoška fakulteta Univerze v Ljubljani

GLAGOLI Z OSLABLJENIM POMENOM V SLOVARJU SLOVENSKEGA KNJIŽNEGA JEZIKA

Na osnovi spoznanj drugih jezikoslovcev in analiziranih primerov smo izdelali tipologijo glagolov z oslabljenim pomenom in oblikovali merila za določanje oslabiljenopomenske rabe glagolov.

Ključne besede: glagol, oslabljeni pomen, SSKJ

Based on previous findings and on the analysis of sample material, the author devised a typology of light verbs and criteria for defining the use of light verbs in Slovene.

Key words: verb, light verb, Dictionary of Slovene Literary Language

1 Uvod¹

Glagoli z oslabljenim pomenom so bili predmet raziskovanja slovenskih jezikoslovcev že v 60. letih 20. stoletja in zanimajo tudi sodobne jezikoslovce. Ker jih je težko definirati, zanje obstajajo razna poimenovanja; to ni značilno samo za slovenski jezik, ampak tudi za nemškega in predvsem za angleškega. Angleški glagoli z oslabljenim pomenom niso preveč primerljivi s slovenskimi, imajo pa slednji več skupnih lastnosti z nemškimi primeri.

Po preučitvi angleške, nemške in domače literature o glagolih z oslabljenim pomenom smo analizirali 420 glagolskih gesel v SSKJ, v katerih je vsaj eden od pomenov označen s kvalifikatorskim pojasnilom z *oslabljenim pomenom*, npr. *dosegati zmage*. V okviru deskriptivnega pristopa, ki je bil uporabljen pri raziskovanju, je prevladovala komparativna metoda. Z medsebojno primerjavo primerov rabe glagolov z oslabljenim pomenom smo skušali ugotoviti njihove skupne lastnosti in razlike med njimi, da bi prišli do novih spoznanj, ki bi obogatila dozdajšnje ugotovitve jezikoslovcev.

2 Glagoli z oslabljenim pomenom v angleščini, nemščini in slovenščini

2.1 Poimenovanje glagolov z oslabljenim pomenom in zvez z njimi

Podobnost obravnavanih glagolov, primerljivost in prekrivnost v angleščini, nemščini in slovenščini se nanašajo predvsem na eno od skupin glagolov z oslabljenim

---

¹ Članek je nastal na podlagi magistrskega dela *Glagoli z oslabljenim pomenom v Slovarju slovenskega knjižnega jezika* pod mentorstvom red. prof. dr. Ade Vidovič Muha.

pomenom v slovenščini, in sicer na tiste, ki z izglagolskim samostalnikom tvorijo bolj ali manj trdno besedno zvezo, pretvorljivo/zamenljivo s polnopomenskim glagolom. Pregled del kaže, da se avtorji pri preučevanju glagolov z oslavljenim pomenom v vseh treh jezikih srečujejo s podobnimi težavami. Prva od teh je, kako poimenovati take glagole oz. zveze z njimi. Predvsem v angleščini ni enotnega termina in zdi se, da skuša vsak avtor uvesti novo poimenovanje (POUTSMA, JESPERSEN, RENSKY, CATTEL v AKIMOTO 1989: 16–41; STEIN 1991: 1). Tem je skupno to, da so daljša, opisna. Večina jih razkriva, da gre za zvezo glagola in (izglagolskega) samostalnika. Druga poimenovanja izpostavljajo to, da je povedek zložen ali razširjen (AKIMOTO 1989: 20–21, 24–26; ALGEO 1995: 204; BRINTON 1996: 186; KLANČAR KOBAL 2002: 5). V redkih primerih je v poimenovanju izraženo, da je pomen (glagola) oslavljen (SINCLAIR idr. 1993: 147; ALLAN 1998: 1; CATTEL 1984 v AKIMOTO 1989: 38–41). Tudi v nemščini so poimenovanja različna, vendar nabor ni tako pester kot v angleščini. Vse bolj uveljavljena sta termina Funktionsverbgefüge za zvezo in Funktionsverb za glagol v zvezi. PETRIČ (1990: 122) ju je slovenil kot frazeološki glagol in frazeološko glagolsko zvezo v ožjem smislu; to je neustrezno in zavajajoče, ker ni res, da ima glagol v zvezi ali zveza frazeološki pomen.

Angleška poimenovanja glagolov v zvezah so različna, večinoma pa razkrivajo, da avtorji dojemajo glagole, kot da so ti povsem izgubili leksikalni pomen (LIVE 1973: 31; SINCLAIR idr. 1993: 147; ALGEO 1995: 204; BRINTON 1996: 186; ALLAN 1998: 1; Klančar Kopal 2002). G. STEIN (1991: 27) nasprotuje temu, da so glagoli prazni, lahki ali šibki, in kot ALLAN (1998: 16) ter HELBIG in BUSCHA (2005: 70) meni, da glagoli ohranjajo določeno stopnjo osnovnega pomena.

V novejših raziskavah avtorji (HUDDLESTON in PULLUM 2002: 290; KLANČAR KOBAL 2002: 6; Duden 2005: 423; Helbig in Buscha 2005) poudarjajo, da moramo govoriti o oslavljeni rabi nekega glagola, ki se sicer uporablja tudi kot polnopomenski, in ne o oslavljenem glagolu kot takem. V slovenščini so to izpostavili že BAJEC, KOLARIČ in RUPEL (1964: 307). Tudi A. ŽELE (1999: 229) govori o nepolnopomensko/pomožniško rabljenih glagolih in o različni stopnji glagolske pomenske oslavljenosti oz. izpraznjenosti (ŽELE 1999: 227); v tem je sorodna Allanu (1998), ki govori o relativnih stopnjah desemantizacije.

V slovenskem jezikoslovnem prostoru so jezikoslovci preučevali predvsem to, kar je ob takih glagolih v povedkovem določilu. I. Kozlevčar (1968, 1971) se je posvetila samostalniku in pridevniku v vlogi povedkovega določila, A. Vidovič Muha (2000) pa predvsem izvornemu samostalniku v tej vlogi. A. Klančar Kopal (2002) je »razpomenjene glagole«² obravnavala z vidika primerjave slovenskega *imeti* in angleškega *have*, A. Žele (1999) pa se je posvetila glagolom z oslavljenim pomenom v okviru raziskovanja glagolske vezljivosti v slovenščini. Tudi za slovenščino velja, da ni splošno uveljavljenega termina za te glagole. Slovenski termini se nanašajo na več skupin/tipov glagolov, ne samo na glagole z oslavljenim pomenom. V SSKJ (1994) so ti glagoli oz. njihova raba kvalifikatorsko označeni z *oslavljenim pomenom*. Ker smo se osredotočili na obravnavo gradiva iz SSKJ, uporabljamo skladno s slovarskim po-

² To poimenovanje je uveljavljeno le v literaturi o angleščini kot tujem jeziku. Je prevod angleške besedne zveze *delexical verb* in izraža, da je glagol povsem brez pomena; to ni res, zato je to poimenovanje neustrezno.

imenovanjem besedno zvezo glagol z oslavljenim pomenom³ oz. natančneje glagol, rabljen z oslavljenim pomenom, ker glagol sam po sebi nima oslavljenega pomena, ampak je z oslavljenim pomenom rabljen v konkretni besedilni uresničitvi. Obenem to poimenovanje izraža, da glagol ne izgubi povsem svojih semantičnih lastnosti. Na to, da glagol ne izgubi pomena in da povedkovo določilo glagolu ne določa pomena, ampak ga pomensko dopolnjuje, opozarja že MISJA (1967: 22).

2.2 Lastnosti zvez z glagolom z oslavljenim pomenom

Skupna težava avtorjev pri preučevanju zvez, v katerih so glagoli z oslavljenim pomenom, v vseh treh jezikih je obseg oz. zamejitev področja in s tem povezana umestitev tovrstnih zvez v sistem. Te se uvrščajo na lestvico med frazemi na eni strani in prostimi zvezami polnopomenskega glagola in predmeta na drugi strani,⁴ glagoli z oslavljenim pomenom v zvezi pa so med pomožniki na eni strani in polnopomenskimi glagoli na drugi strani. Število glagolov, ki se pojavljajo v zvezah, je v angleščini v primerjavi z nemščino in s slovenščino zelo omejeno. Z oslavljenim pomenom se najpogosteje uporabljajo glagoli *have*, *give*, *take* in *make*, sicer pa se omenjajo še *do*, *put*, *get*, *hold*, *keep*, *set*, *be*, *become*, *pay*, *come*. Avtorji vedno obravnavajo prve štiri ali vsaj enega od njih, druge le omenijo.

V nemščini je glagolov z oslavljenim pomenom več sto (ENGEL 1996: 407); prav tako v slovenščini. Nekateri, npr. HELBIG in BUSCHA (2005: 70–83), navajajo sezname glagolov, rabljenih z oslavljenim pomenom, in samostalnikov oz. predložnih zvez,⁵ ki se uporabljajo z njimi, ali vezi in pridevnika ter ob vsakem primeru navedejo tudi ustrezni sopomenski polnopomenski glagol, če ta seveda obstaja.

Jasne definicije glagolov z oslavljenim pomenom ali zvez s takimi glagoli ni. To je posledica številnosti, raznolikosti in posebnosti primerov, zato je težko prepoznati enoten vzorec in jih umestiti v skupen razred.⁶ Definicijam zvez v angleščini in nemščini je skupno, da zvezo sestavljata glagol z oslavljenim pomenom (tudi glagol s prostim morfemom) in samostalniki z abstraktnim pomenom.⁷ V slovenščini so

³ Po analogiji s poimenovanjem polnopomenski glagol uporabljamo tudi besedno zvezo oslavljenopomenski glagol.

⁴ Na težavnost prepoznavanja in uvrščanja zvez z glagoli z oslavljenim pomenom opozarjata tudi HUDDLESTON in PULLUM (2002: 291), ko pravita, da včasih ni jasno, katera raba glagola je mišljena – z oslavljenim pomenom ali polnopomenska.

⁵ V nemščini delijo zveze v dve skupini: glagol + izglagolski samostalniki v tožilniku, npr. *eine Erlaubnis geben*, in glagol + predlog + izglagolski samostalniki, npr. *zum Abschluss kommen* (Duden 2005: 424); pri slednjih je semantična moč predloga močno zmanjšana (HELBIG in BUSCHA 2005: 69). V slovenščini je tak predlog pravzaprav predložni glagolski morphem, npr. *priti do* 'postati', ki vpliva na to, da se pomen glagola posploši (ŽELE 2008: 15–16).

⁶ A. WIERZBICKA (1982: 753) trdi nasprotno, in sicer da zveze niso posebne, ampak vse sledijo strogim pravilom, zato so popolnoma predvidljive, pomembno je le upoštevati semantični vidik.

⁷ Ta je v angleščini oblikovno povsem enak glagolu, npr. *drink*, iz katerega je nastal (WIERZBICKA 1982: 755; STEIN in QUIRK 1991 v KLANČAR KOBAL 2002: 28–29), večinoma pa avtorji upoštevajo tudi take samostalnike, ki imajo pripono (Akimoto 1989; HUDDLESTON in PULLUM 2002: 290), npr. *suggestion*, ali se od glagola razlikujejo po mestu naglase, npr. *protést* – *make a prótest* (ALGEO 1995: 205). V nemščini je samostalniki izglagolski ali izpridevniški (PETRIČ 1990: 123; HELBIG in BUSCHA 2005: 69).

ti primerljivi s t. i. fraznimi glagoli.⁸ Za slovenščino je značilno še, da je abstraktni samostalnik navadno v obliki za ednino in najpogosteje v tožilniku (ŽELE 1999: 227–28).

Osnovna skupna ugotovitev avtorjev je, da je leksikalni poudarek na samostalniku (BRINTON 1996: 187; *Duden* 2005: 424; PETRIČ 1990: 123; ENGEL 1996: 407; ŽELE 1999: 226), glagol pa je pomensko oslavljen (POUTSMA 1926 v AKIMOTO 1989: 16; RENSKY 1966 v AKIMOTO 1989: 21; LIEFRINK 1973 v AKIMOTO 1989: 26; ALGEO 1995: 204; AKIMOTO 1989: 6; FIX v FLEISCHER 1997: 135; SINCLAIR idr. 1993: 147; BRINTON 1996: 186). Samostalnik v zvezi je vedno abstrakten (LIEFRINK 1973 v AKIMOTO 1989: 26; STEIN 1991: 1; BRINTON 1996: 187; *Duden* 2005: 425) in je kot tak tudi pogoj za potencialno zvezo. Kot je samostalnik predvsem leksikalno središče, je glagol slovnično središče zveze. Podoben je pomožniku in je povsem skladenjsko določen (LIEFRINK 1973 v AKIMOTO 1989: 26; LIVE 1973: 31; NICKEL 1978 v AKIMOTO 1989: 24–26; BRINTON 1996: 186; ENGEL 1996: 407). Ker je glagol pomensko oslavljen oz. je njegov pomen zabrisan, ALLERTON (1982 v AKIMOTO 1989: 42) meni, da ni pomembno, kateri se uporabi. Tudi naša analiza je pokazala, da lahko glagol brez večje pomenske škode zamenjamo npr. v zvezah tipa *zabubiti se v / zariti se v / zavrtati se v / zapičiti se v branje začeti intenzivno/poglobljeno brati* ali *Skrbi jo mučijo / vijejo / tarejo Zelo jo skrbi* ali *nameriti / naravnati / naperiti pogled v koga pogledati koga*.

Po drugi strani pa glagoli v zvezah niso prosto zamenljivi in ne moremo predvideti, kateri glagol se uporablja z določenim samostalnikom (ibid.). Tudi za slovenščino je A. ŽELE (1999: 227) potrdila, da abstraktni samostalniki izbirno oblikujejo množico glagolov, ki so lahko uporabljani v vlogi pomožnika.

Avtorji tudi ugotavljajo, da so v zvezi po navadi domači samostalniki in glagoli, ne pa taki, ki so pomensko bolj specifični ali ki izvirajo iz latinščine (WIERZBICKA 1982: 757; BRINTON 1996: 186, 191), strokovni ali ozkoknjižni (WIERZBICKA 1982: 757). Ob bolj specifičnih glagolih je na voljo manj samostalnikov, ki kolocirajo z njimi (Algeo 1995).

Naslednja značilnost zvez je, da posamezni deli med seboj niso tako močno povezani, da bi bila njihova oblika tako trdna, kot je v stalnih besednih zvezah ali frazemih. Namreč, pred samostalnikom je lahko pridevniško določilo; to ima podobno vlogo kot prislov pred polnopomenskim glagolom in omogoča izražanje raznih pomenskih odtenkov (mdr. NICKEL 1978 v AKIMOTO 19: 24–26; STEIN 1991: 19). To je prednost zvez, saj te niso vedno zamenljive s sopomenskim prislovom in polnopomenskim glagolom, ker ustrezni prislov včasih ne obstaja (STEIN 1991: 19) ali pa zveza prislova in glagola zveni nenaravno (SINCLAIR idr. 1993: 148; Wierzbicka 1982; HUDDLESTON in PULLUM 2002: 291). Poleg tega je lahko pred samostalnikom več pridevnikov, pred glagolom pa ne vedno več prislovov (SINCLAIR idr. 1993: 148). Podobno smo ugotovili za slovenščino, namreč možnost razvrstitve pridev-

⁸ Po TOPORIŠČU (2000: 612) so frazni glagoli tisti, »v katerih se kot vez pojavljajo različni drugi glagoli, npr. *vršiti* ali *delati*, njihovo povedkovo določilo pa so izglagolski samostalniki ali medmeti: *Vršimo popravila nogavic* (popravljamo)«. A. VIDOVIČ MUHA (1998: 294) pravi, da je frazni glagol *opravljati delo* sopomenka glagola *delati*. Sicer jih je pa treba ločevati od fraznih glagolov tipa *imeti za*, ki izraža namembnost, npr. *Klop ima za spanje* (VIDOVIČ MUHA 1998: 311), in frazemskih glagolov, ki so po E. Kržišnik frazni glagoli z obvezno idiomatično prvino (KRŽIŠNIK 1994 v VIDOVIČ MUHA 2013: 49), npr. *biti ob 'izgubiti'*.

nika pred samostalnik omogoča izražanje več pomenskih odtenkov, po pretvorbi pa se zamenja z ustreznim sopomenskim prislovom, npr. *zagnati silen krik silno zakričati, utrpeti hude poškodbe hudo se poškodovati*. Kadar istokorenski prislov ni mogoč, se uporabi sopomenski, npr. *Slikarstvo je pretrpelo velike spremembe Slikarstvo se je zelo spremenilo*. Po pretvorbi se prislov uporablja tudi takrat, kadar glagol z izvornim samostalnikom izraža veliko intenzivnost dejanja ali stopnjo stanja, npr. *zakopati se v žalost postati zelo žalosten, zariti se v delo začeti intenzivno delati*.

Prevladujoči merili za določitev zveze z glagolom z oslabljenim pomenom sta, da je v zvezi izglagolski samostalnik in da je mogoča (vendar ne vedno) zamenjava z ustreznim sopomenskim polnopomenskim glagolom, ki ima isti koren kot samostalnik v zvezi. Avtorji ob tem opozarjajo, da zveza in tak glagol nista vedno (povsem) sopomenska (QUIRK idr. 1985: 751; SINCLAIR idr. 1993: 147–48; ALGEO 1995: 206; BRINTON 1996: 195; PETRIČ 1990: 126; JUNG 1990: 170; ENGEL 1996: 407; Helbig in Buscha 2005). Mogoča je še zamenjava s pridevniško besedo/povedkovnikom/z izrazom stanja, npr. *občutiti lakoto biti lačen*, in s faznim glagolom, npr. *obdal ga je nemir vznemiril se je* (VIDOVIČ MUHA 1978: 40). Razlika je tudi slogovna: polnopomenski glagoli so skladenjsko preprostejši (HUDDLESTON in PULLUM 2002: 290) in besedno manj številčni (BRINTON 1996: 190).

Za zveze je značilno še, da samostalniške sestavine ne moremo zamenjati z zamkom, npr. *doseči zmago *doseči jo*, ali s prislovom, npr. *prešli so v napad *preiti tja*. Pogosto jih ne moremo pretvoriti v trpnik (HELBIG in BUSCHA 2005: 68–94; Duden 2005: 425), npr. *Tiho je nosila svojo bolečino *Bolečina je bila tiho nošena*.

Avtorji kot pomembno lastnost in prednost zveze v angleščini in nemščini poudarjajo izražanje vrste glagolskega dejanja (ENGEL 1996: 407; FIX v FLEISCHER 1997: 135; HELBIG in BUSCHA 2000: 39). V angleškem glagolu ni zakodiran glagolski vid, ki je sicer slovarska kategorialna lastnost glagola v slovenščini, in zveze v angleščini izražajo navadno krajše, časovno omejeno, tudi ponavljajoče se dejanje (WIERZBICKA 1982: 757; SINCLAIR idr. 1993: 148; HUDDLESTON in PULLUM 2002: 291), medtem ko v slovenščini glagol ohranja svoj vid; oslabilnopomenski glagoli ločujejo tri vrste faznosti (začetnost, enkratnost/trenutnost, končnost) in trajanje (ŽELE 1999: 228). V slovenščini je največ dvovezljivih glagolov – z levo, osebko, in z desno, povedkovodoločilno vezljivostjo (ibid.).

2.3 Raba zvez z glagoli z oslabljenim pomenom

V angleščini⁹ so zveze (zelo) pogoste in priljubljene (POUTSMA 1926 v AKIMOTO 1989: 16–18; CURME 1931 v AKIMOTO 1989: 18; RENSKY 1966 v AKIMOTO 1989: 21–24; LIVE 1973: 31; SINCLAIR idr. 1993: 147–48; ALLAN 1998: 2), uporabljajo pa se predvsem v neknižnem pogovornem jeziku (WIERZBICKA 1982: 757; LIVE 1973: 41; QUIRK idr. 1985: 751) in v slengu (LIVE 1973: 41). Pogostejše so v zapisanih besedilih in zvenijo bolj naravno in manj uradno kot enobesedne sopomenke (VRBINC 2004: 64). So zelo

⁹ Pogoste so tudi v drugih jezikih, npr. v francoščini, španščini, baskovščini, nemščini, perzijsčini, v turščini (NICKEL 1978 v AKIMOTO 1989: 24–26).

priljubljene in njihova raba daje vtis, da nematerni govorec zelo dobro govori angleško (SINCLAIR idr. 1993: 148).

V nemščini je raba zvez značilna za publicistični, strokovni, znanstveni, pravni in uradovalni jezik (PETRIČ 1990: 124; HERINGER 1995: 240; *Duden* 2005: 431–32). HELBIG in BUSCHA (2005: 94) utemeljeta rabo zvez v strokovnem in znanstvenem jeziku s tem, da so zveze kot formule oz. vnaprej pripravljene vzorci, ki olajšajo miselni proces. Jezikoslovci so nekdaj odsvetovali njihovo rabo in so dajali prednost drugim možnostim izražanja (JUNG 1990: 170; *Duden* 2005: 431–32), danes pa je znano, da zveze veliko omogočajo, predvsem pri izražanju vrste glagolskega dejanja in vezljivosti (*Duden* 2005: 431–32).

Raba zvez je pogosta, ker zapolnjujejo vrzeli v sistemu in premagujejo ovire glede stalne stave besednega reda (RENSKY 1966 v AKIMOTO 1989: 21–24; PETRIČ 1990: 128; QUIRK idr. 1985: 1396; HELBIG in BUSCHA 2005: 94). Poleg tega se uporabljajo še, ker lahko samostalniško jedro dopolnimo s pridevniškimi prilastki, zaradi večje ekspresivnosti in želje po variaciji ter skladenjske raznolikosti (RENSKY 1966 v AKIMOTO 1989: 21–24; HUDDLESTON in PULLUM 2002: 291). Angleški puristi nasprotujejo rabi zvez, ker se z njimi izgubi natančen pomen, so znak jezikovne lenobe, slogovno zvenijo trdo, birokratsko in so besedno številčnejše (BRINTON 1996: 192).

Tudi v slovenščini so zveze dodatna možnost izražanja, ki zapolnjujejo vrzeli v jeziku, saj pretvorbe zvez niso vedno mogoče, npr. *dati gol*, *Gore je pokrnil sneg*, ali povsem sopomenske, npr. *vreči psovko opsovati*, ali se po pretvorbi s polnopomenskim glagolom ne ohranja isti glagolski vid, npr. *izkazati* (dov.) *spoštovanje spoštovati* (nedov.). Predvsem pri izražanju telesnega, duševnega stanja zveze omogočajo izpostavljanje dela telesa, npr. *Na srce ji nalega potrnost*, medtem ko se ta v zvezah z *biti/posta(ja)ti* + pridevnik stanja ne izraža, npr. **Njeno srce postaja potrto Postaja potrta*. Nekatere zveze se uporabljajo, kadar tvorec ne želi izpostaviti vršilca dejanja oz. ta ni pomemben, npr. *Med streljanjem so glasno padali ukazi*.

V slovenščini je raba zvez precej bolj omejena kot v angleščini (VRBINC 2004: 64). Socialno- in funkcijskozvrstni kvalifikatorji, ki dopolnjujejo kvalifikatorsko pojasnilo v SSKJ, kažejo, da so zveze z glagoli z oslabljenim pomenom slogovno zaznamovane, največkrat so ekspresivne, izražajo preneseni pomen ali pesniško izražanje, npr. *vznes. piti čar pravljic*. Slovenski pravopis (SP) (2003) v nekaterih primerih odsvetuje ali celo prepoveduje njihovo rabo, npr. *voditi razpravo razpravljati; iznašati predloge predlagati*. O nepriporočljivosti rabe zvez je pisal MAJDIČ (1988: 175), ki je namesto »samostalniškega izražanja« priporočal »glagolsko izražanje«. Tudi I. KOZLEVČAR ČERNELIČ (1975/76: 81) je pisala, da so se namesto zloženega povedka z glagolom *postati* in izrazom, ki izraža kvalifikacijo, lastnost, npr. *Postal je len/bled*, priporočali polnopomenski glagoli (če so obstajali). Nadomeščanje s polnopomenskim glagolom so priporočali predvsem v primerih zvez *postajati* + pridevnik, npr. *postajati siv siveti*, ker naj bi bile zveze nekoliko bolj pogovorne. Nasprotno je bil VODUŠEK (1933: 72) prepričan, da je vsak jezik »prvotno verbalen in šele po določenem kulturnem razvoju postaja nominalen« in da je samostalniško izražanje odsev višje stopnje kulturnega razvoja jezika.

Po tem lahko sklepamo, da so v zvrstno nezaznamovanih besedilih zveze z glagoli z oslabljenim pomenom v slovenščini manj zaželeni. V katerih besedilnih vrstah

in jezikovnih zvrsteh so najpogostejše ali se mogoče sploh ne uporabljajo, pa bo treba še dokazati z raziskavo obsežnega besedilnega korpusa (npr. Gigafida).

Jezikoslovci ugotavljajo, da zvez ne smemo obravnavati osamljeno, ampak moramo preseči raven povedi in pri tem upoštevati vse ravnine in pragmatične dejavnike, npr. govorčev namen, vljudnost, sodelovanje govorca s poslušalcem (Akimoto 1989). Tudi M. VRBINC (2004: 72) poudarja vlogo sobesedila, ki je posebej pomembna pri prevajanju, ker je, če zveze vidimo v osami, večja verjetnost, da jih bomo prevajali dobesedno.

3 Analiza glagolov z oslavljenim pomenom v slovenščini

3.1 Kvalifikatorsko pojasnilo z *oslavljenim pomenom* v SSKJ

Z *oslavljenim pomenom* je slovnično kvalifikatorsko pojasnilo v SSKJ (1994). Ta »opozarjajo, da je določen pomen razviden samo v določeni stavčni vlogi besede; sprememba njene stavčne vloge vpliva na spremembo pomena« (VIDOVIČ MUHA 1978: 1). M. Silvester (1978) pravi, da kvalifikatorsko pojasnilo z *oslavljenim pomenom* nakazuje oslavljeni pomen besede, zveze. A. VIDOVIČ MUHA (1978: 25) ga podrobneje predstavi in pravi, da se uporablja pri glagolu, ko je ta z glagolskim samostalnikom pretvorljiv v frazni glagol, npr. *nizati uspeh uspevati*. V takih primerih je kvalifikatorsko pojasnilo v kombinaciji s kvalifikatorskim pojasnilom z *glagolskim samostalnikom* (VIDOVIČ MUHA 1978: 40). Kombinacija obeh pojasnil loči omenjeno skupino glagolov od tistih, ki so v določenih zvezah pretvorljivi v pridevniško besedo stanja ali povedkovnik stanja ali izraz stanja, npr. *občutiti lakoto biti lačen*, *objemala ga je toplota toplo mu je bilo* (ibid.). Glagoli z omenjenim kvalifikatorskim pojasnilom lahko izražajo tudi faznost dejanja (navadno začetnost, lahko tudi končnost – to se pokaže s pretvorbo v predponski glagol), npr. *obdal ga je nemir vznemiril se je*, *obšla ga je ljubosumnost postal je ljubosumen* (ibid.). A. VIDOVIČ MUHA (1978: 41) ugotavlja tudi, da so v »izraz stanja pretvorljive zveze z nedovršnikom, v frazni glagol pa zveze z dovršnikom«.

3.2 Gradivo za analizo

V SSKJ je 718 gesel, v slovarskih sestavkih oz. v pomenih katerih se vsaj enkrat pojavi kvalifikatorsko pojasnilo z *oslavljenim pomenom*. Takih glagolskih gesel je 420,¹⁰ preostala gesla so druge besedne vrste, npr. samostalniška beseda (*barva*), pridevniška beseda (*bel*), prislov (*čisto*), veznik (*ako*), predlog (*na*), členek (*naj*). Primerov rabe glagolov z oslavljenim pomenom pa je več, ker so nekateri glagoli rabljeni z oslavljenim pomenom v več pomenih. Obravnavali smo glagolska gesla, preostala so bila izločena. Iz analize so bili izvzeti primeri, v katerih je glagol z oslavljenim

¹⁰ V to število nista zajeti glagolski gesli *določiti* in *namestiti*, ker sta v geselskih člankih z oslavljenim pomenom označena deležnika *določen* in *nameščen*. Če upoštevamo še glagole, ki so predstavljeni kot podgesla v slovarskih sestavkih, pa je glagolov, ki so v SSKJ označeni z oslavljenim pomenom, 430.

pomenom uporabljen le v določenih zvezah, velikokrat ekspresivno, ali kot medmet, npr. *vedeti* – *Odšel je kdo ve kam; dati* – *Zakaj molčiš, bog te je dal*.

Kvalifikatorsko pojasnilo z *oslabljenim pomenom* je v geselskem članku redko samo, npr. *Hrib je ponujal lep razgled na mesto*. Pojavlja se skupaj z drugimi kvalifikatorskimi pojasnili,¹¹ tj. s povedkovim določilom (34-krat), npr. *ležati bolan*, s predložnim povedkovim določilom,¹² npr. *letati brez suknjiča*, s samostalnikom, npr. *napeti mišice*,¹³ (zlasti/navadno) z glagolskim samostalnikom (129-krat), npr. *začutiti lakoto, zavračati podpis*, v medmetni rabi, npr. *Dovolite, da vam iskreno čestitam*, z nedoločnikom, npr. *Ima kje spat*, s prislovnim določilom, npr. *Za las je manjkalo, da nisem umrl*, navadno z nikalnico, npr. *Materina ljubezen ne pozna mej*, v zvezi z za / da / v / s / z / kot / do / od, npr. *To vrv imam za obešanje perila / Misel se je oblikovala v vedno bolj trden sklep / Banke operirajo z denarjem vlagateljev / Nauk so označevali kot zmoten / Kako prihajate do odločitev / Razganja ga od ljubosumnosti*. V skoraj polovici primerov dopolnjuje socialno-, funkcijskozvrstne, ekspresivne ali časovno-frekvenčne kvalifikatorje ter razlage, npr. z *oslabljenim pomenom* izraža stanje, lastnost, kot nakazuje določilo, npr. *Roman izzveneva avtobiografsko*. Največ primerov je označenih s kvalifikatorjem ekspresivno, npr. *gnati koso*, manj s publicistično, npr. *izvesti mobilizacijo*, ali knjižno, npr. *gójiti upe*, redki s pogovorno, npr. *Pri čiščenju je jemala preveč tal*, posamezni primeri pa so označeni s kvalifikatorji pisarniško, npr. *iznesti pomisleke*, vneseno, npr. *piti čar pravljic*, nižje pogovorno, npr. *držati govor*, ali starinsko, npr. *Groza ga sprehaja*.

Noben glagol ni označen z *oslabljenim pomenom* v vseh svojih pomenih ali v celotnem prvem pomenu, kar kaže na to, da glagoli niso oslabljenopomenski kot taki, ampak so rabljeni z *oslabljenim pomenom* v določenih primerih. Izjemi sta *postajati* in *postati*, katerih edina pomena sta označena z *oslabljenim pomenom*. Kot vedno oslabljenopomensko rabljeni so v SSKJ sicer predstavljeni še npr. *izoblikovati se, odeti se, poglobiti se* idr., le da so podgesla različicam brez morfema *se*. Poleg tega se je pri analizi izkazalo, da so nekatera podgesla v slovarju pomanjkljivo razčlenjena oz. da niso upoštevani vsi primeri rabe. Če je kvalifikatorsko pojasnilo z *oslabljenim pomenom* sicer pri prvem/edinem pomenu glagola, se to nanaša le na posamezen podpomen ali pomenski odtonek, npr. *dosegati napredek, Kako se glasi vaš naslov* idr.

Največ glagolov je rabljenih z *oslabljenim pomenom* v drugem ali tretjem pomenu, nekateri pa tudi v dvanajstem, npr. *Zalivala ga je jeza*, ali trinajstem, npr. *držati govor*. Pri drugem pomenu je več takih primerov, pri katerih so z *oslabljenim*

¹¹ A. ŽELE (1997: 145) meni, da so kvalifikatorska pojasnila v nekaterih primerih preveč nakopičena, zato se izgubi osnovni podatek. Na primer pri *biti* in *ostati* kvalifikatorsko pojasnilo s *predložno zvezo* napoveduje leksikalizacijo glagola in predloga. Predlaga (ibid.), da bi v takih primerih zadostovalo kvalifikatorsko pojasnilo s *povedkovim določilom*, v ponazarjalnem gradivu pa bi bili predložnomorfemski glagoli polkrepko izpisani, npr. *biti brez, biti od, ostati brez, ostati na*, oz. samostojna gesla, npr. *biti ob* 'izgubiti' (ŽELE 2002: 106).

¹² A. ŽELE (2002: 97–98; 2008: 13) je ugotovila, da so kvalifikatorska pojasnila v SSKJ tipa s *predložnim povedkovim določilom*, v zvezi z/s z vidika sodobnega jezikoslovja neustrezna, ker ne upoštevajo glagolske prostomorfemskosti.

¹³ S *samostalnikom* je redko pojasnilo, ki označuje metonimično uporabo glagolskega pomena, npr. *napeti mišice/ušesa* (ŽELE 1997: 149).

pomenom označeni podpomeni/pomenski odtenki, pri tretjem pomenu pa že prevladujejo primeri, pri katerih je celoten tretji pomen označen z oslavljenim pomenom. Večinoma so glagoli rabljeni z oslavljenim pomenom v enem (pod)pomenu, nekaj pa jih je tako rabljenih tudi v več (pod)pomenu, npr. *biti*, *hoditi*, *imeti*, *iti*, *jemati*, *letati*, *ležati*, *lomiti* idr.

V SP (2003) pojasnila z *oslavljenim pomenom* ni. Največkrat je pred primeri oslavljenopomenske rabe glagola kvalifikator poudarjalno¹⁴ s čustveno nevtralnno vzporednico, npr. poud. kuhati jezo |jeziti se|, ali pa je za primerom v ležečem tisku navedena sopomenka, ki zaznamuje nevtralnno ali navadnejšo dvojnico, npr. gojiti upanje *upati*. Nekateri primeri so odsvetovani, npr. voditi razpravo *razpravljati*, ali celo prepovedani, npr. •iznašati predloge *predlagati*. Redko so obravnavani zgledi označeni tudi s kvalifikatorjem (knjižno) neobčevalno, npr. neobč. vzeti slovo *posloviti se*. Pomembna razlika v SP v primerjavi s SSKJ je predstavitev vezljivosti v geselskih člankih, npr. **zdrkniti v kaj** ~ ~ spanec |zaspati|, poud. **tajati se od česa** ~ ~ ~ sreče |biti zelo srečen|. V SSKJ se v takih primerih uporablja kvalifikatorsko pojasnilo *v zvezi z*, medtem ko SP izvorni predlog že obravnava kot izpredložni glagolski morfem. Vezljivost v SSKJ ni posebej predstavljena, ampak jo moramo iskati v ilustrativnem gradivu za vsako pomensko različico posebej (ŽELE 1993: 387) oz. je predstavljena ali precej natančno označena s slovničnimi kvalifikatorji in slovničnimi oznakami (ŽELE 1997: 143).

3.3 Tipologija glagolov z oslavljenim pomenom

Na osnovi pomenskih in skladenjskih lastnosti z izhodiščem v tipologiji TOPORIŠČA (2000: 612) in A. ŽELE (1999: 225) smo primere oslavljenopomenske rabe glagolov glede na pomen, vezljivostne vzorce, možnost pretvorbe oz. zamenjave in sopomenskost razvrstili v več skupin.

- Nepolnopomenski *biti* kot temeljni in primarni glagol ter kot osnovni pomožnik, npr. *Mož je poštenjak*.
- *Posta(ja)ti/ostati* kot nekakšne fazne spremljevalke glagola *biti*, ki izražajo začetek/zачetanje oz. trajanje določenega stanja, npr. *postati bogataš*, *ostajati buden*.
- Nepolnopomenski *imeti*, npr. *Ima dosti izkušenj*.¹⁵
- Glagoli zaznavanja: v stavku so lahko v vlogi vezi, vendar imajo v primerjavi z *biti* dodatne pomenske lastnosti. Glede na skladenjski vzorec smo jih razdelili v 3 podskupine: a) glagoli videza/vtisa tipa *zdeti se*, *zazdeti se*, *biti videti*, *izgledati*, npr. *Sredi mesta se je sam sebi zdel majhen*, *Pot je videti dobra*, *V resnici izgleda to precej drugače*; b) glagoli izkazovanja lastnosti tipa *izkazati se za*, *pokazati se*, *razodeti se kot*, *čutiti se*, npr. *Izka-*

¹⁴ V SSKJ je primerjalno uporabljan kvalifikator ekspresivno.

¹⁵ Med glagolske primitive poleg *biti* in *imeti* spada tudi *delati*. Zanje je značilno, da so tako pomensko posplošujoči, da so »neke vrste glagolski 'zaimki' – proverbi« (VIDOVIČ MUHA 1998: 293). Glagol *delati* je kot nepolnopomenski glagol v posebnem poglavju podrobno predstavila A. ŽELE (1999: 210–15). Pri naši analizi se je pokazal kot temeljni, najproduktivnejši ali tipološki glagol med fraznimi glagoli tipa *delati korake* → *korakati*. Nismo pa ga izpostavili, ker primeri niso pokazali, da bi oslavljenopomensko rabo določenih glagolov lahko utemeljevali s sopomenskostjo/z zamenljivostjo z glagolom *delati*, rabljenim z oslavljenim pomenom.

zal se je kot večš vojskovodja, Čuti se močnega; c) glagoli prisojanja lastnosti tipa *imeti za, razglasiti za, prikazati za/kot*, npr. *imeti koga za bogatega, Označujejo ga za lenuha, Razglašali so ga kot strokovnjaka*.

- Glagoli, sopomenski z *biti, postati/postajati, imeti, zdeti se*, npr. *Razprava je nanescila deset strani Razprave je bilo deset strani, Napada ga slabost Postaja mu slabo, nositi brado imeti brado, Pokrajino je občutil tujo Pokrajina se mu je zela tuja*; kot podskupina so tu še glagoli namenskosti, ki so rabljeni z oslabljenim pomenom skupaj z glagolskim morfemom *za/kot*, tipa *uporabiti, uporabljati, rabiti, služiti za/kot* in so sopomenski z *imeti za*, npr. *Ta del hiše rabijo za skladišče, Soba je služila kot delavnica*.

Ob naštetih glagolih so v povedkovem določilu izvorni samostalniki ali pridevniki v imenovalniku¹⁶ oz. tožilniku ali pravi povedkovniki. Sprememba kategorialnih pomenskih sestavin (KPS) povzroči spremembo stavčnočlenske vloge; izvorni samostalnik, zdaj povedkovnik, v vlogi povedkovega določila ne loči nasprotja pojmovno – konkretno, ampak so vsi povedkovniki samo pojmovni, tudi KPS spola izgubi svojo vlogo, mogoče je tudi stopnjevanje (VIDOVIČ MUHA 2006: 28, 33; ŽELE 2003: 7). Pretvorbe s polnopomenskim glagolom večinoma niso mogoče, npr. *biti nemiren, Izkazal se je kot večš vojskovodja, ostati poštenjak*, a to ni pravilo. Zlasti *biti, postati(ja)ti* in *imeti* že z besedotvornega vidika omogočajo pretvorbe s polnopomenskim glagolom, npr. *biti kralj kraljevati, postati doktor doktorirati, postajati bled bledeti, imeti god godovati* (Vidovič Muha 1988). Ali pa so mogoče pretvorbe v smislu, da lahko samo glagol nadomestimo z enim od sopomenskih glagolov, ne celotnega zloženega povedka, npr. *Razprava je nanescila deset strani Razprave je bilo deset strani*.

- Glagoli pojavnosti, nahajanja: sopomenski in zamenljivi so s polnopomenskim *biti* 'obstajati, nahajati se'. V primerjavi s polnopomensko rabljenim glagolom pride do spremembe razločevalne pomenske sestavine (RPS), npr. *Na gladini plavajo veliki oljni madeži Na gladini so veliki oljni madeži*. RPS 'premikati se' se posploši na 'biti v vodi'.
- Glagoli, ki s samostalnikom izražajo (naravno, telesno, duševno) stanje, npr. *Sneg prekrija gore, Jeza ga vije*. So zelo številčna skupina glagolov, ki se uporabljajo z oslabljenim pomenom. Poleg izražanja stanja lahko izražajo tudi dodaten, fazni pomen, npr. nastopanje/nastop stanja (*Noč nalega, Polaščal se ga je obup*), iztekanje, prenehanje stanja (*Vročina popušča, Kašelj je kmalu popustil*), in stopnjo intenzivnosti stanja (*Natkar se topi od ustrežljivosti*). Slednja je izražena s predložnim glagolskim morfemom (PGM) *od/v*, npr. *Srce se mu je tajalo od sreče, Kar raztaplja se v ugodju*. Abstraktni samostalniki ob njih so večinoma s pozitivno konotacijo, npr. *veselje, sreča, vljudnost, prijaznost, milina*. Po pretvorbi se intenzivnost izrazi s prislovom, npr. *stopiti se od veselja biti zelo vesel*. Te zveze se od prej omenjenih, ki so tipični zloženi povedki s povedkovim določilom, razlikujejo po tem, da nosilec stanja ali lastnosti običajno ni osebek, ampak je ta največkrat izražen s samostalnikom/osebim zaimkom v vlogi predmeta, npr. *Lice mu je prevlekla žalost*. Ob nepolnopomenskem glagolu *biti* je stanje ali lastnost izražena s povedkovim določilom, ob glagolih te skupine pa običajno v osebk, tj. v navedenem primeru *žalost*. Samostalnik v vlogi pomenskega določila je abstrakten, včasih

¹⁶ Imenovalniško povedkovniško določilo je najpogostejše in kot tako tudi stilno nevtralnno (ŽELE 1999: 168).

je izbira omejena tudi glede na njegov pomen, in sicer se v nekaterih primerih ob glagol z oslABLJENIM pomenom lahko razvrščajo samo samostalniki, ki poimenujejo naravne/vremenske pojave ali duševno stanje/čustvo. Primeri, uvrščeni v to skupino, se od prej omenjenih razlikujejo tudi v tem, da se stanje oz. lastnost izraža samo s samostalnikom, ne s pridevnikom. Zveze tega tipa lahko pretvorimo v zveze *biti/posta(ja)ti/osta(ja)ti* + pridevnik/povedkovnik/izraz stanja. Za to skupino je značilen metaforičen pomen.

- Glagoli, ki skupaj s samostalnikom izražajo dejanje: tudi v tej skupini smo prepoznali več podskupin glagolov, ki izražajo: a) delovanje, dejanje sploh, npr. *Grablje pojejo*. RPS 'oglašati se/izražati s toni, petjem' se izgubi in pomeni 'delovanje sploh'; b) začetnost procesa, npr. *Porajajo se nesoglasja, Med njima se rojeva ljubezen*. Ker vsebujejo pomen faznosti, se pretvarjajo z *začeti* + nedoločnik, *posta(ja)ti* + pridevnik stanja/samostalnik ali s polnopomenskim glagolom z ustrezno predpono; c) frazni glagoli, npr. *Moštvo dosega zmage Moštvo zmaguje*. Ta skupina glagolov z oslABLJENIM pomenom je zelo številčna in najbolj primerljiva z glagoli v angleščini in nemščini. Frazni glagol tvorita glagol z oslABLJENIM pomenom in (največkrat) izglagolski samostalnik, ki se v stavku uresničuje v vlogi povedkovega določila. Tipološki glagoli so *delati* za tip Sam1[ž+] + {Glag + Sam4[abstr]},¹⁷ npr. *Moštvo dosega zmage*, in *dati/dajati* za tip Sam1[ž+] + Sam 3[ž+] + {Glag + Sam4[abstr]}, npr. *prilepiti komu klofuto*. Abstraktna pojmovnost je lahko izražena tudi s samostalnikom v imenovalniku, npr. *Odločitev o tem še ni padla O tem se še niso odločili*; č) usmerjenost dejanja, npr. *obrniti ljubezen na hčer ljubiti hčer*; d) deležnost dejanja, npr. *Dobil je nagrado Bil je nagrajen*. Ti primeri so pretvorbivi v trpne zveze, kar sicer ni značilno za glagole z oslABLJENIM pomenom; e) zanikanje deležnosti dejanja/razmer, npr. *odpovedati komu pokorščino ne biti več pokoren*; f) možnost uresničitve dejanja; pri tem je izrazita naklonska sestavina *hoteti*, npr. *ponuditi odstop hoteti odstopiti*; g) neuresničitev dejanja z izrazito naklonsko sestavino *ne hoteti*, npr. *odklanjati odgovor ne hoteti odgovoriti*; h) prizadevanje za uresničitev dejanja, npr. *splesti prijateljstvo spoprijateljiti se*; i) začetnost dejanja; to je vidno po pretvorbi s faznim *začeti*, npr. *Prijel se je čebelarjenja Začel je čebelariti*; j) konec dejanja; to se po pretvorbi izraža z dovršnim glagolskim vidom, npr. *doseči sporazum sporazumeti se*, ali s faznim *končati, nehati*, npr. *zavreči misel na maščevanje nehati misliti na maščevanje*; k) intenzivnost dejanja; ta se po pretvorbi izraža z načinovnim prislovom, npr. *intenzivno, zavzeto*, npr. *naprezati ušesa pozorno poslušati*. Velikokrat je del glagolskega leksema tudi PGM v, npr. *pogrezati se v branje intenzivno brati*; l) veliko mero deležnosti česa; pri teh je del glagolskega leksema tudi PGM s/z, npr. *obsipavati koga z grožnjami groziti komu*.
- Glagoli premikanja *iti, priti, prihajati, hoditi, letati* so rabljeni z oslABLJENIM pomenom, kadar: a) s pomenskim dopolnilom izražajo dejanje, dejavnost. Takrat so večinoma zamenljivi s polnopomenskim glagolom, npr. *S prevajanjem so šle lepote izvirnika v izgubo S prevajanjem so se lepote izvirnika izgubile*; b) so zamenljivi z *biti, postajati* v oslABLJENEM pomenu, npr. *Koruza pride predraga za krmljenje Koruza je predraga za krmljenje, Slabo mu prihaja Postaja mu slabo*; c) pomenijo 'postati član', npr. *Rad bi prišel do profesorja Rad bi postal profesor*; č) izražajo faznost ali naklonskost, npr. *Bolnik prihaja k zavesti Bolnik se začenja zavedati, Poskušal je vstati, pa ni šlo pa ni mogel*; d) je ob njih namenilnik, ki izraža trajajoče/ponavljajoče se dejanje sploh, npr.

¹⁷ Zaviti oklepaj označuje povedkovodoločilno vezljivost.

Celo popoldne se je šel z nami igrat Celo popoldne se je z nami igrat.

- Fazni in naklonski glagoli¹⁸ ter njihove sopomenke, npr. *Zima je potrkala na vrata Zima se je začela, Nismo ga uspeli rešiti Nismo ga mogli rešiti*. Ob njih je v vlogi povedkovnega določila vedno nedoločnik (ob faznih glagolih lahko tudi izglagolski samostalniki, npr. *začeti izplačevanje dolga začeti izplačevati dolg*), ki je nosilec predmetnega pomena, fazni glagol pred njim izraža pomen faznosti, naklonski pa naklonskosti.

Pregled literature in analiza gradiva sta pokazala, da obstaja več meril, po katerih lahko določimo, ali je glagol v določenem primeru rabljen z oslavljenim pomenom:

- abstraktnost izvornega samostalnika v zvezi, npr. *stakniti denar : stakniti bolezen*;
- sopomenskost/zamenljivost glagola z nepolnopomenskim *biti, postati/postajati, imeti*, s faznimi ali naklonskimi glagoli, npr. *Kako se glasi vaš naslov Kakšen je vaš naslov; izoblikovati se kot narod postati narod; nositi brado imeti brado; Lotil se je kmetovanja Začel je kmetovati; Njihovo delovanje zasluži temeljito analizo Njihovo delovanje bi morali temeljito analizirati*;
- sprememba ali izguba katere od pomenskih sestavin glagola, npr. *Na gladini plavajo veliki oljni madeži*;
- izguba kategorialne lastnosti števila izvornega samostalnika in pomenske sestavine živo, npr. *oditi k partizanom postati partizan*;
- zamenjava zveze s polnopomenskim glagolom, npr. *postavljati predloge predlagati*; če je zamenljiv samo glagol, je ta polnopomenski, npr. *izpeljati načrt–uresničiti načrt*, sicer je rabljen z oslavljenim pomenom, npr. *izpeljati anketo anketirati*;
- zamenjava zveze z *biti/posta(ja)ti* + pridevnikom stanja/povedkovnikom/izrazom stanja, npr. *zapasti črnogledosti postati črnogled*;
- sprememba vezljivosti glagola, npr. *Misel nanjo ga vselej navda z žalostjo* (polnopomenski) : *Ljudi je začelo navdajati upanje* (z oslavljenim pomenom);
- notranja, povedkovodoločilna vezljivost, npr. *Bolnik že pije : Žejno je pil lepoto polj*; v prvem primeru je polnopomenski glagol enovezljiv, v drugem pa je poleg zunanje vezljivosti za glagol značilna še notranja, tj. povedkovodoločilna vezljivost;
- glagoli tipa *izreči, podati* so rabljeni z oslavljenim pomenom, kadar so v vlogi performativov, npr. *podati izjavo izjaviti*;
- izvornega samostalnika ne moremo zamenjati z zaimkom ali s prislovom, npr. *doseči napredek *doseči ga, zatopiti se v molitev *zatopiti se vanjo/tja*;
- zvez z glagoli z oslavljenim pomenom načelno ne moremo pretvoriti v trpnik, npr. *Dekle je pritegnilo njegov pogled *Njegov pogled je bil pritegnjen*. Redko imajo same zveze trpniški pomen, npr. *Izvolili so ga za predsednika – Bil je izvoljen za predsednika, Avto ima v popravilu – Avto se popravlja, Dobil je nagrado – Bil je nagraren*;
- upoštevanje sobesedila, ker so primeri v osami lahko dvoumni, npr. *vršiti ukaze* lahko brez sobesedila razumemo kot *izpolnjevati ukaze* ali kot *ukazovati*.

¹⁸ Ob kvalifikatorskem pojasnilu z *nedoločnikom* se pojasnilo z *oslavljenim pomenom* v SSKJ ne pojavlja, ker je oslavljenopomenskost v zvezi z nedoločnikom pričakovana.

4 Sklep

V članku smo predstavili spoznanja domačih in tujih jezikoslovcev o glagolih z oslabljenim pomenom in jih podkrepili z rezultati analize 420 glagolskih gesel iz SSKJ, ki so vsaj v enem od svojih (pod)pomenov označena s kvalifikatorskim pojasnilom z *oslabljenim pomenom*. Primerjali smo spoznanja o tovrstnih glagolih v slovenščini, angleščini in nemščini in ugotovili, da so obravnavani glagoli v vseh treh jezikih primerljivi, čeprav se podobnost, primerljivost in prekrivnost med njimi nanašajo predvsem na frazne glagole (*doseči uspeh uspeti*). Domači in tuji jezikoslovci se pri preučevanju glagolov z oslabljenim pomenom srečujejo s podobnimi težavami: za te glagole in zveze z njimi obstajajo različna poimenovanja, težko jih je definirati in zamejiti. V angleščini avtorji kot oslavljenopomenske večinoma obravnavajo le štiri glagole, medtem ko jih je v nemščini in slovenščini več sto. Njihova raba je v vseh treh jezikih pogosta, vendar slogovno zaznamovana.

Glagoli, rabljeni z oslabljenim pomenom, v vsaj enem od svojih (pod)pomenov oz. primerov rabe deloma izgubijo polni predmetni pomen, vendar ohranjajo kategorialne lastnosti glagola, medtem ko se pomenski poudarek prenese na pomensko določilo ob njih, tj. izvorni samostalnik, pridevnik, glagol ali pravi povedkovnik, zato je smiselno govoriti o zvezah glagola z oslabljenim pomenom, ki so na stavčenočlenski ravni v vlogi zloženega povedka. Te predstavljajo precej trdno besedno zvezo, a ne stalne. Primeri potrjujejo, da so zveze glagolov z oslabljenim pomenom med prostimi zvezami na eni strani in frazemi na drugi.

V prispevku smo predstavili tipologijo glagolov z oslabljenim pomenom, ki temelji na pomenu, vezljivostnih vzorcih ter predvsem na možnosti pretvorbe oz. zamenjave in sopomenskosti z drugimi polnopomenskimi ali primarno nepolnopomenskimi glagoli. Obenem smo v strnjeni obliki in na enem mestu predstavili več meril, po katerih lahko prepoznamo, ali je glagol rabljen z oslabljenim pomenom. To je odvisno od konkretne stavčne uresničitve in včasih je za prepoznavo potrebno širše (večstavčno) sobesedilo. V nekaterih primerih lahko določimo oslabljeni pomen glagola na podlagi enega merila, največkrat pa na podlagi več meril.

VIRI IN LITERATURA

- Minoji AKIMOTO, 1989: *A Study of Verbo-Nominal Constructions in English*. Tokio: Shinozaki Shorin.
- John ALGEO, 1995: Having a look at the expanded predicate. *The verb in contemporary English: Theory and description*. Ur. B. Aarts in C. F. Meyer. Cambridge: Cambridge University Press. 203–17.
- Quentin ALLAN, 1998: Delexical Verbs and Degrees of Desemanticization. *Word: Journal of the International Linguistic Association* 49/1. 1–17.
- Anton BAJEC, Rudolf KOLARIČ, Mirko RUPEL, 1964²: *Slovenska slovnica*. Ljubljana: DZS.
- Laurel J. BRINTON, 1996: Attitudes toward increasing segmentalization: Complex

- and phrasal verbs in English. *Journal of English linguistics: Athens: GA* 24/3. 186–205.
- Duden: *Die Grammatik: unentbehrlich für richtiges Deutsch*, 2005. Mannheim: Dudenverlag.
- Ulrich ENGEL, 1996: *Deutsche Grammatik*. Heidelberg: Julius Groos Verlag.
- Wolfgang FLEISCHER, 1997: *Phraseologie der deutschen Gegenwartssprache*. Tübingen: Max Niemeyer Verlag.
- Gerhard HELBIG, Joachim BUSCHA, 2000: *Leitfaden der deutschen Grammatik*. Berlin, München: Langenscheidt.
- , 2005: *Deutsche Grammatik. Ein Handbuch für den Ausländerunterricht*. Berlin, München: Langenscheidt KG.
- Hans Jürgen HERINGER, 1995: *Grammatik und Stil: Praktische Grammatik des Deutschen*. Berlin: Cornelsen Verlag.
- Rodney D. HUDDLESTON, Geoffrey K. PULLUM, 2002: *The Cambridge grammar of the English language*. Cambridge (VB), New York: Cambridge University Press.
- Walter JUNG, 1990: *Grammatik der deutschen Sprache*. Leipzig: Bibliographisches Institut.
- Apolonija KLANČAR KOBAL, 2002: *Razpomenjeni glagoli v angleškem in slovenskem jeziku: Doktorska disertacija*. Ljubljana: Filozofska fakulteta, Oddelek za anglistiko in amerikanistiko.
- Ivanka KOZLEVČAR, 1968: O pomenskih kategorijah samostalnika v povedkovi rabi. *Jezik in slovstvo* 13/1. 11–15.
- , 1971: O pomenu in sintaktičnih možnostih samostalnika in pridevnika v povedni rabi. *VII. Seminar slovenskega jezika, literature in kultue: 5.–17. julij 1971*. Ur. J. Toporišič. Ljubljana: FF. 1–13.
- Ivanka KOZLEVČAR ČERNELIČ, 1975/76: O funkciji glagolov z oslabljenim pomenom tipa biti. *Jezik in slovstvo* 21/3. 76–81.
- Anna H. LIVE, 1973: The 'take-have' phrasal in English. *Linguistics* 11/95. 31–50.
- Viktor MAJDIČ, 1988: Jezikovno znanje učiteljev pripravnikov. *Usposabljanje razrednih učiteljev pri nas*. Ur. F. Žagar. Ljubljana: Pedagoška akademija. 237–44.
- Boris MISJA, 1967: Povedek in povedkovo določilo. *Jezik in slovstvo* 11/7. 21–25.
- Teodor PETRIČ, 1990: *Posamostaljenja v knjižni nemščini: Magistrsko delo*. Ljubljana: Filozofska fakulteta, Oddelek za germanske jezike in književnosti.
- Randolph QUIRK, Sidney GREENBAUM, Geoffrey LEECH, Jan SVARTIK, 1985: *A Comprehensive Grammar of the English Language*. London, New York: Longman.
- Marta SILVESTER, 1978: *Priročnik za tehnično stran redakcije gesel*. Ljubljana.
- John SINCLAIR idr., 1993: *Collins Cobuild English Grammar*. London: Harper Collins.

- SSKJ: Elektronska izdaja*, 1994. Ljubljana: DZS.
- SP: Elektronska izdaja*, 2003. Ljubljana: SAZU, ZRC SAZU.
- Gabriele STEIN, 1991: The phrasal verb type 'to have a look' in modern English. *IRAL* 29/1. 1–29.
- Jože TOPORIŠIČ, 2000: *Slovenska slovnica*. Maribor: Obzorja.
- Ada VIDOVIČ MUHA, 1978: *Pregled slovničnih kvalifikatorskih pojavnosti v 3. knjigi SSKJ*. Interno gradivo.
- , 1988: *Slovensko skladdenjsko besedotvorje ob primerih zloženok*. Ljubljana: ZIFF.
- , 1998: Pomenski preplet glagolov *imeti* in *biti* – njuna jezikovnosistemska stilistika. *Slavistična revija* 46/4. 293–323.
- , 2000: *Slovensko leksikalno pomenoslovje: Govorica slovarja*. Ljubljana: ZIFF.
- , 2013: *Slovensko leksikalno pomenoslovje*. Ljubljana: ZIFF.
- Božo VODUŠEK, 1933: Za preureditev nazora o jeziku. *Krog: Zbornik umetnosti in razprav*. Ur. R. Ložar. Ljubljana: Sotrudniki. 66–76.
- Marjeta VRBINC, 2004: Delexical Structures Contrastively: A Common Trap for Non-Native Speakers. *Elope* 1/1–2. 61–78.
- Anna WIERZBICKA, 1982: Why can you have a drink when you can't *have an eat? *Language* 58/4. 753–99.
- Andreja ŽELE, 1993: Glagolska vezljivost v slovarju SKJ. *Jezik tako in drugače: Zbornik*. Ur. I. Štrukelj. Ljubljana: Društvo za uporabno jezikoslovje Slovenije. 385–400.
- , 1997: Kako je v Slovarju slovenskega knjižnega jezika predstavljena vezljivost. *Jezikoslovni zapiski* 3. 143–56.
- , 1999: *Vezljivost v slovenskem knjižnem jeziku (s poudarkom na glagolu): Doktorska disertacija*. Ljubljana: Filozofska fakulteta, Oddelek za slovanske jezike in književnosti.
- , 2002: Prostemorfemski glagoli kot slovarska gesla. *Jezikoslovni zapiski* 8/1. 98–108.
- , 2003: Slovarska obravnava povedkovnika. *Jezik in slovstvo* 48/4. 3–16.
- , 2008: *Vezljivostni slovar slovenskih glagolov*. Ljubljana: Založba ZRC SAZU.

SUMMARY

The article presents findings of Slovene and foreign linguists on light verbs and results of the analysis of 420 verbs from the *Dictionary of Slovene Literary Language (SSKJ)* that have at least one of their meanings marked as 'light verb'. The author compares the findings on such verbs in Slovene, English, and German. Similarity, comparability, and overlapping of the analysed verbs in all three languages were mostly found in the so-called phrasal verbs, i.e., in one of the groups of light verbs in Slovene. Slovene and foreign linguists have come across similar problems when analysing light verbs: several terms exist for these verbs and they are difficult to define and delimit. Scholars in English mostly discuss four light verbs, whereas there are hundreds of them in German and Slovene. They are frequently used in all three languages, but their use is stylistically marked.

Light verbs lose their full verbal meaning in at least one of their meanings or examples of use, but they preserve the characteristics of a verb, whereas the semantic emphasis is passed on to the particle. The particle is originally a noun, an adjective, a verb, or a specifically predicative expression, and together with the light verb it forms a complex predicate. The analysed examples confirm that structures with light verbs are between independent lexical items and idioms.

The analysis based on semantics, valency and, above all, the possibility of substitution and synonymy with auxiliary verbs and verbs with full meaning shows that light verbs can be divided into several groups and subgroups: (1) the auxiliary verb *biti* 'to be' (*Mož je poštenjak* 'The man is honest'); (2) verbs *postati* 'to become', *ostajati* 'to stay' (*postati bogataš* 'to become a rich man', *ostajati buden* 'to remain awake'); (3) *imeti* 'to have' (*Ima dosti izkušenj* 'He has plenty of experience'); (4) verbs of perception (*Sredi mesta se je sam sebi zdel majhen* 'In the middle of the city he seemed small to himself'); (5) verbs that are in certain cases used as their synonyms; (6) verbs that together with a noun express a state (*Jeza ga vije* 'Anger is tormenting him'); (7) verbs that together with a noun express action (*Moštvo dosega zmage* 'The team has been repeatedly winning'); especially this group of verbs can be compared to light uses of verbs in English and German; (8) motion verbs (*Sprevanjem so šle lepote izvirnika v izgubo* 'The beauty of the original has been lost in translation'); (9) phase and modal verbs and their synonyms (*Zima je potrkala na vrata* 'Winter has knocked on the door').

The article also sets up the criteria for defining light uses of a verb. The use of a verb as a light verb depends on the realization in a clause. Sometimes a wider (multi-sentence) context is needed to define a verb as light or full. Sometimes only one criterion is enough to define a light verb, but mostly it depends on several criteria.

UDK 811.163.6'373.613=112.2:004.912

Simona Štavbar

Maribor

O SLOVARSKEM DELU MONOGRAFIJE HILDEGARD STRIEDTER TEMPS *DEUTSCHE LEHNWÖRTER IM SLOVENISCHEN*

V prispevku je predstavljen pilotni projekt digitalizacije slovarjev prevzetih besed, ki vključuje tudi slovarski del monografije *Deutsche Lehnwörter im Slovenischen* avtorice Hildegard Striedter-Temps. Opisane so značilnosti tiskanega slovarskega dela monografije. Slovar ima specifično sestavo, in sicer gre za kompilacijo sekundarnih virov, navedenih in organiziranih v slovarskih člankih, avtoričin prispevek pa je predvsem v komentiranju jezikovnih podatkov in v popravkih napačnih etimoloških in drugih razlag ter navedb določenih avtorjev. Na kratko je opisano tudi tehnično ozadje digitalizacije portala z ročno delno digitalizacijo seznama besed navedenega slovarja.

Ključne besede: slovaropisje, prevzete besede, etimologija, obrnjeni slovar, digitalizacija

The article describes the pilot project of digitalization of loanword dictionaries that includes the digitalization of the dictionary part of the monograph *Deutsche Lehnwörter im Slovenischen* by Hildegard Striedter-Temps. It describes the characteristics of the printed dictionary part of the monograph. The dictionary has a specific composition as it is a compilation of secondary sources that are included and organized in dictionary entries. The author's contribution is mainly in commenting on the language data and correcting erroneous etymological and other explanations by other authors. The article briefly describes the technical background of the digitalization process which included partial manual digitalization of the dictionary list of lemmata.

Key words: lexicography, loanwords, etymology, reverse dictionary, digitalization

1 O pilotnem projektu, slovarjih prevzetih besed in njihovi vključitvi v portal

Cilj pilotnega projekta, ki je potekal v letih 2011/2012 na Inštitutu za nemški jezik v Mannheimu, je bila izdelava spletnega portala¹ z vključitvijo treh slovarjev nemških prevzetih besed² v slovanske jezike, med njimi tudi slovarskega dela monografije *Deutsche Lehnwörter im Slovenischen* (Striedter-Temps 1963), ki je slovenskem prostoru pogosto sekundarni vir diahronim raziskavam predvsem s področij etimo-

---

¹ Portal *LEHNWORTPORTAL DEUTSCH* je dostopen na spletni povezavi <http://lwp.ids-mannheim.de/>.

² ENGELBERG (2010: 639) navaja, da bi obrnjeni slovar prevzetih besed lahko omogočal opis procesov prevzemanja v preteklosti, sledil veriženju procesov prevzemanja iz izvirnega jezika v ciljni jezik, dokumentiral vmesne stopnje in zajel fonološke, morfosintaktične in semantične spremembe, ki so vplivale na lekseme izvirnega jezika.

logije, onomastike in dialektologije.³ Slovarji so na tem portalu predstavljeni samostojno, a so med seboj tudi povezani, kar omogoča, da je prek kompleksnih iskalnih kriterijev možno dostopati do vseh integriranih slovarjev, torej do podatkov, kot so

- prehajanje posameznih nemških leksemov v različne slovanske jezike,
- vseh prevzetih besed v določenem zgodovinskem obdobju in geografskem prostoru,
- vseh nemških prevzetih besed v slovanskih jezikih z določenimi značilnostmi (besedna vrsta idr.) (MEYER, ENGELBERG 2011: 169).

Portal trenutno vključuje slovar prevzetih besed v poljščino *Wörterbuch der deutschen Lehnwörter in der polnischen Schrift- und Standardsprache* (Vinzenz, Hentschel 2010), slovar prevzetih besed v češinsko narečje poljščine *Wörterbuch der deutschen Lehnwörter im Teschener Dialekt des Polnischen* (Menzel, Hentschel 2005) in slovarski del monografije *Deutsche Lehnwörter im Slovenischen* (Striedter-Temps 1963). Oba poljska slovarja⁴ sta bila že predhodno dostopna na spletu, monografija Striedter-Temps pa je bila le v tiskani obliki, zato je bilo treba slovarski del monografije najprej digitalizirati, da je lahko postal dostopen in uporaben za kompleksne iskalne možnosti.

Omenjeni internetni portal predstavlja nov tip večjezičnega elektronskega vira, pri katerem so navedeni slovarji prevzetih besed združeni v »obrnjeni slovar prevzetih besed« jezika dajalca. Tak vir prevzetih besed ne predstavlja z vidika jezika prejemnika, kot je bila praksa doslej, temveč iz perspektive jezika dajalca, torej nemščine. Portal kot celota s tem uresničuje koncept novega tipa slovarja, kar predhodno navaja že Wiegand (2001), ki govori v tem kontekstu o aktivnih dvostranskih jezikovnostičnih slovarjih. Več o slovarskih strukturah jezikovnostičnih slovarjev pa lahko preberemo tudi v članku *Wörterbuchstrukturen in Sprachkontaktwörterbüchern* (Meyer, Rovere 2006).

Poleg raziskav o jezikovno-tipoloških domnevah o besedišču in glasovnih prilagoditvenih procesih želi portal omogočiti ugotavljanje povezav med jezikovnimi in družbenozgodovinskimi procesi v vzhodnoevropskem prostoru, ki so prek posameznih, torej ločenih slovarjev, težje ugotovljivi.

Zaradi različnih možnosti dostopanja oz. iskanja podatkov je portal namenjen strokovnjakom in laikom. Laikom je na voljo preprost način iskanja prek seznama iztočnic, strokovnjaki pa lahko do podatkov dostopajo prek kompleksnejših iskalnih kriterijev.

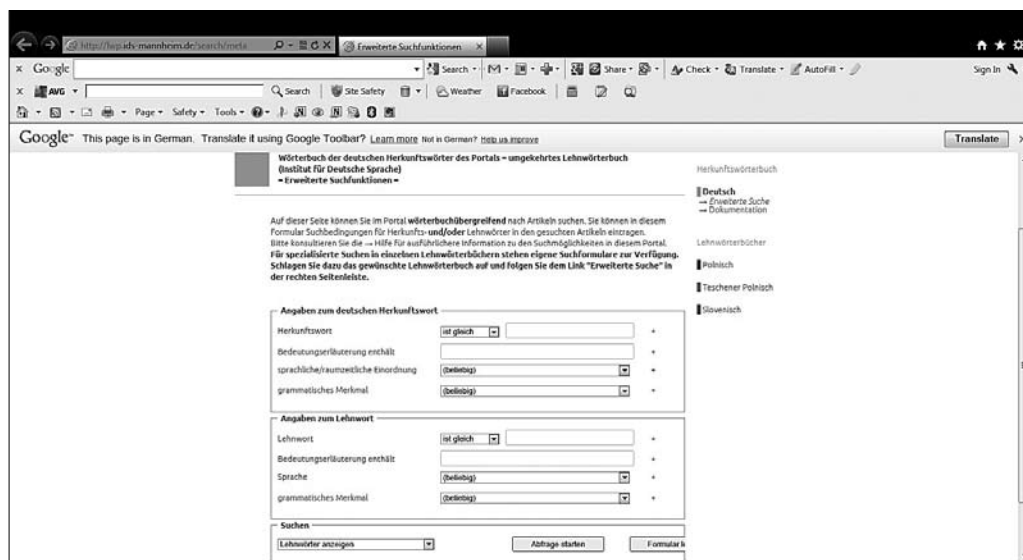
---

³ Slovar je sekundarni vir monografij in študij ter slovarjev avtoric in avtorjev Premk (2011), Šekli (2008), Koletnik (2008), Cossutta (2007) idr. V članku *Slovenski jezik se predstavi* ga med slovarji navaja tudi TOPORIŠIČ (2008: 395).

⁴ *Wörterbuch der deutschen Lehnwörter in der polnischen Schrift- und Standardsprache* je dosegljiv na spletni povezavi <http://diglib.bis.uni-oldenburg.de/bis-verlag/wdpl/>, *Wörterbuch der deutschen Lehnwörter im Teschener Dialekt des Polnischen* pa na povezavi <http://www.bkge.de/14451.html>.

Slika 1: Ponazoritev vmesniške podobe pri iskanju prek seznama iztočnic (na spletu).

Slika 2: Ponazoritev vmesniške podobe za iskanje po kompleksnejših kriterijih (na spletu).

Portal ne bo podpora le filološkim, interpretativnim posameznim študijam besedja, temveč bo omogočal tudi iskanje odgovorov na specifična, tudi kvantitativna vprašanja, in sicer o

- povezavi med določenimi tipi družbeno-kulturnega razvoja (migracije, tehnični razvoj itd.) in časovnim potekom prevzemanja posameznih leksemov (hitro ali postopno prevzemanje),
- življenjski dobi prevzetih besed,
- veriženju procesov prevzemanja (nemščina > poljščina > beloruščina > ruščina) v povezavi z onomaziološkimi in kvantitativnimi dejavniki ter
- o tem, ali posamezne fonološke, morfološke oz. semantične lastnosti nemških leksemov posebej ugodno vplivajo na prevzemanje. (MEYER, ENGELBERG 2011: 169–70).

2 O nekaterih značilnostih slovarskega dela monografije *Deutsche Lehnwörter im Slovenischen*⁵ ter o uvodu, gradivnih virih in obbesedilih

O naboru iztočnic avtorica v uvodu poudarja, da namen slovarja ni popoln popis vseh nemških prevzetih besed v slovenščini.⁶ Vidimo lahko, da niso upoštewane prevzete besede iz časa pred staro visoko nemščino (pred 8. stol.) in tudi številne sodobne tujke, ki jih je slovenščina prejela prek nemščine.

V uvodu slovarja je navedeno, da razširjenosti prevzetih besed ni možno natančno geografsko opredeliti. Zato tudi zgolj prek slovarja ni mogoče ugotoviti, ali so nemške prevzete besede v hrvaščini oz. srbohrvaščini v ta jezik prišle neposredno iz nemščine ali posredno, in sicer prek slovenščine. Avtorica opozarja na povezavo s Vgl., tako je v primeru iztočnice *púšpan*, kjer navaja Vgl. kroat. *pušpan*. Ob tem velja omeniti, da je Striedter-Temps tudi avtorica dela *Deutsche Lehnwörter im Serbokroatischen* (1958). Nekatero navedbo h geografski razširjenosti je povzela po sekundarnih virih. Avtorica tudi ni navedla, v kolikšni meri so prevzete besede v času nastajanja slovarja (v 50-ih oz. 60-ih letih 20. stol.) dejansko v rabi. V uvodu je navedeno le, da bi lahko bile nekatere prevzete besede vključene v sodobni slovar ter pri tem navaja *Slovensko-nemški slovar* (Tomšič 1958), kot primere pa *fâr*, *fârovž*, *lîna* in *škôf*.

Striedter-Temps je v uvodu tudi zapisala, da zgodovinske okoliščine ne pripomorejo veliko k razlagi prevzetega gradiva, saj ni šlo za posamezne geografske in časovno dobro razmejene občasne jezikovne stike, temveč je nemško-slovenski jezikovni stik obstajal bolj ali manj kontinuirano več kot tisoč let, zato v uvodu podaja le kratek zgodovinski oris.

Gradivni viri, ki so poleg glasoslovnega dela monografije z naslovom *Lautlehre* temeljna podlaga slovarskemu delu, so navedeni takoj za uvodnim delom monografi-

⁵ Če ni navedeno drugače, so vsi primeri povzeti po Striedter-Temps (1963).

⁶ Prevzete besede so »rezultat« stika med dvema jezikoma oz. stika govorcev dveh jezikov. Običajno se v izgovorjavi, zapisu in pregibanju popolnoma prilagodijo jeziku prejemniku. Za prevzete besede ni nujno potrebno, da sta jezika v neposrednem geografskem stiku; te lahko pridejo v jezik prejemnik tudi prek potovanj, migracij itn. Prevzetih besed iz nemščine ne najdemo samo v jezikih v evropskem in ameriškem prostoru, najdemo jih lahko celo v jezikih Južnega Pacifika. O slednjem več v članku *Deutsche Lehnwörter in den Sprachen des Südpazifiks* (ENGELBERG 2006: 2–9).

je. Podatki, povzeti po teh sekundarnih virih, so neposredno ali posredno vključeni v makro- in mikrostrukturo slovarja. Med gradivne vire spadajo pomembna slovenska in tuja dela s področja etimologije, zgodovine jezika, glasoslovja, oblikoslovja, etnologije idr., vključene pa so tudi slovnice in slovarji (tako sinhroni kot diahroni), strokovne jezikoslovne revije idr.⁷

Del monografije z naslovom *Lautlehre* diahrono obravnava glasoslovne značilnosti slovenskih samoglasnikov in soglasnikov. Izhodišče za glasoslovno obravnavo je srednje visoka nemščina (znotraj te pa bavarsko-avstrijska narečja). Značilnosti posameznih razvojnih stopenj v nemškem jeziku so namreč vplivale na glasovno podobo prevzetih besed. Po avtoričinem prepričanju je tako mogoče sklepati o kvaliteti glasov srednjevisokonemške predloge, bodisi ko gre za splošni razvoj (preglasi, dvo-glasniki) ali za umestitev v posamezno narečje, v tem primeru v bavarsko-avstrijsko narečje. Določitev glasoslovnih zakonitosti omogoča natančno časovno določitev prevzema prevzete besede.

Prepotrebni navodil uporabnikom o sestavi slovarskega dela, vrsti in razporeditvi podatkov ter rabi slovarja ni, kar je značilno za starejše slovarje. Avtorica v uvodu le zapiše, da so iztočnice razvrščene abecedno. V pomoč uporabniku so kratice (*Abkürzungen*), ki so zapisane v slovarskih člankih in so pred poglavjem *Lautlehre*.

2. 1 Makrostruktura tiskanega slovarskega dela prevzetih besed

Tiskani slovarski del vsebuje okoli 1575 slovarskih člankov. Slovenske iztočnice so razvrščene strogo abecedno. Običajno je v slovarskem članku obravnavanih več iztočničnih variant. Ni navedeno in vselej razvidno, po katerih kriterijih je avtorica med variantami izbirala iztočnico.⁸ Verjetno gre za kriterij pojavljanja prevzetih besed v sekundarnih virih, ki najbolj ustreza oz. je najbližje rekonstruiranemu nemškemu etimonu.⁹ Iztočnica večinoma ni zapisana po načelih slovenskega pravopisnega standarda, temveč so pri vokalih običajno dodana diakritična znamenja, in sicer za dolžino, s čimer so označene njihove glasoslovne značilnosti.¹⁰

2.2 Mikrostruktura tiskanega slovarskega dela prevzetih besed

Mikrostruktura je predvsem v daljših slovarskih člankih diskurzivna, pri čemer z diskurzivno mikrostrukturo mislim na daljše besedilne dele (povedi) v slovarskih člankih, kot so komentarji in opombe k posameznim podatkom.¹¹ Avtorica navaja možne in verjetne procese prevzemanja, ki so velikokrat komentirani in se nanašajo na različne podatke v članku. Kljub temu je možno razbrati nanašalnost posameznih navedb. To je še toliko bolj pomembno, ker je struktura slovarskega članka zelo kompleksna, in sicer:

⁷ Pregled po posameznih naslovih oz. avtorjih na straneh od XV do XVIII.

⁸ Prim. iztočnico *bünkošti* in obiztočnične variante, ki so povzete neposredno po sekundarnem viru, *Slovensko-nemškem slovarju* (Pleteršnik 2010).

⁹ Prim. iztočnico *birfël*.

¹⁰ Povzeto v veliki meri po sekundarnem viru, tako iztočnica *koncêrt* po *Slovensko-nemškem slovarju* (Pleteršnik 2010).

¹¹ Prim. skoraj stran dolg slovarski članek z iztočnico *kajša* ali slovarski članek z iztočnico *lêvstæk*.

1. Opisanih oz. navedenih je veliko število prostih variant, arealnih variant ali variant, ki so pogojene s procesom prevzemanja, kot tudi prevzetih besed in etimonov. Ker so pogosto navedene tudi izpeljanke, etimološki podatki nemškega etimona ter paralelni razvoj v drugih jezikih, je v posameznem slovarskem članku veliko število elementov, na katere se nanašajo določeni podatki. Pogosto je v slovarskem članku navedenih več med seboj neodvisno prevzetih oblik, vključno z variantami in izpeljankami (*cóper* idr.). V slovarskem članku *kmîn* je na ta način navedenih več kot dvajset različnih, delno rekonstruiranih leksemov. Na vsakega od teh se navezujejo podatki (o jeziku, diahrona časovna stopnja, arealna določitev, pomen itn.).
2. V tiskanih sodobnih slovarjih so podatki običajno strukturirani hierarhično. V slovarju Striedter-Temps ni tako. Tukaj je razporeditev zaradi zapletenih nanašalnih relacij precej drugačna. Številnim variantam iztočnice so dodeljeni podatki, ki so razporejeni po slovarskem članku. Čeprav je slovenska iztočnica nastavljena, ni povsem gotovo (vsaj v obstoječi elektronski obliki), ali lahko po ortografsko standardiziranem zapisu ta opravlja vlogo nadiztočnice, ki so ji podrejene druge variante.¹² Za nemške variante etimonov je to še bolj izrazito.¹³ Iz slovarskega članka zato ni možno zmeraj povsem nedvoumno rekonstruirati nemške iztočnice. Tako je v primeru iztočnice *árbati* in komentarja k etimonu »wahrscheinlich aus einer bair-öster. Form für dt. arbeiten«, pri čemer je tudi navedba dt. nenatančna, saj ne vemo, katera jezikovna stopnja je mišljena.
3. Iz navedenega je razvidno, da je kompleksnost slovarskega članka posledica kompleksnih relacijskih povezav tudi v tem, da se navedbe znotraj slovarskega članka nanašajo na več leksikalnih enot, te relacije pa so nato razporejene po besedilu in ne sledijo hierarhični strukturiranosti podatkov (prim. slovarski članek z iztočnico *kmîn*).

Dodati je še potrebno, da avtorica navaja slovnične značilnosti posameznih leksemov. Pri samostalniških leksemih navaja roditeljsko obliko, a ne vselej.¹⁴ Slovnična navedba roditeljske ednine pri samostalnikih je mestoma neenotna, in sicer je izpisana (1) ali pa okrajšana (2), kar je razvidno v primerih

- (1) *škríc, škríca* [...]
- (2) *štígljéc, -gljéca (geljca)*¹⁵ [...]

Drugače kot v primeru (2) je za nematernalnega govorca slovenščine v primeru (3) težje ugotovljivo, ali je drugo iztočnico možno rekonstruirati kot *áhkrja* (zdi se glasovno verjetnejša) ali kot *áhkerja* (zdi se glede na običajno krajšanje verjetnejša):

- (3) *áhker, -rja*¹⁶ [...]

¹² Iztočnična varianta *abarat* k iztočnici *áborat*.

¹³ Prim. iztočnico *áhker* z variantami etimona *árker, á'ker, á'gger*.

¹⁴ Prim. iztočnico *litovž*, ki je v imenovalniku, roditeljska oblika ni navedena.

¹⁵ Tukaj še metateza *štígljéca (štígeljca)* kot varianta za obliko genitiva.

¹⁶ V nasprotju s tem je pri iztočnici *cájhen (cájhen, -hna)* razločno ponazorjeno, da gre v roditeljski ednine za redukcijo vokala.

Kadar so samostalniške iztočnice v množini, avtorica navede, da gre za imenovalnik množine, navede pa tudi spol.¹⁷ Pri množinskih samostalnikih ne navaja rodilniških oblik. Glagoli so navedeni v nedoločniku, navaja pa tudi obliko za prvo osebo ednine.¹⁸ V nekaterih primerih zapiše, da gre za dovršno oz. nedovršno obliko, kar povzame po sekundarnih virih.¹⁹ V teh primerih je podana tudi oblika za prvo osebo ednine. Pri pridevnikih in prislovih navaja besedno vrsto.²⁰ Kadar ob iztočnici ne navaja slovničnih kategorij oziroma oblik, lahko izhajamo le iz tega, da sta besedna vrsta in spol nedvoumna oz. uporabniku samoumevna.

2.2.1 Primer mikrostrukture – slovarski članek k iztočnici *kmîn*

Kot primer kompleksnosti mikrostrukture slovarskega članka v tiskanem slovarju navajam slovarski članek z iztočnico *kmîn*, tj. *kumina*.

kmîn »Kümmel«; daneben: *kumîn* dass.; *kûm, kûma* dass.; *kûmen, kûmna* dass.; *kûmena* dass. (Plet. I, 414, 486f.); bei Trub.: *kumelj* dass. (Ramovš, ČZN. 10, 146); die angeführten Wörter wurden in zeitlich verschiedenen Schichten aus dem Deutschen entlehnt; die älteste Entlehnung ist *kmîn* über **kmin̄s* aus ahd. *kumîn* von lat. *cuminum* aus gr. >όμινον (Kluge EW. 411); *kumîn* wird zwar meist als Entlehnung aus dem Italienischen, *comino*, betrachtet (Bern. EW. I, 681, Ramovš a. a. O.), könnte aber auch etwas jüngere Entlehnung aus ahd. *kumîn* sein, als nämlich fremdes kurzes *u* nicht mehr durch reduzierten Vokal *ɔ* vertreten wurde. — *kûm* stammt aus mhd. bair. *kume, *kûme, vgl. bair.-öster. *kûmm*, älter auch *kume*, ahd. *chumi*, *chume* (s. Hauptkatalog). Aus derselben Quelle stammt auch das jüngere skr. *kîm* »Kümmel«. — *kûmen* und *kûmena* sind aus mhd. *kumîn*, *kûmîn* entlehnt. Am jüngsten ist das von Trub. gebrauchte *kumelj*, das auf ein mhd. bair. *kumel zurückgeht, bair. wegen des fehlenden Umlauts; sonst mhd. *kûmel*, ahd. *kumil*. Vgl. Bern. EW. I, 681; Vasmer EW. III, 110.

Slika 3: Slovarski članek z iztočnico *kmîn*.

V njem je ob iztočnici *kmîn* navedenih še pet iztočničnih variant, in sicer *kumîn*, *kûm*, *kûmen* in *kûmena*. Povzete so po sekundarnih virih, in sicer po Pleteršniku, Trubarju in Ramovšu. Slovarski del, ki ga avtorica zanimivo dosledno navaja kot *Wörterverzeichnis*, torej seznam besed/leksemov, temelji v pretežni meri na sekundarnih virih (na *Slovensko-nemškem slovarju* (Pleteršnik 2010) in drugih virih, kar avtorica tudi zapiše v uvodu), zato gre v veliki meri za kompilacijo virov. Avtoričin prispevek je predvsem v tem, da prek glasoslovnih značilnosti, predstavljenih in

¹⁷ Prim. iztočnico *priže*, ki je samostalnik ženskega spola v imenovalniku (Okrajšano s f. pl. in povzeto po sekundarnem viru, in sicer po *Nemško-slovenskem slovarju* (Pleteršnik 2010). Rodilniške oblike za to iztočnico ne navaja.

¹⁸ Prim. iztočnico *cijati*, -am.

¹⁹ Prim. iztočnico *klagováti*, -îjem vb. impf.; povzeto po *Nemško-slovenskem slovarju* (Pleteršnik 2010).

²⁰ Prim. iztočnico *fraj*, ki je prislov, ter iztočnico *bârik*, ki je pridevnik, zapiše pa tudi, da oblika ni pregibna.

opisanih v razdelku *Lautelehre*, »ugotovi« etimon, določi časovne in arealne značilnosti prevzete besede itn. ter v določenih primerih izrazi dvom o ustreznosti oz. popravi napake, ki se v tej zvezi pojavljajo v sekundarnih virih oz. pri drugih avtorjih.²¹ Avtorica nikjer v slovarju in tudi v uvodu ne razloži, zakaj je prav leksem *kmîn* naveden kot iztočnica, varianta leksema *kumîn* pa kot »prosta varianta«, na kar nakazuje označba *daneben*.²² Ostale variante prevzetih besed, na katere se navezujejo podatki, so tako štiri. V slovarskem članku se iztočnici kot tudi vsem variantam sistematično pripiše pomen, ki je v tem primeru zmeraj enak (v članku označeno z *dass.* oz. *dasselbe*), in sicer *Kümmel*. Sicer so prevzete besede v slovarju velikokrat večpomenske.²³

Iztočnica in ostale variante se med seboj razlikujejo v določeni značilnosti, v navedenem primeru v tem, da so nastale pri različnih procesih prevzemanja. V poteku slovarskega članka se jim zato pripiše različen čas nastanka in/ali etimon. Etimoni so povzeti po različnih virih, veliko po slovarju *Mittelhochdeutsches Handwörterbuch* (Lexer 1872–1878), a tudi po drugih, navedenih v uvodnem delu in po gradivnih virih. Avtorica v slovarskih člankih pogosto zaporedno navaja eno ali več oblik različnih diahronih stopenj za neko iztočnico. Tako navaja starovisokomemške oblike tudi takrat, ko je na podlagi nadaljnjih etimoloških razlag v članku razvidno, da je bila beseda prevzeta šele v srednje visoki nemščini (prim. *gājžla*) in obratno (prim. *lōpa*). Pregledani slovarski članki so skladni s hipotezo, da avtorica najprej navede obliko oz. oblike določene diahrone jezikovne stopnje iz časa prevzema, nato vse ostale, vendar pa tega žal nikjer ne navaja. Veliko je primerov, pri katerih k prevzeti obliki glasovno najustreznejša narečna oblika (označena z *mdal.* in navedena v fonetični transkripciji) ni prva po vrsti, temveč je najprej navedena tista, ki je najbližja »standardni« obliki, verjetno tudi kot pisno rabljena podrejena bavarsko-avstrijska (*bair.-österr.*) varianta (v primeru *kólmež*). Iz povsem praktičnih razlogov je zato v elektronskem slovarju zmeraj navedena le prva, »standardni obliki« bližja varianta.

Pri tem je pogosto navedena ali rekonstruirana tudi (1) starejša slovenska oblika, iz katere se je prevzeta beseda fonološko nadalje razvijala, tukaj **kǫminǫ*, kot tudi (2) etimon(i) k nemškemu etimonu, tukaj lat. *cumīnum*, ta pa iz gr. *χύμινον*.

Nemški etimoni so vsi v tem in preostalih člankih arealno in časovno določeni z navedbami, kot so *ahd.*, *bair.-öster.* ali *mhd.* V tej povezavi so tudi nemški etimoni navedeni kot »proste variante«, npr. *mhd.* *kumin*, *kūmin*. Proste variante imajo torej vlogo adresata kot adresanta v relaciji nanašanja.

²¹ Prim. slovarski članek z iztočnico *ârzet*, *ârzat*.

²² Ker je tudi v *Slovensko-nemškem slovarju* (Pleteršnik 2010) v slovarskem članku navedena iztočnica *kmîn*, gre v tem primeru najverjetneje za neposredno povzemanje iztočnice po sekundarnem viru.

²³ Iztočnica *cānder* pomeni 1. »der Fetzen« in 2. »der Zerlumpte«; iztočnica *mīta* pomeni 1. »Maut« in 2. »Müllergebühr«. Iztočnica *rīda* 1. »Wedung, Krümmung«, 2. »Reihe, Streifen« in 3. »Rungschemel«, iztočnica *kāmba* 1. »der gebogene Stab am Joche, der den Ochsen um den Hals gegeben wird«, 2. »eine Vorrichtung, damit Vögel zu fangen«, »die Drohne; Schlinge« »Masche«, 3. »eine Handhabe an der Tür, der Türgriff«, 4. Schließhacken, in welchen der Riegel des Schlosses schnappt« in 5. »der Kinnbacken«.

3 Tehnična zasnova portala in organizacija leksikografskih podatkov²⁴

Vsak slovarski članek zgoraj navedenega digitaliziranega slovarja prevzetih besed je shranjen v podatkovni bazi kot XML-dokument. Pri tem ne gre za besedilno predstavitev prvotne tiskane predloge, temveč je potrebna predstavitev, ki ločuje med seboj različne vrste podatkov, njihovo umeščenost in jih med seboj ustrezno poveže. V posameznem slovarju imajo vsi XML- dokumenti enako hierarhično zgradbo, ki je definirana v shemi XML. Ko uporabnik priključje slovarski članek, se s pomočjo slogovne datoteke XSLT iz dokumenta XML ustvari berljiva zaslonska ponazoritev za brskalnik.

Posebnost portala je slovar nemških prevzetih besed v slovenščino. Slovarski članki tega slovarja so na portalu prikazani kot slikovne datoteke. Vsak slovarski članek je kot slikovna datoteka (JPG) tudi shranjen v podatkovni bazi. Poleg tega so bili bistveni leksikografski podatki posameznih slovarskih člankov ročno obdelani in interno shranjeni v dokumentih XML²⁵. Ti dokumenti ne služijo za prikaz slovarskih člankov, za to so namenjene slikovne datoteke, temveč se uporabijo za ustvarjanje mreže besednih oblik, ki sega prek slovarjev. Ko uporabnik v slovenskem slovarju prevzetih besed priključje iztočnico (prek iskalnega polja ali po seznamu abecedno urejenih iztočnic, in sicer podobno kot v OWIDU), se mu najprej prikaže slika prvotnega (tiskanega) slovarskega članka.

3.1 Mreža besednih oblik portala

Zaradi neenotne strukture dokumentov XML neposredno iskanje po teh iz povsem tehničnih razlogov ni smiselno. Zato je bila za portal zasnovana podatkovna struktura, ki sega prek slovarjev in ki leksikografske podatke posameznih slovarjev omogoča v enotni podatkovni obliki ter z učinkovitimi iskalnimi možnostmi. Gre za mrežo besednih oblik tj. vseh leksemov v slovarskih člankih (iztočnic, prevzetih besed z variantami, izpeljank itn. in tudi etimonov z variantami). Med dvema besednima oblikama mreže se lahko vzpostavi povezava »... je etimon (od) ...«, »... je varianta (od) ...«. Omrežje torej vsebuje besedne oblike in povezave med posameznimi oblikami. Vsa zahtevnejša iskanja na portalu delujejo na podlagi mreže besednih oblik. Le tako je namreč možno izvesti iskanja, ki segajo prek slovarjev.

K nemškemu etimonu pripadajoča delna mreža se v obrnjenem slovarju prevzetih besed prikaže za vse nemške iztočnice v brskalniku kot interaktivna shema.

3.2 Obrnjeni slovar prevzetih besed

Obrnjeni slovar prevzetih besed ponuja potrebno leksikografsko mreženje slovarjev prevzetih besed. Slehernemu uporabniku omogoča, da ob izhodiščnih nemških besedah po vseh slovarjih išče pripadajoče prevzete besede. Nadetimoni oz. iztočni-

²⁴ Povzeto po <http://lwp.ids-mannheim.de/doc/portal/concepts> in *Interni dokument* (Meyer 2012).

²⁵ Teh XML dokumentov k posameznim slovarskim člankom se v prihodnje ne bo spreminjalo, podatkov ne dodajalo. Tudi popravljanje ali preverjanje leksikografskih podatkov ni predvideno.

ce obrnjenega slovarja prevzetih besed so, če je bilo to možno, novovisokoneške besede oz. leksemi. V slovarjih prevzetih besed so etimoni velikokrat leksemi starejših jezikovnih stopenj ali narečij. S posebej za ta namen razvitim programom se takim etimonom pripiše nadetimon. V primeru, da novovisokonemške oblike ni, se rabi srednjevisokonemška oz. spodnjemška oblika.²⁶

4 Sklep

Članek predstavi pilotni projekt digitalizacije slovarjev prevzetih besed, ki je vključeval tudi slovarski del monografije *Deutsche Lehnwörter im Slovenischen* avtorice Hildegard Striedter-Temps. V članku so opisane in predstavljene značilnosti tiskanega slovarskega dela monografije, in sicer značilnosti na makro- in mikrostrukturni ravni slovarja. Zgradba slednje je ponazorjena na primeru slovarskega članka z iztočnico *kmín*. Slovar ima specifično sestavo, in sicer gre za kompilacijo sekundarnih virov, navedenih in organiziranih v slovarskih člankih, avtoričin prispevek pa je predvsem v komentiranju jezikovnih podatkov in v popravkih napačnih etimoloških ter drugih razlag in navedb določenih avtorjev. Zaradi zapletene in diskurzivne strukture slovarja in pomanjkljivih navodil uporabniku slovarja, kar je značilnost predvsem starejših slovarjev, je razumevanje določenih podatkov v slovarskih člankih do določene mere oteženo. Na kratko je opisano tudi tehnično ozadje digitalizacije portala z ročno delno digitalizacijo seznama besed iz slovarja Hildegard Striedter-Temps.

VIRI IN LITERATURA

- Draga COSSUTTA, 2007: Leksikalna razslojenost v govorih Tromeje: Slovanske, romanske in germanske prvine. *Slavistična revija* 55/1–2. 261–70.
- Stefan ENGELBERG, 2006: Kaisa, Kumi, Karmoból: Deutsche Lehnwörter in den Sprachen des Südpazifiks. *Sprachreport* 22/4. 2–9.
- , 2010: An inverted loanword dictionary of German loanwords in the languages of the South Pacific. *Euralex 2010*. 639–47.
- Stefan ENGELBERG, Peter MEYER, 2011: Ein umgekehrtes Lehnwörterbuch als Internetportal und elektronische Ressource: Lexikographische und technische Grundlagen. *Multilingual Resources and Multilingual Applications: Proceedings of the Conference of the German Society for Computational Linguistics and Language Technology (GSLC) 2011*. Ur. H. Hedeland idr. Hamburg: Hamburger Zentrum für Sprachkorpora (Arbeiten zur Mehrsprachigkeit 96). 169–75.

²⁶ Velika težava je bila v tem, da moramo primerjati etimone različnih slovarjev (Ali je etimon iz srednje visoke nemščine *cech* v slovenskem slovarju prevzetih besed res popolnoma enak etimonu *Zeche* v poljskem slovarju?) in tudi vzpostaviti razmerja med etimoni (»...je izpeljanka k ...«). Potrebna je lista nemških etimov, iz katere lahko uporabnik izbira, da se mu prikažejo prevzete besede iz poljubnih jezikov k etimonu. V tem seznamu se *Zeche* ne sme prikazati več kot petkrat, ker je *Zeche* v petih slovarjih naveden kot etimon. Zato je treba kreirati novo tabelo nadiztočnic (nadetimonov) – vsebuje le besedno obliko in nedvoumno številko (ID) – in v tabelo razmerij vnesti tudi pripadnost referenčnih etimovov posameznega slovarskega članka k tem nadetimonom in tudi medsebojna razmerja nadetimonov.

- , 2012: Lehnwortportal Deutsch. Mannheim: IDS Mannheim. Splet.
- Gerd HENTSCHEL, Andrzej DE VINZENZ, 2005: Wörterbuch der deutschen Lehnwörter im Teschener Dialekt des Polnischen. Oldenburg: Bis. Splet.
- , 2010: Wörterbuch der deutschen Lehnwörter in der polnischen Schrift- und Standardsprache: Von den Anfängen des polnischen Schrifttums bis in die Mitte des 20. Jahrhunderts. Oldenburg: Bis. Splet.
- Mihaela KOLETNIK, 2008: *Panonsko lončarsko in kmetijsko izrazje ter druge dialektološke razprave*. Maribor: Zora.
- Matthias LEXER, 1872–1878: *Mittelhochdeutsches Handwörterbuch (3 zv.)*. Leipzig: S. Hirzel. Splet.
- Maurice MAYER, Giovanni ROVERE, 2006: Wörterbuchstrukturen in Sprachkontaktwörterbüchern. *Lexicographica* 22. 37–55.
- Peter MEYER, 2012: *Technischer Hintergrund der manuellen teilweisen Retrogradisierung des Wörterverzeichnisses von Striedter-Temps*. (interni dokument). 1–4.
- Maks PLETERŠNIK, 2010. *Pleteršnikov slovensko-nemški slovar: Spletna izdaja*. Ljubljana: Inštitut za slovenski jezik Frana Ramovša ZRC SAZU.
- Francka PREMČ, 2011: *Vesela žetev 2*. Ljubljana: Amalietti & Amalietti.
- Hildegard STRIEDTER-TEMPS, 1958: *Deutsche Lehnwörter im Serbokroatischen*. Wiesbaden: Harrassowitz.
- , 1963: *Deutsche Lehnwörter im Slovenischen*. Wiesbaden: Harrassowitz.
- Matej ŠEKLI, 2008: *Zemljepisna in osebna lastna imena v kraju Livek in njegovi okolici*. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU.
- France TOMŠIČ, 1966: *Slovensko-nemški slovar*. Ljubljana: DZS.
- Jože TOPORIŠIČ, 2008: Slovenski jezik se predstavi. *Slavistična revija* 56/3. 383–98.
- Herbert Ernst WIEGAND, 2001: Sprachkontaktwörterbücher, Typen, Funktionen, Strukturen. *Theoretische und praktische Probleme der Lexikographie: 1. Internationales Kolloquium zur Wörterbuchforschung am Institut Germanicum der St. Kliment Ohridski-Universität, Sofia, 7. bis 8. Juli 2000*. Ur. I. Birgit idr. Hildesheim, Zürich, New York. 115–224.

SUMMARY

The article describes the digitalization of loanword dictionaries that includes the digitalization of the dictionary part of the monograph *Deutsche Lehnwörter im Slovenischen* by Hildegard Striedter-Temps. It describes the characteristics of the printed dictionary part of the monograph at the macro- and microstructural levels. The structure of the latter is illustrated by the dictionary entry of the lemma *kmîn*. The dictionary has a specific composition as it is a compilation of secondary sources that are included and organized in dictionary entries. The author's contribution is mainly in

commenting on the language data and correcting erroneous etymological and other types of explanations by other authors. Due to the complex and discursive nature of the dictionary, which is characteristic of older dictionaries, understanding data in dictionary entries can be somewhat difficult. The article also describes the technical background of the digitalization of the portal with the (manual) partial digitalization of the list of lemmata from Hildegard Striedter-Temps's dictionary.

OCENE – POROČILA – ZAPISKI – GRADIVO

ВТОРОЕ БРНЕНСКОЕ СОВЕЩАНИЕ О СЛАВИСТИКЕ И ЧЕШСКО-СЛОВАЦКАЯ КОНФЕРЕНЦИЯ В БРНО О ДОМИНИКЕ ТАТАРКЕ

27 сентября 2012 г. Институт славистики Философского факультета в Брно и его Семинар по филологически-ареальным исследованиям в сотрудничестве с Чешской Ассоциацией Славистов и подготовительным комитетом Международной Ассоциации Славистов (МАСС) в рамках программы межвузовского сотрудничества организовал международный научный семинар с названием *Международная ассоциация славистов и новые приемы в методологии и методике филологии*. Это была вторая акция этого типа: первая состоялась в Брно с 26 по 27 октября 2011 под названием *Международная славистика – проблемы общественной позиции, организации и методологии* и с докладами здесь выступили Луцян Суханек, Ганна Ковальска-Стус (Краков), Богуслав Зелиньски (Познань), Мария Баторова (Братислава), Милош Зеленка (Ческе Будейовице), автор настоящего сообщения и др. Ключевой, концептуальный материал *Кризис славистики и возможные пути его преодоления посредством международных научных проектов (Памятная записка)* послал тогда Петар Буняк (Белград), который синтезировал свои разговоры с усопшим президентом Сербской Ассоциации Славистов Боголюбом Станковичем. Результатом брненских переговоров 2011 года была декларация об основании Международной Ассоциации Славистов как комплементарной научной организации славистов, сосредоточивающей исследовательскую сеть и конкретную базу проектов (все материалы содержит специальное приложение журнала Новая русистика 2012, на сайте Института славистики Университета им. Масарика).

Вторая встреча, в которой приняли участие и некоторые докторанды Института славистики, концентрировалась на сотрудничестве университетов и осуществление идеи международной исследовательской сети. После открытия в присутствии представителя Философского факультета Университета им. Масарика выступили Петар Буняк (Белград) с темой *Мероприятия Славистического общества Сербии по международному научному сотрудничеству и возможности их включения в деятельность МАСС*, Либор Павега (Белско-Биала) с докладом *Postmoderní „vše dovoleno“ a klady i záporny hesla ve vědě o literatuře (na příkladu jednoho slovníku)*, Луцян Суханек выступил с докладом *Методы исследований в русистике*, Божена и Эмиль Токарж (Белско-Биала, Катовице) анализировали проблему межкультурной коммуникации в совместной работе *Komunikacija międzykulturowa jako przyszłość slawistyki*, Йосеф Шаур (Брно) информировал о европейских программах брненского Института славистики, Дорота Хлопек (Белско-Биала) выступила с докладом на тему *Kognitywizm v glottodydaktyce*, автор настоящего сообщения говорил о двух темах, а именно *Проблематика международных организаций славистов и научная жизнь и/ Парадигма развития литературы*.

Дискуссия была в большинстве своем текущей, но и всеобщей: проект международного сотрудничества в рамках МАСС продолжит свое существование; об отдельных этапах будут слависты и все интересующиеся вовремя информированы.

11 декабря 2012 г. в Брно состоялась традиционная XVI чешско-словацкая конференция, которую организовал Институт славистики Философского факультета Университета им. Масарика в сотрудничестве с Литературным информационным Центром в Братиславе, Чешской Ассоциацией Славистов, Славистическим обществом Франка Воллмана, Центральноевропейским центром славяноведения и Клубом независимых писателей в Братиславе. Это была первая в мире конференция на тему сотой годовщины со дня рождения выдающегося словацкого писателя, которого некоторые называют единственным словацким диссидентом, Доминика Татарки. В конференции *Доминик Татарка в контексте мировой культуры (язык – стиль – поэтика – политика)* приняли участие специалисты – прежде всего, литературоведы, лингвисты и писатели – и сын Д. Татарки Олег, который участвовал в дискуссии и комментировал отдельные доклады. Участниками конференции были директор Литературного информационного центра в Братиславе Мирослава Валлова, заместитель президента Словацкой Академии Наук Любомир Фалтян и представитель Философского факультета Университета им. Масарика в Брно, замдекана Ирена Радова. После торжественного открытия конференции Любомир Фалтян от имени Словацкой Академии наук вручил организатору брненских чешско-словацких конференций Иво Поспишлу медаль Людовита Штура за заслуги в области общественных наук и проф. Юрай Ванько передал ему нитранский сборник, посвященный его юбилею. В рамках конференции состоялась презентация книги Марии Баторовой о Доминике Татарке *Словацкий Дон Кихот* и сборник, посвященный юбилею литературоведа Франтишка Вшетички. Книги представили Иво Поспишил и Либор Павера.

В вводном докладе автор упомянутой выше книги Мария Баторова сравнивала Татарку с Альбером Камю, далее Дана Подрачка демонстрировала психолингвистический портрет Татарки и Юрай Ванько анализировал язык и стиль прозы писателя. Доклад Эвы Штолбовой будет опубликован в подготавливаемом томе, автор не присутствовала из-за болезни. Владимир Петрик говорил о поправках Татарки в тексте романа *Республика священников*, Франтишек Вшетичка анализировал морфологию словацкой прозы с учетом произведений Д. Татарки, Антон Балаж подвел итоги своих трех встреч с Татаркой, Даниел Бина задумывался над его записными книжками, Михаэла Юровска над его духовным наследством, Милан Покорны над словацкими и европейскими измерениями его творчества, Эва Фаитова говорила о женских образах в его схематических романах, Марцела Антошова изучила экзистенциалистские аспекты его творчества, Зузана Бакошова-Главенкова комментировала одну театральную постановку, Элишка Гунишова выступила с докладом о проблематике фигур в Демоне согласия и автор настоящего сообщения прокомментировал взгляды Д. Татарки на литературу и чешский аспект его деятельности.

В финальный том войдут и тексты Веры Жемберовой, Марты Гермушковой, Даниелы Гумайовой и Эмили Немцовой (сб. был уже опубликован: Dominik Tatarka v souvislostech světové kultury (jazyk – styl – poetika – politika). Eds: Ivo Pospíšil, Anna Zelenková. Vychází péčí České asociace slavistů, o. s., ve spolupráci s Ústavem slavistiky FF MU a Středoevropským centrem slovanských studií za organizační a finanční podpory Literárního informačního centra v Bratislavě. Tribun EU, Brno 2013, ISBN 978-80-263-0385-5.

Сопоставление взглядов исследователей и сына Д. Татарки – в особенности по отношению к биографическим и психологическим аспектам - показало сложные вопросы интенциональности и неинтенциональности, стилизованности его творчества и на его позицию в словацкой литературе, на мифизацию его личности и исключительную позицию Татарки в поэтике словацкой прозы. Можно подытожить, что брненская конференция, которая, между прочим, вызвала и новые переговоры о новых изданиях произведений Татарки между руководством Литературного информационного центра из словацкой столицы и сыном писателя Олегом, предвосхитила почти все существенные темы и аспекты творчества знаменитого словацкого писателя, которые могут наверное появиться и на предполагаемых конференциях и колоквиумах, посвященных его годовщине в 2013 г.

Иво Поспишил
Университет им. Масарика, Брно

MEZINÁRODNÍ KOLOKVIUM O ROMANTISMU VE VERONĚ

Ve dnech 3.-4. 12. 2012 se ve Veroně konalo mezinárodní kolokvium pod názvem *Il Romanticismo Oggi* (Romantismus dnes), které v prostorách Městské knihovny (Biblioteca Civica, sala Farinati, Via Capello 43) pořádala Veronská univerzita (Università degli Studi di Verona) a Mezikatedrové centrum výzkumu romantické Itálie a Evropy (Centro interdipartimentale di Ricerche sull'Italia nell'Europa romantica), v jehož čele stojí jako ředitel prof. Franco Piva. V prostředí staroslavného italského města antiky, středověku, renesance, scénérie bojů za italskou nezávislost, bývalé habsburské pevnosti, kde se také roku 1822 konal kongres Svaté aliance (po roce 1815 byly čtyři: Aachen/Cáchy, Troppau/Opava, 1820, Laibach/Lublaň 1821, Verona 1822), v sídle proslulých milenců veronských se odehrávalo věcné a podnětné jednání, na němž se analyzoval romantismus a nová bádání o něm v zemích románských, germánských (včetně Velké Británie) a slovanských. Kolokvium, jehož první panel řídil veronský profesor Walter Busch, zahájil skotský odborník na evropský romantismus David Duff (Aberdeen). Ve svém příspěvku *New Directions in Romantic Scholarship* (nešlo ovšem o romantická bádání, ale o bádání o romantismu) poukázal netradičně na střídmost a střízlivost romantické doby, hlavně na ekonomiku knižní kultury a reklamy a rozebral pojem „prospekt“ a jeho různé významy v ekonomice britské literatury. Účastníci byli také prostřednictvím výtahu seznámeni s příspěvkem nepřítomného Hansgeorga Schmidta-Bergmanna (Karlsruhe), jenž poukázal na nové trendy v bádání o romantismu v Německu (Romantikforschung in Deutschland heute: Ergebnisse, Exzellenzen, Perspektiven). Zatímco autor této zprávy za řízení Conrada Violy (Verona) pojednal pak o nových výzkumech o romantismu v některých slovanských zemích, zejména v Rusku, České republice, na Slovensku, v Polsku i v jihoslovanských zemích včetně Slovinska (New Trends in Research on Romanticism in Some Slavonic Countries), Fabio Danelon (Verona) a Leonardo Romeo Tobar (Zaragoza) se soustředili na podoby italského, resp. španělského romantismu a jejich recepci v dobové kritice i v budoucím výhledu. Za řízení Franca Pivy, Stefana Aloe a Yvonne Bezrucké (všichni Verona) se referenti druhého dne zabývali postavou E. T. Hoffmanna (Giulia Ferro Milone, Verona), ekologickými aspekty romantismu (Yvonne Bezrucka, Verona), španělským costumbrismem (Antonella Gallo, Verona), „ženským“ romantismem (Laura Colombo, Verona), „manzoniovským romantismem“ (Francesca d'Alessandro, Milano); podstatná část jednání byla pak věnována zhodnocení aktivit pořadatelského centra/C.R.I.E.R (Alberto Destro, Bologna).

Jednání se odehrávalo v přátelské a tolerantní atmosféře přející novým pohledům a podporující nové výsledky v bádání o romantismu. Ukázalo se, že současné tendence se koncentrují v podstatě na dva okruhy: na hlubinnou analýzu národních romantismů evropských i na obecnější pohled na romantismus jako takový s využitím nových přístupů (pragmatická literární věda, kognitivismus): starý spor R. Welleka a A. Lovejoye tu ožívá v podnětných souvislostech, zejména v projektech antologií evropského romantismu, v jehož struktuře hrají slovanské literatury nezanedbatelnou úlohu již proto, že tento směr zahájil právě zde – výrazněji než jinde, i když i tam (německá a románské literatury) novou etapu jejich vývoje a byl v jistém smyslu

skutečně zlomovým bodem. To se ukázalo zejména ve srovnání s problematikou, kterou řešili románští účastníci, v jejichž literaturách je romantismus také velmi podstatným směrem souvisejícím se slovanským vývojem důrazem na národní a osvoboditelské momenty. Současně se ukazuje, že romantismus je nejen směrem globálním, ale také silně diverzifikovaným, že jeho tváří je několik, jsou často překvapivé, nečekané. Toto je jistě další směr mezinárodního výzkumu, tj. mapování detailů romantického hnutí, jeho heterogenity. Bohužel málo tu zaznělo téma vztahů romantismu a dalších směrů, snad jen v jednom dvou referátech se takové zmínky objevily. Úsilí italského centra bádání o romantismu je v tomto smyslu klíčové a jeho činnost, jež světu dala řadu zajímavých publikačních výstupů, je hodna bedlivé pozornosti.

Ivo Pospíšil
Masarykova univerzita v Brně

O PETNAJSTEM MEDNARODNEM SLAVISTIČNEM KONGRESU
V MINSKU, V LETOŠNJEM AVGUSTU

Že ustaljena navada je, da vsa poročila in zapisnike o slavističnih kongresih objavljamo v Slavistični reviji, zato sem izkoristila to možnost za kratko poročilo o pravkar končanem mednarodnem kongresu slavistov v Minsku. V nadaljevanju bodo seveda sledili še zapisniki in informativna sprotna poročila, ki jih za revijo pripravi prof. dr. Alenka Šivic Dular, predsednica Slovenskega slavističnega komiteja in hkrati slovenska predstavnica v Mednarodnem slavističnem komiteju.

Po Ohridu (2008), pred petimi leti, se je letošnji kongres od 20. do 27. avgusta dogajal v Minsku (Belorusija). Udeležilo se ga je tudi osem slovenskih slavistov oz. slovenistov: štirje s Filozofske fakultete v Ljubljani (Irena Orel, Petra Stankovska, Alenka Šivic Dular in Andreja Žele), trije z Inštituta za slovenski jezik Frana Ramoša ZRC SAZU (Metka Furlan, Andreja Legan Ravnikar in Silvo Torkar) in kolegica slovenistka s Filozofske fakultete v Mariboru (Irena Stramljič Breznik). Sicer pa Slovenci (tudi) tokrat nismo izkoristili kvote dvanajstih udeležencev, ki nam je bila na razpolago. Glede na to, da je možnost samo na vsakih pet let srečati zagotovo največje število slavistov takorekoč iz celega sveta (zbere se jih okoli petsto iz 35–40 držav), so ta srečanja tudi za nas enkratne priložnosti za utrjevanje in navezovanje novih stikov med raziskovalci slovanskih jezikov, literatur in drugih novejših vzporednih področij, ki se razvijajo ali šele uveljavljajo v slovanskem jezikoslovju in literaturi.

Kot je to v navadi, je bila naša udeležba vnaprej pospremljena z objavljenimi referati: tokrat v Jezikoslovnih zapiskih 19/1 (2013) s podnaslovom Slovensko in slovansko. Poleg zgoraj omenjenih kolegov sta svoja prispevka za Minsk objavila tudi Mira Kranjc Ivič (FF UM) in Matej Šekli (FF UL). To številko Jezikoslovni zapiskov je uredil kolega Peter Weiss v sodelovanju s predsednico Slovenskega slavističnega komiteja Alenko Šivic Dular. Tokratno slovensko zastopstvo je bilo v celoti jezikoslovno, kar je, vsaj upam, čisto naključje. Ne glede na materialne in siceršnje razmere v naši slovenistični in slavistični stroki bi bilo namreč smotrno, da Slovenci izkoristimo dodeljeni udeleženski delež na tako velikih strokovnih srečanjih, in po možnosti zastopamo tudi različna področja znotraj slovenistične in slavistične stroke. Tokrat smo zastopali sodobni slovenski jezik, etimološko-onomastično področje slovenščine in zgodovinskorazvojni vidik slovenščine. Razen Alenke Šivic Dular, ki je kot članica Mednarodnega slavističnega komiteja imela še druge obveznosti, smo drugi slovenski udeleženci večinsko imeli dve nalogi, in sicer predstavitev referata v določeni sekciji in aktivno udeležbo v tematskem bloku določene Komisije; Slovenci smo tokrat aktivno sodelovali v Etimološki komisiji, v Komisiji za besedotvorje slovanskih jezikov in v Komisiji za slovnično zgradbo slovanskih jezikov. Sicer je bilo glede na aktivnost v letih 2008–2013 akreditiranih petintrideset komisij, za naprej jih je bilo tokrat, v Minsku, potrjenih sedeminpetdeset, ki pa bodo morale svojo aktivnost do naslednjega kongresa v Srbiji (l. 2018) še potrditi. Sekcijski referati so objavljeni v omenjenih Jezikoslovnih zapiskih, pospremljeni z uvodnima informativnima prispevkoma Alenke Šivic Dular (Slovenska slavistika in mednarodni slavistični kongresi in Bibliografija slovenskih udeležencev dosedanjih mednarodnih slavističnih kongresov). V knjižnici Oddelkov za slovenistiko in slavistiko na Filozofski

fakulteti v Ljubljani sta dostopna tudi dva zvezka tez vseh referatov: prvi obsežnejši je jezikoslovni, drugi pa obsega predstavljene teze oz. povzetke referatov za področja literarne vede, kulturologije in folkloristike.

Po Ljubljani (2003) in Ohridu (2008) bi lahko rekli, da se kongres vrača v Beograd (2018), kar je za nas večja oz. ugodnejša možnost, da tudi v prihodnje aktivno ohranjamo in krepimo stike z drugimi slavisti, kar brez dvoma vzvratno krepi slovenistično stroko in seveda tudi slovensko slavistiko. Vzdrževanje kontinuitete povezav v mednarodni slavistiki je zlasti pomembno za naše mlajše kolege; tako jezikovno kot kulturno smo namreč najprej del slovanskega sveta in kot jezikoslovci in raziskovalci zlasti lastne literature lahko v njem enakopravno delujemo v smislu, da vedno lahko nekaj novega damo in vsakič tudi nekaj sprejmemo. Skratka tovrstni mednarodni kongresi nam omogočajo mednarodno znanstveno uveljavitev in kar je tudi pomembno: z vidika jezikoslovca ali raziskovalca literature in zgodovine nismo praktično nikoli potisnjeni zgolj v vlogo podrejenega povzemanja metod ipd.

Andreja Žele
Filozofska fakulteta Univerze v Ljubljani

NAVODILA AVTORJEM

Slavistična revija sprejema izvirne in še neobjavljene znanstvene in strokovne članke s področij slovenističnega oz. slavističnega jezikoslovja in literarne vede ter iz sorodnih strok. Članki so v slovenščini, izjemoma tudi v drugih slovanskih in svetovnih jezikih, pred objavo pa morajo v postopek uredniškega recenziranja. O sprejemu ali zavrnitvi članka je avtor obveščen najpozneje tri mesece po njegovem prejemu. Korekture je potrebno vrniti v treh dneh. Ob izidu revije dobi avtor 10 separatov svoje razprave.

Avtor odda članek na naslov tehnične urednice: urednistvo@slr.si. Dolžina članka naj ne presega ene in pol avtorske pole, tj. 45.000 znakov, ocene 24.000 znakov, poročila 8.000 znakov. Tipkopolis je potrebno oddati v datoteki RTF ali drugačnem splošno razširjenem besedilnem formatu in v elektronskem iztisu v formatu PDF. Nabor je Times New Roman, velikost črk besedila 12, za izvleček, povzetek, daljše citate in opombe 10, razmik med vrsticami pa 1,5. Odstavki so ločeni s prazno vrstico in brez umika, desne poravnave in deljenja. Narekovaji so dvojni srednji, ločila in prečrkovanje tujih pisav se ravna po zadnjem slovenskem pravopisu. Sinopsis naj ne presega 8 vrstic, povzetek ne dveh strani, ključnih besed, ki niso besede iz naslova, naj bo 3–5; uredništvo praviloma poskrbi za njihov prevod v angleščino. Članki, ki niso napisani v slovenščini, imajo slovenski povzetek.

Avtor naj priloži svoj elektronski naslov in polni naslov institucije, na kateri dela. Slikovni material se priloži v ločenih datotekah; vsako sliko s svojo številko; v tipkopisu pa mora biti označeno, kam katera sodi; podnapisi k slikam so že v tipkopisu članka. Nad 5 vrstic dolgi navedki so odstavno ločeni od drugega besedila in brez navednic. Izpusti so v navedku označeni s tremi pikami v oglatih oklepajih; na začetku in na koncu citatov ni tropičij. Zaporedna številka opombe stoji stično za ločili, ki sledijo mestu, na katero se nanaša. Literatura se navaja v krajši obliki v oklepaju v tekočem besedilu (TOPORIŠIČ 2000: 213), v daljši obliki pa v seznamu literature na koncu članka. Spletno verzijo objave navedemo za bibliografskimi podatki natisnjene verzije. Seznam literature oblikujemo takole:

Jože TOPORIŠIČ, 2000: *Slovenska slovnica*. Maribor: Obzorja.

Helga GLUŠIČ, 2003. Izraz negotove zavesti: Pogled na sočasni slovenski roman. *Sodobni slovenski roman*. Ur. Miran Hladnik in Gregor Kocijan. Ljubljana: FF (Obdobja, 21). 287–95.

Irena NOVAK POPOV, 2006: Ustvarjalnost kontroverzne umetnice Svetlane Makarovič. *Slavistična revija* 54/4. 711–25.

Luiza PESJAK, 1887: *Beatin dnevnik: Roman*. Wikivir. Ogled 11. okt. 2012.

Opombe naj ne vsebujejo bibliografskih podatkov, če pa že, naj bodo enote bibliografske navedbe med seboj ločene z vejicami:

Jože Toporišič, *Slovenska slovnica*, Maribor, Obzorja, 16–18.

Na koncu vsake bibliografske enote je pika. Naslovi samostojnih izdaj, knjig in periodičnih publikacij so postavljeni *ležeče*. Zbirka je v oklepaju tik pred navedbo strani; krajšavo str. za stran izpustimo. Naslovi v stroki poznane periodike so lahko okratičeni (npr. *SR* za *Slavistično revijo*, *LZ* za *Ljubljanski zvon*). Pri zaporednem navajanju več del enega avtorja v seznamu literature namesto imena in priimka napravimo dva vezaja. Kadar na isto leto pride več del istega avtorja, letnici na desni stično dodajamo male črke slovenske abecede: 1944a, 1944b.

GUIDELINES FOR AUTHORS

Slavistična revija (*Slavic Review Ljubljana*, SRL) accepts original, not previously published scholarly articles in the areas of Slovene and Slavic linguistics and literary studies and from related disciplines. Articles are published primarily in Slovene and occasionally also in other Slavic or world languages. Before publication, all articles submitted to *Slavistična revija* are reviewed by the editors. The author is notified whether his/her article has been accepted for publication no later than three months after the submission date. The proofs must be returned to the publisher within three days. At the time of publication the author receives 10 off-prints of his/her article. Authors should send their articles to the production editor at the following address: urednistvo@slr.si. Articles should not exceed 45,000 characters, reviews 24,000 characters, and reports 8,000 characters. All manuscripts must be submitted as RTF or other popular files and in PDF format, using the Times New Roman font. The article should be typed in 12-point font; the synopsis, summary, longer quotations, and footnotes should be in 10-point font with 1.5 spaces between the lines. Paragraphs must be separated by an empty line, without indentation, and without right justification. Quotation marks are second-level double quotes (« »), punctuation and transliteration of foreign alphabets must comply with the latest edition of the *Slovenski pravopis*. Each article must include a synopsis (not to exceed 8 lines), a summary (not to exceed 2 pages), as well as 3–5 key words that are not contained in the title. The editors normally provide the English translation. Articles written in a language other than Slovene must include a summary in Slovene.

Authors must provide their e-mail address and full name of the institution with which they are affiliated. Visual materials are to be sent in separate files, with each illustration numbered. In the manuscript, it must be clearly indicated where each illustration belongs; the captions to the illustrations are already included in the manuscript. Quotations longer than 5 lines should be typed in separate paragraphs, without quotation marks. Omissions in quotations must be indicated with three dots in square brackets, with no dots at the beginning or at the end of quotation. The footnote number must follow (with no space) the punctuation mark at the end of the segment that the footnote refers to. In the text, literature is cited in short form in parentheses, e.g., (TOPORIŠIČ 2000: 213). Literature is cited in long form in the list of references at the end of the article. The on-line version of the article is listed after the reference for the printed version.

In the list of references, the works are cited in the following manner:

Jože TOPORIŠIČ, 2000: *Slovenska slovnica*. Maribor: Obzorja.

Helga GLUŠIČ, 2003. Izraz negotove zavesti: Pogled na sočasni slovenski roman. *Sodobni slovenski roman*. Ur. Miran Hladnik in Gregor Kocijan. Ljubljana: FF (Obdobja, 21). 287–95.

Irena NOVAK POPOV, 2006: Ustvarjalnost kontroverzne umetnice Svetlane Makarovič. *Slavistična revija* 54/4. 711–25.

Luiža PESJAK, 1887: *Beatin dnevnik: Roman*. Wikivir. Oglad 13. aprila 2011.

Footnotes should be free of bibliographic information; if this cannot be avoided, individual parts of a bibliographic citation are separated by commas:

Jože Toporišič, *Slovenska slovnica*, Maribor, Obzorja, 16–18.

Each bibliographic entry is followed by a period. Titles of individual editions, books, and periodicals are italicized. The series name is listed in parentheses before the page number; the abbreviation *str.* for *stran* 'page' is omitted. The titles of periodicals well-known in the field may be abbreviated (e.g., *SR* for *Slavistična revija*, *LZ* for *Ljubljanski zvon*). In subsequent quotations of several works by the same author in the reference list, the name is replaced by two hyphens. When citing several works by the same author with the same year of publication, the year of publication is followed (with no space) by lower-case letters, e.g., 1944a, 1944b.